

Vliv pořadí narození sourozenců na rodinné vztahy

Bc. Miluše Slatinská

Diplomová práce
2014

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií

INSTITUT
MEZIOBOROVÝCH STUDIÍ BRNO

Univerzita Tomáše Bati
Institut mezioborových studií Brno
akademický rok: 2013/2014

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Miluše SLATINSKÁ**
Osobní číslo: **H128218**
Studijní program: **N7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obor: **Sociální pedagogika**

Téma práce: **Vliv pořadí narození sourozenců na rodinné vztahy**

Zásady pro vypracování:

Zadané a zvolené téma bude zpracováno podle pokynů obsažených v materiálu IMS "Metodika psaní odborného textu a výzkumu v sociálních vědách" (IMS 2009). Případně podle dalších materiálů, z nichž některé jsou obsaženy v literatuře připojené k tomuto studijnímu textu. Zejména bude dbáno na dodržování zásad publikační etiky a pravidel společenskovedního výzkumu. Průběžné výsledky práce budou pravidelně konzultovány s vedoucím diplomové práce.

S vědomím těchto zásad a pravidel a po konzultaci s vedoucím bude práce zaměřena:

- na zjišťování vlivu pořadí narození sourozenců na jejich výchovu a kvalitu jednotlivých vztahů v rodině;
 - na analýzu vnímání pozice jednotlivých členů v rodině, rodinné klima;
 - na analýzu rodinné struktury a organizace, komunikace mezi jednotlivými členy rodiny.
- Součástí práce bude realizovaný výzkum (smíšený) zaměřený na zjištění vlivu pořadí narození sourozenců na rodinné vztahy.

Rozsah diplomové práce:

Rozsah příloh:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

Novák, T., Co dítě sděluje, když nakreslí svou rodinu. Olomouc: Rubico, 2004. ISBN 80-7346-037-8

Mádrová, E., Test rodinných vztahů zachycující citové vazby dítěte. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy, 1987.

Matějček, Z., Strohbachová, I., Kresba začarované rodiny. Československá psychologie, 1981.

Matějček, Z., Dítě a rodina v psychologickém poradenství. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. ISBN 8004252362

Sobotková, I., Psychologie rodiny. Praha: Portál, 2007. ISBN 8071785598

Další literatura bude obsažena v Projektu diplomové práce a průběžně doplňována během práce na tomto textu.

Vedoucí diplomové práce:

PaedDr. Libuše Mazánková, Dr.

Katedra sociální pedagogiky

Datum zadání diplomové práce:

1. listopadu 2013

Termín odevzdání diplomové práce:

31. března 2014

V Brně dne 1. listopadu 2013

doc. PhDr. Miloslav Jůzl, Ph.D.
vedoucí ústavu

doc. PaedDr. Slavomír Laca, Ph.D.
vedoucí katedry

PROHLÁŠENÍ AUTORA DIPLOMOVÉ PRÁCE

Beru na vědomí, že

- odevzdáním diplomové práce souhlasím se zveřejněním své práce podle zákona č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, bez ohledu na výsledek obhajoby ¹⁾;
- beru na vědomí, že diplomová práce bude uložena v elektronické podobě v univerzitním informačním systému dostupná k nahlédnutí;
- na moji diplomovou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, zejm. § 35 odst. 3 ²⁾;
- podle § 60 ³⁾ odst. 1 autorského zákona má UTB ve Zlíně právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- podle § 60 ³⁾ odst. 2 a 3 mohu užít své dílo – diplomovou práci - nebo poskytnout licenci k jejímu využití jen s předchozím písemným souhlasem Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, která je oprávněna v takovém případě ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které byly Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše);
- pokud bylo k vypracování diplomové práce využito softwaru poskytnutého Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně nebo jinými subjekty pouze ke studijním a výzkumným účelům (tj. k nekomerčnímu využití), nelze výsledky diplomové práce využít ke komerčním účelům.

Prohlašuji, že

- elektronická a tištěná verze diplomové práce jsou totožné;
- na diplomové práci jsem pracoval samostatně a použitou literaturu jsem citoval. V případě publikace výsledků budu uveden jako spoluautor.

MILUŠE PLATINSKA

Jméno, příjmení studenta

V Brně 14.3.2014

Platinská

Podpis

1) zákon č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, § 47b Zveřejňování závěrečných prací:

(1) Vysoká škola nevydělečně zveřejňuje disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce, u kterých proběhla obhajoba, včetně posudků oponentů a výsledku obhajoby prostřednictvím databáze kvalifikačních prací, kterou spravuje. Způsob zveřejnění stanoví vnitřní předpis vysoké školy.

(2) Disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce odevzdané uchazečem k obhajobě musí být též nejméně pět pracovních dnů před konáním obhajoby zveřejněny k nahlázení veřejnosti v místě určeném vnitřním předpisem vysoké školy nebo není-li tak určeno, v místě pracoviště vysoké školy, kde se má konat obhajoba práce. Každý si může ze zveřejněné práce pořizovat na své náklady výpisy, opisy nebo rozmnoženiny.

(3) Platí, že odevzdáním práce autor souhlasí se zveřejněním své práce podle tohoto zákona, bez ohledu na výsledek obhajoby.

2) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 35 odst. 3:

(3) Do práva autorského také nezasahuje škola nebo školské či vzdělávací zařízení, užije-li nikoli za účelem přímého nebo nepřímého hospodářského nebo obchodního prospěchu, k výuce nebo k vlastní potřebě dílo vytvořené žákem nebo studentem ke splnění školních nebo studijních povinností vyplývajících z jeho právního vztahu ke škole nebo školskému či vzdělávacímu zařízení (školní dílo).

3) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 60 Školní dílo:

(1) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení mají za obvyklých podmínek právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla (§ 35 odst. 3). Odírá-li autor takového díla udělit svolení bez vážného důvodu, mohou se tyto osoby domáhat nahrazení chybějícího projevu jeho vůle u soudu. Ustanovení § 35 odst. 3 zůstává nedotčeno.

(2) Není-li sjednáno jinak, může autor školního díla své dílo užít či poskytnout jinému licenci, není-li to v rozporu s oprávněnými zájmy školy nebo školského či vzdělávacího zařízení.

(3) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení jsou oprávněny požadovat, aby jim autor školního díla z výdělku jím dosaženého v souvislosti s užitím díla či poskytnutím licence podle odstavce 2 přiměřeně přispěl na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložily, a to podle okolností až do jejich skutečné výše; přitom se přihlídí k výši výdělku dosaženého školou nebo školským či vzdělávacím zařízením z užití školního díla podle odstavce 1.

ABSTRAKT

Práce se zabývá tématem vlivu pořadí narození na rodinné vztahy. V teoretické části jsou přibliženy dosavadní výzkumy, zabývající se problematikou pořadí narození, tedy sourozeneckými konstelacemi. Součástí práce je základní popis tohoto pojmu, v jehož rámci jsou přiblíženy faktory ovlivňující konstelaci v rodině. Podrobněji jsou popsány jednotlivé charakteristiky jedináčků, prvorozených, druhorozených, prostředních a nejmladších dětí. Část práce je věnována rodině jako instituci, jejím funkcím a významu, specifickým rolím otce a matky v rodině. Pozornost je taktéž zaměřena na výchovu všeobecně a výchovu podle sourozeneckých konstelací.

Empirická část si klade za cíl hledat souvislosti mezi pořadím narození sourozenců a jeho vlivem na kvalitu vzájemných vztahů uvnitř konkrétní rodiny. K realizaci smíšeného výzkumu byly použity kresebné projektivní techniky (Kresba rodiny, Kresba začarované rodiny a Test tří stromů), rozhovory s členy rodiny a dotazník Škála rodinného prostředí.

Klíčová slova:

sourozenecké pozice, pořadí narození, sourozenecké konstelace, rodinné konstelace, sourozenci, role otce, role matky, rodina, výchova, rodinná diagnostika

ABSTRACT

This work deals with the impact of birth order on family relationships. The theoretical section outlines the current research dealing with birth order, i.e. sibling constellations. The work includes a basic description of this concept, within which factors affecting constellation in the family are clarified. The individual characteristics of only children, first borns, second borns, middle and youngest children are described in detail. Part of the work is dedicated to the family as an institution, its functions and significance, as well as to specific roles of father and mother in the family. The work also focuses on upbringing in general and upbringing according to sibling constellations.

The objective of the empirical part is to find connections between the birth order of siblings and its impact on the quality of mutual relationships within a specific family. In order to implement the mixed research, drawing projective techniques (drawing of family, drawing of enchanted family and three trees test), interviews with family members and the family environment scale questionnaire were applied.

Keywords:

sibling positions, birth of order, sibling constellations, family constellation, siblings, father's role, mother's role, family, upbringing, family diagnostics

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji vedoucí práce PaedDr. Libuši Mazánkové, Dr. za odborné metodické vedení a za projevenou trpělivost.

Děkuji spolupracujícím rodinám za jejich otevřenost a odvahu umožnit mi náhled do jejich rodinného prostředí.

Děkuji Mgr. Petře Valové za psychickou a technickou podporu, stejně tak rodičům, manželovi a synům.

Prohlašuji, že odevzdaná verze diplomové práce a verze elektronická nahraná do IS/STAG jsou totožné.

OBSAH

OBSAH	7
ÚVOD	8
I. TEORETICKÁ ČÁST	10
1 HISTORIE VÝZKUMU SOUROZENECKÝCH KONSTELACÍ	11
2 ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKA A VYMEZENÍ POJMU	16
2.1 VĚKOVÉ ODSUPY	17
2.2 POHLAVÍ SOUROZENCŮ	19
2.3 TĚLESNÁ STRÁNKA	20
2.4 POŘADÍ NAROZENÍ RODIČŮ A MANŽELSTVÍ	21
3 VLIV POŘADÍ NAROZENÍ	22
3.1 JEDINÁČEK.....	24
3.2 PRVOROZENÝ	27
3.3 DRUHOROZENÝ A PROSTŘEDNÍ.....	32
3.4 NEJMLADŠÍ.....	35
3.5 DVOJČATA.....	36
4 RODINA	38
4.1 INSTITUCE RODINA A JEJÍ FUNKCE.....	38
4.2 VELIKOST A VZTAHY V RODINĚ	43
5 VÝCHOVA	54
5.1 DEMOKRATICKÁ VÝCHOVA	56
5.2 AUTORITATIVNÍ STYL VÝCHOVY	58
5.3 LIBERÁLNÍ STYL VÝCHOVY.....	60
5.4 VÝCHOVA RODIČŮ PODLE SOUROZENECKÝCH KONSTELACÍ	61
II. PRAKTICKÁ ČÁST	69
6 VÝZKUMNÁ ČÁST	70
6.1 CÍL VÝZKUMU A VÝZKUMNÉ OTÁZKY	72
6.2 CHARAKTERISTIKA VÝZKUMNÉHO VZORKU.....	73
6.3 POUŽITÉ METODY.....	75
6.4 ANALÝZA ZÍSKANÝCH DAT A JEJICH INTERPRETACE	82
6.5 KOMPARACE KVANTITATIVNÍHO A KVALITATIVNÍHO VÝZKUMU	102
7 DISKUSE	110
ZÁVĚR	116
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	118
SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ A ZKRATEK	126
SEZNAM OBRÁZKŮ	127
SEZNAM TABULEK	128
SEZNAM PŘÍLOH	129

ÚVOD

Pro dítě je život v rodině významnou zkušeností, ovlivňující jeho další vývoj. Poprvé se ocitá ve velmi specifické sociální skupině, v prostředí ve kterém vznikají nejtěsnější sociální vazby. Každá rodina se liší svým charakterem, počtem členů a vztahy mezi nimi, ale také věkovými rozdíly nebo pohlavím potomků. Důležitými faktory při formování osobnosti dítěte jsou nejen vztahy rodičů, případně absence jednoho z nich, ale také sourozenecké vztahy.

Každý nově přichozí jedinec mění dosavadní chod tohoto sociálního systému, dynamičnost vztahů mezi členy. Pozice, kterou v rodině zaujímá, je dána mimo jiné i pořadím narození, tedy konstelací jeho narození, která ovlivňuje chování a osobnostní charakteristiku. Právě ta formuje dítě v jedinečnou individualitu. Jak tvrdí americký psycholog Kevin Leman, zabývající se touto problematikou, je výhodnější mít sourozence, na němž lze modelovat své budoucí vztahy. To je významné zejména pro získání sociální kompetence jedince, označované sociální inteligencí. Současná kultura přející spíše individualismu a rivalitnímu chování potřebuje sociálně vnímavé, inteligentní jedince. Dnešní společnosti chybí sociální dovednosti.

Cílem diplomové práce je zjistit vliv pořadí narození sourozenců na kvalitu jednotlivých vztahů v rodině. Pomocí percepce rodinného prostředí jednotlivými členy rodiny analyzovat jejich pozice, zjistit rodinné klima, rodinnou strukturu, organizaci a komunikaci. Zkoumat, jak prožívají a vnímají své vztahy rodiče a jejich děti, srovnat různé typy vztahů a posoudit je z hlediska funkčnosti. Zjistit, zda jsou jednotlivá pořadí narození ovlivněna sourozeneckými konstelacemi, jaký vliv mají na jejich pozice v rodině a intrafamiliární vztahy.

První část diplomové práce bude zaměřena na dosavadní poznatky, zabývající se problematikou sourozeneckých konstelací, pomocí historického exkurzu datovaného rokem 1874 Sirem Francisem Galtonem. V kapitole budou přiblíženy zahraniční i české výzkumy a odlišné přístupy odborníků k danému tématu. Bližší pozornost bude věnována také českým autorům, především Zdeňkovi Matějčkovi, Jiřině Prekopové a Marii Vágnerové, zabývajících se danou problematikou.

V následující kapitole bude přiblížena základní charakteristika sourozeneckých konstelací, tzn. pořadí narození dítěte, ve které bude vymezen tento pojem. Konstelaci

v rodině mohou zásadním způsobem ovlivnit určité proměnné, které budou rozepsány. Mezi tyto faktory řadíme věkový odstup mezi jednotlivými dětmi, jejich pohlaví, tělesné rozdíly či postižení, tedy tělesná stránka. Svůj význam má také pořadí narození rodičů, spojení dvou a více rodin, vztahy mezi rodiči a hodnotová orientace rodiny.

Třetí část diplomové práce bude věnována konkrétnímu popisu jednotlivých charakteristik jedináčků, prvorozených, druhorozených a prostředních a nakonec nejmladších dětí a jejich vlivu na jednotlivé pozice v rodině, komunikaci mezi sourozenci a rodiči navzájem. Krátká zmínka bude věnována také dvojčatům.

Popis rodiny jako instituce, její funkce a význam budou přiblíženy ve čtvrté kapitole. Dále zde bude blíže charakterizována nevlastní rodina. Velikost rodiny je proměnnou, ovlivňující vztahy mezi jednotlivými členy, jejich kvalitu, komunikaci mezi rodinnými členy. V rámci této kapitoly budou blíže rozepsány role matky a otce v rodině, jejich specifický způsob chování k dítěti a rozdílné pojmání mateřské a otcovské lásky.

Předposlední kapitola definuje výchovu jako takovou, různé výchovné styly a prostředky, konkrétně výchovu demokratickou, autoritativní a liberální. Zvláštní pozornost bude věnována výchově rodičů podle sourozeneckých konstelací, tedy výchově prvorozených a jedináčků, výchově druhorozených, prostředních a nejmladších dětí. Jaké výhody, ale i úskalí lze při výchově dětí očekávat, čemu se vyvarovat a čemu předcházet.

V poslední kapitole diplomové práce bude realizován smíšený výzkum, zaměřený na zjištění vlivu pořadí narození sourozenců na vzájemné rodinné vztahy. Výzkum bude zahájen kvalitativní částí, ve které budou použity projektivní kresebné techniky ke zjištění celistvého obrazu jedné konkrétní rodiny, na které je realizován výzkum. Pro výzkum byl tedy volen *within family design*. Ke sběru dat bude použita metoda *Kresba rodiny*, *Kresba začarované rodiny* a *Test tří stromů*. Tyto projektivní testy jsou pojímány jako součást testové baterie. Budou doplněny následnými inquiry a rozhovorem s matkou. Následuje další fáze výzkumu, která bude mít kvantitativní charakter a bude probíhat formou dotazníkového šetření, konkrétně bude použit dotazník *Škála rodinného prostředí*. Následně bude provedeno vyhodnocení, analýza a interpretace výzkumu. Závěrečná část diplomové práce předkládá komparaci jednotlivých výsledků s poznatky z teoretické části.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 HISTORIE VÝZKUMU SOUROZENECKÝCH KONSTELACÍ

Teorie sourozeneckých konstelací není novodobou záležitostí. Její kořeny bychom mohli vystopovat až u Sira Francise Galtona, zakladatele eugeniky a bratrance Charlese Darwina. Ve spisech z roku 1874 Galton zmiňuje vliv prvorozenectví na povahové rysy jedince, konkrétně zdůrazňuje vyšší kreativní potenciál nejstarších dětí v rodině. Nutno zmínit, že se zabýval pouze potomky mužského pohlaví, za prvorozeného tedy považoval pouze chlapce, bez ohledu na to, kolik bylo v rodině starších sester.

Galton byl všestranně zaměřeným vědcem a problematika sourozeneckých konstelací pro něj byla pouze okrajovým tématem. Často proto bývá v odborné literatuře opomíjen a prvenství bývá připisováno až jeho následníkovi, švýcarskému psychologovi Alfredu Adlerovi. Tento Freudův žák se mimo jiné zabýval diagnostikou dětí s poruchami chování. Ve své praxi si všiml podobných osobnostních charakteristik prvorozených. Zajímalo ho nejen pořadí a postavení dětí v rodině, ale také jejich počet a pohlaví. „*Adler pokládal pořadí narození sourozenců v rodině za ukazatel jejich budoucích postojů a vzorců chování.*¹ Podle něj mají prvorozené děti nevýhodu, protože musí ustoupit svému mladšímu sourozcovi a ztrácí tak pozornost svých rodičů. Záleží také na věkovém rozestupu mezi sourozenci. „*Pokud se druhé dítě narodí příliš brzy po prvním, prvorozené dítě citově trpí, cítí se odstrčeno a odcizuje se matce.*“² Druhorozené dítě má situaci mnohem jednodušší, ačkoliv se musí dělit o pozornost s ostatními sourozenci, nezakouší trauma z odsunutí ze středu pozornosti. Zaujal mne názor, že nejmladší děti mají největší vlohy k poruše přizpůsobení. Zdůvodňuje to tím, že jsou nejvíce svými rodiči rozmazlovány a hýčkány.¹⁰ Adler však ve svých názorech není příliš radikální, říká totiž, že sourozenecké konstelace nejsou zcela rozhodující, pouze znamenají, že se jedinec vyvíjí v jistém prostředí.³

Na Adlerovy teze navazovala řada dalších psychologů. Především v druhé polovině 20. století se objevilo nepřeberné množství výzkumů pojímajících tuto problematiku hned z několika úhlů pohledu. Část odborníků se například zaměřovala na vliv konstelací

¹ DRAPELA, Victor J. *Přehled teorií osobnosti*. 6. vyd. Překlad Karel Balcar. Praha: Portál, 2011. s. 43.

² DRAPELA, Victor J. *Přehled teorií osobnosti*. 6. vyd. Překlad Karel Balcar. Praha: Portál, 2011. s. 47.

³ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 69-70.

narození na inteligenci jedince, jiné týmy se pro změnu soustředily na souvislosti mezi pořadím narození a povahovými rysy, případně zdravotním stavem jedince, či jeho pozdějším profesním uplatněním.

Toto téma je lákavé nejen pro akademickou obec, ale proniká také do populárně naučné literatury a tím zpětně odrazuje část vědců, kteří mají tendenci označovat teorii konstelace narození za takzvanou „pop-psychologii“. Mezi odpůrce vyvracející teze sourozeneckých konstelací patří například Red Townsend, Toni Falbo nebo Judith Rich Harris. Jedním z těch, kteří téma sourozeneckých konstelací dokázali představit širší veřejnosti obzvláště poutavým způsobem a podnítit tak zájem i mezi laickou obcí, je Frank J. Sulloway. Jeho kniha *Born to Rebel* z roku 1997 se rázem zařadila mezi bestsellery.⁴ Sulloway v ní čtivým jazykem představuje rebelující benjamínky, Charlese Darwina, Benjamina Franklina a Voltaira. Kouzlo jejich osobnosti spočívalo v tom, že na rozdíl od svých prvorozených sourozenců neměli tak silnou potřebu identifikovat se s dospělými a získali tím vzdorujícího, svobodného ducha, méně ochotného podřizovat se konvencím a připraveného podstoupit při své cestě za vysněným cílem jistá rizika.

Zejména v posledních desetiletích byla provedena celá řada výzkumů, jejichž kvalita je však značně kolísavá. Kritici poukazují, že není možné vybrat pouze jeden faktor (v tomto případě pořadí narození) a nezohlednit přitom další vlivy, sociální prostředí, kulturní pozadí, vzdělání rodičů atp. Ernst a Angst revidovali všechny studie, které vznikly mezi lety 1946 až 1980, provedli také vlastní studii s reprezentativním vzorkem 6 315 mladých mužů ze Švýcarska. Podle jejich zjištění nemá pořadí narození na vlastnosti člověka zásadní vliv.⁵

Aktuálnější výzkum byl prováděn na vzorku 9 664 subjektů. Analyzovaná data zkoumala vliv na 5 vlastností. Bohužel také neprokázala signifikantní korelaci mezi pořadím narození a osobnostní charakteristikou (v tomto případě se však hodnotili respondenti sami). Americký psycholog Delroy L. Paulhus naopak Sullowayovy teorie

⁴SULLOWAY, Frank J. *Born to rebel: birth order, family dynamics, and creative lives*. 1st Vintage Books ed. New York: Vintage Books, 1997.

⁵ERNST, Cécile a Jules ANGST. *Birth order: facts and fiction concerning its influence on personality : a survey of the literature, 1946-1980, followed by a study of a representative young adult population*. New York: Springer-Verlag, 1983c1982.

potvrzoval. Přikláněl se však k teorii, že je důležitější genetický efekt, než efekt pořadí narození. Vliv sourozeneckých konstelací se tak dá sledovat uvnitř rodiny, ale pokud se srovnávají jednotlivé rodiny mezi sebou, je toto srovnání mnohem problematictější.⁶ Z této teorie vycházím při výzkumu v praktické části diplomové práce, kdy cílem není provést kvantitativní průzkum spojený s komparací více rodin. Zaměřuji se cíleně pouze na jednu rodinu a kombinací několika diagnostických metod sleduji vliv sourozeneckých konstelací na klima v rodině, povahové vlastnosti a především vztahy mezi jednotlivými členy. Také zmiňovaná Judith Harris předkládá tezi, že efekt pořadí narození se projevuje zejména uvnitř rodiny, dokonce i když děti zůstávají doma v dospělosti. Pokud ovšem opouští rodinu, tento vliv pomalu slábne.⁷ Je to pochopitelné, nicméně stále je zapotřebí mít na vědomí, že rané dětství je v životě člověka natolik významným obdobím, že jeho vliv nelze nikdy zcela smazat.

V diplomové práci se opírám z velké části o literaturu amerického psychologa Kevina Lemana. Byl jedním z prvních, kteří představili Adlerovu teorii širší veřejnosti. Je autorem více než třiceti knih zabývajících se tematikou sourozeneckých konstelací, do češtiny bylo přeloženo patnáct z nich. Věnoval se především vlivu sourozeneckých konstelací na profesní život a manželství. Stal se neúnavným propagátorem teorie sourozeneckých konstelací, vystupuje v řadě populárních pořadů, je také zakladatelem a prezidentem organizace Couples of Promise.⁸ Veškeré teorie dokáže podat srozumitelnou formou, vzhledem ke své praxi klinického psychologa připojuje ve všech knihách praktická doporučení pro rodiče a partnerské páry. Jakkoli jsou jeho knihy určeny především laickému publiku, opírá se také o výzkum a teorie svých kolegů. Jeho práce jsou proto kombinací empirických pozorování z vlastní praxe a teoretických výstupů jiných akademiků.

V diplomové práci jsou často citovány práce českých autorů, především Zdeňka Matějčka, Jiřiny Prekopové a Marie Vágnerové. Na české autory byla zaměřena pozornost

⁶JEFFERSON T., HERBST J.H., Mc CRAE R.R. Associations between birth order and personality traits: Evidence from self-reports and observer ratings. *Journal of Research in Personality* 32(4): 498-509.

⁷HARRIS, J.R. The Nurture Assumption: Why children turn out the way they do. *New York: Free Press. 1998.*

⁸LEMAN, Kevin. *Couples of Promise Cruise* [online]. [cit. 2014-03-09]. Dostupné z: http://www.drleman.com/store/couples-of-promise-cruise/info_10.html

zcela záměrně. Domnívám se, že jakkoli jsou jejich teorie do značné míry univerzální a mohou být použity bez ohledu na kulturní kontext, přesto jsou tu jistá specifika, která se liší od prostředí amerického, případně jiných evropských států.

Zdeněk Matějček se zařadil mezi celosvětově uznávané odborníky v oblasti pedopsychologie a patřil mezi radikální reformátory ústavní péče v České republice.⁹ Spolu s Josefem Langmeierem se zaměřil na problematiku vývoje dětí v ústavních zařízeních. Vypracoval teorii o psychických deprivacích, tj. nenaplnění základních potřeb sociální a duševní povahy, které poznamenávají děti až do dospělosti.¹⁰ Klíčovým dílem, které spolu s Langmeierem v roce 1991 napsali, byla *Praxe dětského psychologického poradenství*, ve kterém zúročili své mnohaleté zkušenosti z práce s dětskými klienty. Pro mou diplomovou práci byla cenná zejména ta část Matějčkových textů, ve kterých se soustředil na tvorbu nových diagnostických nástrojů a na adaptaci vyšetřovacích metod, jakou je například práce s kresbou rodiny. Zasloužil se také o překlad Gesselovy metody pro děti. Důkladná diagnostika příslušnými psychologickými testy podle něj poskytuje nezbytnou základnu pro další práci s dítětem. Ke klientovi však vždy přistupoval komplexně, diagnostické kresbě nepřikládal absolutní nadřazení jiným metodám a přístupům.¹¹

V teorii sourozeneckých konstelací přikládá Matějček hlavní důraz na přijetí rodičovské role. První těhotenství je převratnou událostí v životě každé ženy či muže. Od jisté doby bude život mladých rodičů probíhat v nějakém vztahu k dítěti. Ať už budou mít mladí rodiče v životě více dětí, první dítě budou mít jenom jedno. Jejich potomek bude působit jako činitel, bude mít podstatný vliv na to, jak se oni sami budou chovat.

V diplomové práci se dále opírám o texty Marie Vágnerové, české psychologičky, přední odbornice v oblasti pedopsychologie, vývojové psychologie a psychologie handicapu. V letech 1970-1990 byla zaměstnána jako klinická psychologička v Oftalmopedickém ústavu FN v Motole, kde získala cenné zkušenosti v oblasti

⁹ Mezi lety 1951-53 byl psychologem v Sociodiagnostickém ústavu v Praze. V 90. letech se věnoval dyslexii a byl spoluzakladatelem SOS dětských vesniček.

¹⁰ Definoval nový pojem „psychická deprivace“.

¹¹ DUNOVSKÝ, Jiří. Prof. PhDr. Zdeněk Matějček, CSc. – život a dílo. *Katedra psychologie FF UK* [online]. [cit. 2014-03-09]. Dostupné z: <http://psychologie.ff.cuni.cz/veda/dunovsky.pdf>

psychologie nemocných a zdravotně postižených.¹² Zabývala se však také teorií sourozeneckých konstelací. Podle Vágnerové je potřeba analyzovat vztahy v rámci celé rodiny, mezi všemi jejími členy. V sourozeneckých vztazích se dle Vágnerové odráží zkušenost s chováním rodičů k ostatním lidem, ať už vlastním dětem či kamarádům nebo cizím lidem. Dobře fungující vztahy mezi dětmi a rodiči se odvíjí od toho, jak se k sobě rodiče chovají navzájem. To znamená, zda se respektují či nikoliv.

„Vzájemný vztah sourozenců závisí ve značné míře na postoji rodičů, jak se dovedou vcítit do svých dětí a jak jim prezentují své postoje.“¹³ Vágnerová

Teoretickou i praktickou část diplomové práce doplňují citace z knihy Jiřiny Prekopové *Prvorozené dítě*. Jakkoli jsou terapeutické metody této původem české psycholožky považovány za kontroverzní, své místo mezi teoretiky sourozeneckých konstelací si dokázala obhájit. Světoznámá psycholožka a propagátorka „pevného objetí“ se více zaměřuje na osobnost prvorozeného dítěte a na jeho výsadní postavení v rodině. Podle Prekop je prvorozenec pro rodiče něčím zcela výjimečným. To se projevuje mimo jiné na množství jeho fotografií, videokazet a hraček. Každý jeho pohyb je několikrát zachycen, každý drobný úspěch prvorozence je pro rodiče převratnou událostí.

¹² VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese: variabilita a patologie lidské psychiky*. Vyd. 3. Praha: Portál, 2002.

¹³ VÁGNEROVÁ, Marie. *Školní poradenská psychologie pro pedagogy*. V Praze: Karolinum, 2005. s. 209.

2 ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKA A VYMEZENÍ POJMU

Modlitba čtyřletého dítěte: „ *Milý Bože, děkuji ti za svou malou sestru. Teď už jsem si s ní nahrála ale dost. Vezmi si ji, prosím tě, zase zpátky do nebe!*“¹⁴

Pořadí narození dítěte ovlivňuje podle Lemana osobnost jedince, výběr partnera, zaměstnání, výchovu dětí a vztah k Bohu.¹⁵ Rodinná konstelace dělá z člověka jedinečnou individualitu, díky vlivu pořadí narození lze předpokládat určité chování.¹⁶ Konstelaci v rodině mohou ovlivnit zásadním způsobem určité proměnné, jako například věkový odstup mezi jednotlivými dětmi, pořadí narození rodičů, pohlaví dětí, tělesné rozdíly či postižení.¹⁷ Faber a Mazlish vyzívají rodiče, aby děti neuzavírali do rolí, která je jim předurčena pořadím narození, ale aby jim naopak dali možnost vyzkoušet si privilegia a zodpovědnost jiných rolí. Pokud totiž striktně vyžadují chování odpovídající pozicím v rodině, ubíjí nežádoucím způsobem sourozenecké vztahy.¹⁸

V rodině se objevují různé typy vztahů, se kterými se dítě setkává také později ve svém životě. Podle typu rodinné konstelace obvykle vznikají rysy osobnosti. Osobnostní konstituce dítěte, která je buď silná, nebo slabá a způsob, jakým je dítě vychováváno, úzce souvisí s konstelačním typem jedince.¹⁹

Sourozenci si navzájem poskytují možnost vzájemného sociálního tréninku, upevňují si své místo v rodině a učí se přijímat svou pozici. Sulloway dospěl k závěru, že sourozenecké konstelace mají výraznější vliv na osobnostní kvality než na inteligenci a dále ovlivňují pohlavně specifické charakteristiky silněji, než vliv pohlavní příslušnosti. Z toho vyplývá, že všichni prvorození, bez ohledu na pohlaví, jsou více dominantní, agresivní a ctižádostiví, tedy „mužštití“.²⁰ Naopak mladší bratři sester jsou více „zženštělí“.

¹⁴PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s. r. o., 2002. s. 34.

¹⁵LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 13-15.

¹⁶LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 42.

¹⁷LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 29.

¹⁸FABER, A., MAZLISH, E. *Sourozenci bez rivality*. Vyd. 1. Brno: Computer Press, a. s., 2009. s. 171.

¹⁹KOHOUTEK, R. *Rodinné prostředí*. Brno: PÚMB – kabinet pedag. a psychologie, 1989, s. 12. NVMB 37-1989 313. s. 9.

²⁰PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s. r. o., 2002. s. 12.

„...vědecky potvrzené zdroje ukazují, že i primáti mají ve skupinách sourozenců sklon k podobnému chování. Prvorození alfa-samci ve skupině primátů touží po postavení a moci a jsou podle toho dominantní, agresivní, ctižádostiví a žárliví. Mladší sourozenci primátů pod tímto tlakem naopak tíhnou k rebelství, ale i přizpůsobení a podřízení se.“²¹

Osobnost jednotlivých sourozenců a jejich vztahy jsou formovány rodinou, věkovými rozdíly, nadáním či postižením, preferencí jednoho z dětí. Temperament a odvaha ovlivňují reakce dítěte v ohrožení. Extrovert, ventilující svou energii na povrch a lehce navazující kontakty, je spíše agresivní a ovládá ostatní. Introvert, s energií dovnitř, navazuje pár hlubokých vazeb. Pokud nastane problém, například když se narodí sourozenec, dojde u dítěte k ústupu, někdy až k depresi.²²

2.1 Věkové odstupy

Věkový odstup mezi narozením jednotlivých sourozenců je klíčovou proměnnou v konstelaci rodiny. Pokud se dítě narodí po pěti a více letech, tato věková mezera může vytvořit i pomyslnou „druhou rodinu“. Výchova sourozenců je potom z velké části závislá na rodinných hodnotách, které mohou být tradiční, sourozenci jsou tedy vychováni k tradičním hodnotám, nebo naopak emancipovaně.²³ Manželský pár získává nové podněty nejen v roli partnera, ale také rodiče. Učí se řešit nové situace a touto zkušeností se rozvíjí. Rodičovská role však nemusí být vnímána výhradně jako pozitivní, může být subjektivně vyhodnocena jako příliš náročná, nebo může být spojena s nepříjemnými prožitky (při narození postiženého dítěte apod.).²⁴

Při plánovaném rodičovství se rodiče často řídí svými potřebami, nikoli potřebami dítěte a vlastní schopností snést zátěž s rodičovstvím spojenou. *Věk dítěte, a tím i jeho potřeby, stejně jako věkový rozdíl mezi ním a jeho sourozencem hrají nepochybně podstatnou roli.*²⁵ Častý věkový odstup mezi prvorozeným a druhorozeným bývá rok

²¹PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s. r. o., 2002. s. 13.

²²PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s. r. o., 2002. s. 13.

²³LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 30-31.

²⁴VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese: variabilita a patologie lidské psychiky*. Vyd. 3. Praha: Portál, 2002. s. 47.

²⁵PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s. r. o.,

až rok a půl. Takto staré dítě se nachází v orální vývojové fázi a příchod sourozence přijímá smysly. Nemá logické myšlení k pochopení nové situace intelektuálně. Jeho dosavadní komunikačními prostředky, jako jsou ruce, křik a pláč, sloužící k upoutání matčiny pozornosti nejsou většinou matkou akceptovány, což vede k existencionálnímu strachu dítěte o ztrátu matčiny náklonnosti a k získání nové zkušenosti – matčiny nevypočitatelnosti.

Předvídatelnost chování je pro dítě velmi důležitá, protože mu poskytuje pocit bezpečí, které je rozhodující pro další vývoj osobnosti. Když se matka dokáže vcítit do potřeb dítěte a poskytne mu pocit bezpečí a útěchu, dítě pocítí její bezvýhradnou lásku. Tím předejde možným sourozeneckým problémům. Pokud bude mít dítě možnost prožít emocionální krizi v náručí matky, zamezí se žárlivosti mezi sourozenci a vztah dítě-matka nebude narušen. Ve chvíli, kdy se do péče o dítě zapojí celá širší rodina, vznikne mezi nimi silná vazba a pocit svázanosti. V případě, že dítě nenachází u matky bezpečí, přijímá za náhradu jakýkoli předmět nebo osobu z nejbližšího okolí, která je dosažitelná.²⁶ Všichni lidé však nemají předpoklady pro plnění rodičovské role. J.L.Culbertson a C.J.Schellenbach uvádějí na základě výzkumu provedeného v roce 1992 souhrn vlastností, které zvyšují riziko špatného zacházení s dítětem. Patří sem především nedostatky v sociální orientaci, problematické sebehodnocení, špatná zkušenost z vlastního dětství a rizikové chování spojené s nedostatečnou sebekontrolou a sebeovládáním.²⁷

Dvou až tříleté dítě je uvědomělejší. Používáním slova „já“ získává svoji identitu, rozlišuje slova označující vlastnictví. Pokud je sourozenec motivován a těší se na sestru či bratra i přes možné nepříjemnosti, které mohou nastat, je velmi pravděpodobné jejich vzájemné porozumění v budoucnu.²⁸ S rostoucím věkem dítěte roste i ochota dělit se o rodiče a o věci. Optimální je věkový rozdíl tří a více let. Pětileté dítě je emočně vyzrálé, proto u něho příchod sourozence nevyvolá krizi. Nevýhodou je čas potřebný k hraní, který mu rodiče mohou poskytnout v omezené míře. Pokud je věkový rozdíl malý,

2002. s. 61.

²⁶PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s. r. o., 2002. s. 61-74.

²⁷VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese: variabilita a patologie lidské psychiky*. Vyd. 3. Praha: Portál, 2002. s. 47.

²⁸PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s. r. o., 2002. s. 75-87.

děti si vyhrají spolu. Starší sourozenec je rád vzorem mladšímu, jeho příchodem se stává velkým, starším, tím, kdo rozhoduje. Pokud je sourozenec nejlepším kamarádem na hraní, těžko se od něho v budoucnu odpoutává sám pro sebe a pro svou rodinu.²⁹

2.2 Pohlaví sourozenců

Jsou-li prvorozené i druhorozené děti stejného pohlaví, vzniká mezi nimi větší napětí, přirozená rivalita je velmi silná. „*Všeobecně platí jeden zákon*“ *Jakmile odlišnost pohlaví vyzvedne jednoho z dětí do popředí, má to zásadní vliv na dítě věkově těsně před ním, případně těsně po něm.*³⁰ Rozdílná pohlaví sourozenců jsou přitahována jako protiklady a vzájemně se doplňují. Mnohem významnější, než věkový rozdíl sourozenců, je jejich rozdílné pohlaví. Pokud jsou sourozenci stejného pohlaví a věkový rozdíl je malý, dochází ke ctižádostivému a žárlivému srovnávání. Pokud je sourozenců více, jejich role a úlohy jsou odlišně rozděleny, čímž se rivalita vytrácí. Mezi dvěma staršími vzniká solidarita, přestávají spolu soutěžit, pokud se narodí třetí.³¹

Mužské pohlaví se díky genetické výbavě a rozdílné výchově podle pohlaví směřují se ztrátou pozice jediného dítěte odlišně od ženského. Technická inteligence a lineární myšlení jsou pro muže v krizových situacích nevýhodou. Selže-li předem vypočítaná varianta řešení, muž se hroučí. Při náročných životních situacích člověk začne využívat tzv. přizpůsobovací techniky. Jedná se jednak o naučené, ale také o vrozené znaky organismu využívané k obraně vlastního já. Již v útlém věku se jedinec učí redukovat své potřeby, tenze, pocity viny a úzkosti. Mezi tyto obranné mechanismy patří například agrese nebo únik.³²

Naopak spirálovité myšlení žen umožňuje pochopení všech souvislostí a dívka je proto schopna kritickou situaci tvořivě vyřešit. „*Jestliže chlapci najednou chybí matka, od níž se mu normálně dostávalo útěchy, vzdá většinou pokusy o její naklonění a utěšuje se typicky mužsky malými jistotami technického rázu. Konfrontována s toutéž bolestí ze ztráty*

²⁹PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s. r. o., 2002. s. 87-88.

³⁰LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 32.

³¹PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s. r. o., 2002. s. 88-89.

³²KOHOUTEK, Rudolf. *Základy sociální psychologie*. Brno: CERM, 1998. s. 74.

vykazuje dívka větší frustrační toleranci; různými způsoby usiluje o matku...“³³ Výzkumy dokládají větší ochotu matek vcítit se do syna než do dcery. Jedním z důvodů je vyšší ocenění mužů ve společnosti a snaha poskytnout mu podporu.³⁴ U pozice jednoho syna mezi dcerami nebo jedné dcery mezi syny je důležitá správná výchova, aby nedošlo k rozvoji podobných rysů jako u problémových či neadoptovaných dětí.³⁵

2.3 Tělesná stránka

Výrazně odlišná tělesná stránka sourozenců může také zásadním způsobem ovlivňovat sourozeneckou konstelaci. Jedná se nejen o výšku a hmotnost, ale také o fyzickou atraktivitu. Krása je důležitým faktorem při oceňování člověka, při výběru partnera, zcela zřejmě ovlivňuje také interakci mezi jednotlivci, ať už na vědomé, či nevědomé úrovni. Fyzickou atraktivitou se zabývají mnohé výzkumy. Langlois s Rubensteinem například zjistili, že už děti v kojeneckém věku upřednostňují obrázky lidí, kteří jsou dospělými označováni za atraktivnější.³⁶ Dobson ve své knize *Zdravá rodina* uvádí, že tělesné vady a nedostatky jsou důvodem k výrazně sníženému sebevědomí populace v několika posledních desetiletích. Společnost podle něj klade nepřiměřený důraz na fyzickou přitažlivost, což má za následek zvýšený počet emocionálně zraněných lidí, kteří se jen stěží pokouší přiblížit vysněnému ideálu.³⁷

Zatímco fyzicky přitažlivé dítě je zvýhodněno, děti s tělesným postižením prochází životem s výrazným hendikepem. Pokud se narodí tělesně postižené dítě jako prvorozené a druhorozené dítě bude stejného pohlaví, dochází k tzv. „výměně rolí“, kdy druhorozené převezme roli prvorozeného. Fyzickou odlišnost mohou představovat i zesnulí nebo nenarození sourozenci.³⁸ Kožnar (1990) v souvislosti s hendikepovaným sourozencem upozorňuje na možnost vzniku problémového chování zdravých sourozenců.

³³PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s. r. o., 2002. s. 90.

³⁴PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s. r. o., 2002. s. 90.

³⁵KOHOUTEK, R. *Rodinné prostředí*. Brno: PÚMB – kabinet pedagog. a psychologie, 1989. s. 9.

³⁶RUBENSTEIN, A.J., J.H. LANGLOIS a L.A. ROGGMAN. *What makes a face attractive and why: The role of averageness in defining facial beauty*. In: [online]. [cit. 2014-03-16]. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/85340/prif_b/Fyzicka_pritazlivost_lidskeho_obliceje.pdf

³⁷DOBSON, James C. *Zdravá rodina*. Brno: Nová naděje, c1984. s. 15.

³⁸LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 33-35.

Uvádí: „...určitým způsobem handicapovaný súrodenec, který na seba strhává pozornost rodičov, s čím sa ostatní súrodenci môžu vysporiadavat' i výchovne problémovým správaním.“³⁹

2.4 Pořadí narození rodičů a manželství

Pořadí narození rodičů ovlivňuje rodinnou konstelaci a působí na jejich děti, jelikož dochází k identifikaci s dítětem narozeným na stejné příčce sourozenecké konstelace jako sám rodič. Velmi také záleží na přístupu rodičů k výchově. Je podstatný rozdíl mezi tvrdohlavě autoritářským, tvrdým přístupem na straně jedné a vyváženým, rozumným autoritativním přístupem na straně druhé.⁴⁰

Podle Dobsona je důležité, bez ohledu na povahové konstelace v rodině nebo vnější okolnosti, dopřát potomkům jistou míru svobody, přiměřeně jejich emočním a intelektovým schopnostem. Tento proces získávání nezávislosti by měl probíhat od narození až po adolescenci. Pokud dítěti není poskytnut dostatečný prostor pro seberealizaci a projevení vlastních názorů, můžou se rodiče dočkat vzpurného a nezralého chování, a to během druhého náročného roku jeho života, nebo později v období dospívání.⁴¹

Pořadí narození ovlivňuje také kvalitu partnerského vztahu. Nejméně vhodné je tvoření dvojic, ve kterých jsou oba partneři stejné sourozenecké konstelace. Toman uvádí jako nejvýhodnější kombinaci nejlépe se doplňujících vztahů v partnerství následovně: „*Nejmladší bratr svých sester a nejstarší sestra svých bratrů...Nejmladší sestra svých bratrů a nejstarší bratr svých bratrů.*“⁴² Leman uvádí jako nejlepší spojení prvorozenou ženu s posledním narozeným mužem. Upozorňuje na fakt, že všechna obecná tvrzení je zapotřebí nevnímat ne jako zákony, ale pouze jako ukazatele.⁴³

³⁹ KOŽNAR, 1990 in LACA, Slavomír. *Sociální pedagogika*. 1. vyd. Brno: Institut mezioborových studií, 2011. Sociopedie. s. 85.

⁴⁰ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 35-37.

⁴¹ DOBSON, James C. *Zdravá rodina*. Brno: Nová naděje, c1984. s. 58.

⁴² LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 130.

⁴³ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 119.

3 VLIV POŘADÍ NAROZENÍ

„Sourozenci jsou stabilní součástí života dítěte, kterému nabízejí specifickou socializační zkušenost.“⁴⁴ Pokud je věkový odstup sourozenců v období mladšího školního věku menší, vzniká přirozená sourozenecká rivalita, kterou negativně ovlivňují rodiče, pokud děti srovnávají. „Danost je základní charakteristikou sourozenecké skupiny. Pořadí narození předurčuje u dětí rozvoj osobnostních rysů a způsobů jejich chování.“⁴⁵ Prvorozeným mají dominantní postavení, naopak nejmladší dítě získává privilegované postavení.⁴⁶ Specifika role jedináčka spočívají v nemožnosti srovnání s ostatními sourozenci. Může být srovnáván pouze s dospělými. Toto srovnání má ovšem jiný charakter. Dítě v sobě nemusí potlačovat egocentrismus a hledat řešení, které by bylo přijatelné pro ostatní sourozence. Zkušenosti tohoto typu získá jedináček až s vrstevníky. Dítě může mít „...privilegované postavení s vysokou pozitivní hodnotou...“⁴⁷, pokud je dítě akceptováno a jsou na něho kladeny vysoké nároky.⁴⁸

Pokud chtějí rodiče udržet mezi sourozenci dobré vztahy, a udržet jejich správný rozvoj, je zapotřebí trávit s každým dítětem čas o samotě. Čas strávený s každým dítětem jednotlivě umožňuje pozitivní vztah, toleranci a ohleduplné chování nejen mezi sourozenci navzájem, ale i k ostatním lidem. Důležité je při společně tráveném čase s jedním sourozencem, nemluvit o druhém sourozenci, tedy věnovat dítěti nejen čas, ale i veškerou pozornost. Rodiče, kteří zjistí, že jsou více nakloněni jednomu ze sourozenců, se v důsledku zažívání pocitu viny mohou snažit své chování „přehlíženému“ dítěti kompenzovat odpiráním pozornosti „oblíbenému“ dítěti. Toto chování vyvolává u dětí zmatek a nedůvěru.⁴⁹

⁴⁴ VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010. s. 193.

⁴⁵ VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010. s. 193.

⁴⁶ VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010. s. 193.

⁴⁷ VÁGNEROVÁ, 2008 in VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010. s. 194.

⁴⁸ VÁGNEROVÁ, 2008 in VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010. s. 194.

⁴⁹ FABER, A., MAZLISH, E. *Sourozenci bez rivality*. Vyd. 1. Brno: Computer Press, a. s., 2009. s. 171.

Dlouhodobé výzkumy rodiny (realizované od roku 1994) ukazují na nedostatek společně tráveného času rodiny, který může v budoucnu u dítěte způsobovat psychické subdeprivace. Důležité je nejen množství, ale také kvalita společně tráveného času. Rodičům může chybět poznávací výbava a schopnost efektivní komunikace usnadňující kvalitní trávení společného času s dětmi. Tímto způsobem může dojít k destrukci přirozeného světa dítěte, které se v budoucnu může promítnout do jeho jednání.⁵⁰

Ve skupině více dětí je lehčí výchova. Děti přijímají své sourozenecké pozice a vychovávají se navzájem. Vytvoření pevných vazeb by mělo být vytvořeno na oba rodiče.⁵¹ Rodiče by neměli zasahovat do sourozeneckých sporů, a to ani v případě fyzického sporu. Musí být ovšem předem dána pravidla pro používání agrese: „*starší mladšího nenapadá, ale má právo se bránit, když je jím napaden. Prostředky obrany ale musí být adekvátní: nekopat, nekousat, žádné rány pod pás, žádné zbraně...*“⁵² Důležité je, aby si děti uměly vyřešit své konflikty, aby nedonášely a nežalovaly.⁵³

Člověk má do jisté míry k agresivnímu chování vrozené dispozice. Liší se v závislosti na sociokulturní tradici populace, kdy byli vlivem pozitivní selekce zvýhodňováni jedinci určitých povahových vlastností. Sklon k agresi však není závislý pouze na dědičnosti, ale také na vlivech prostředí. Rizikové jsou především rodiny s vysokou tolerancí k násilí. Posilování agresivních tendencí je do značné míry závislé na rodičích, na jejich hodnotovém systému, stylu výchovy a preferovanému způsobu chování.⁵⁴

Zásadním faktorem při interakci mezi jednotlivými členy rodiny je sourozenecká rivalita. Ta je latentně přítomná a dynamicky se rozvíjí bez ohledu na vliv rodičů. Jejimi následky jsou závist, nenávisť, ctižádostivost, dominance, utlačování, které nemohou rodiče ovlivnit. Proč se sourozenci vyvíjí jinak, přestože mají stejné rodiče a mnoho společných dědičných vlastností? Podle Darwina, který vysvětluje odlišnost na pozorování zvířat,

⁵⁰ DUNOVSKÝ, J. a kol. *Sociální pediatrie, vybrané kapitoly*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 1999.97-100.

⁵¹ PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s. r. o., 2002. s. 119.

⁵² PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s. r. o., 2002. s. 123.

⁵³ PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s. r. o., 2002. s. 119-123.

⁵⁴ VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese: variabilita a patologie lidské psychiky*. Vyd.3. Praha: Portál, 2002. s. 19.

slouží k přežití dvě instinktivní strategie, *neboli sebezpotvrzení individua a zachování druhu za nepříznivých podmínek*.⁵⁵ Jednou je přirozený výběr, kdy nejslabší sourozenci zaplatí v případě nedostatku potravy životem. Ti buď vyhladoví, nebo sami odletí jinam. Druhou je divergentní princip. Když potrava není dostačující a druhy musí mezi sebou bojovat, mají tendenci odlišovat se od sebe. Důležitým biologickým zákonem se stává „princip vyřazení konkurence“, který říká, že pokud mají dva druhy stejné požadavky na okolí, tak spolu nemohou žít ve stejném teritoriu. Jedná se o adaptační schopnost.

3.1 Jedináček

Sourozenci si v průběhu dětství vzájemně trénují různé způsoby sociálního chování. Jedináčci mají tuto možnost pouze s dětmi z jiných rodin. Chybí tu však jeden podstatný prvek, s kamarády se pochopitelně nikdy nenaučí dělit se o své vlastní rodiče.⁵⁶ Pokud v okolí, ve kterém vyrůstají, není mnoho dětí, se kterými by měli možnost si hrát, jsou jejich kontakty omezeny na vztah s rodiči. To vede ke skutečné osamělosti a obtížnému navázání vztahu s vrstevníky i v budoucnosti. Jedináček bývá často nazýván „osamělý jedináček“.⁵⁷ V dospělosti pak vychází lépe s mnohem staršími nebo naopak s mnohem mladšími lidmi. Tento rys bývá pro jedináčka typický. Očekávání rodičů od jediného dítěte je přitom veliké. Superprvorození, osamělí jedináčci jsou velmi kritičtí k sobě i k ostatním.

Vše, co si jedináček vydobude, mu zůstává. V některých případech získá více, než potřebuje, tím však bývá ohrožen rozvoj jeho samostatnosti. Chybí mu zkušenost ztráty a zkušenost být nejstarší. Podle Koniga se stává „ovčákem bez stáda“. Pokud získá sourozence, je to pro dítě drastická zkušenost a zároveň životní zkouška, kdy musí vědomě zpracovat první životní krizi. Díky této zkušenosti mohou jedináčci uzrát do výjimečné osobnosti.⁵⁸

Důvod, proč je dítě jedináček, je klíčový. Pokud rodiče nemohou mít více dětí,

⁵⁵ PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s. r. o., 2002. s. 37.

⁵⁶ PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s. r. o., 2002. s. 12.

⁵⁷ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 19.

⁵⁸ PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s. r. o., 2002. s. 55.

je veškerá pozornost a energie věnována pouze jednomu potomkovi. Týká se to většinou rodičů starších třiceti let. Jejich péče by za jiných okolností byla rozptýlena mezi více dětí, takto se však cele soustředí pouze na svého jedináčka. Hovoříme o fenoménu „jediné perly“, takové děti bývají zhýčkané, rozmazlené a sebestředné. Pokud však rodiče už od počátku mají v úmyslu mít pouze jedno dítě, jejich plán nutně ovlivní také výchovu. Od dítěte se očekává, že se bude chovat jako „malý dospělý“, výchova bývá přísná a systematická. Z takto vedených jedináčků vyrostou vyrovnaný, přizpůsobivý, klidný a rozvážený jedinec, pro kterého je charakteristická vnitřní vzpoura, vzdor.

Typický jedináček je popisován jako prvorozený: „nálepky typu *perfekcionista, spolehlivý, svědomitý, systematický, kritický, vážný, studijní typ, opatrný a konzervativní, ale před každé toto slovo ještě doplňte předponu super.*“⁵⁹ Dodrží slovo, jejich pohotovost, vyspělost a vyrovnanost působící navenek překrývá pocíťovanou vnitřní vzpouru. Jakkoli to tak na první pohled nevypadá, často bojují s pocíťovanou méněcenností.⁶⁰

Empirickým pozorováním byla potvrzena hypotéza, že lidé s pocíťovanou vnitřní kontrolou se častěji chovají aktivně, aby dosáhli změny své situace, zatímco lidé s pocíťovanou vnější kontrolou jsou mnohem pasivnější. S tím souvisí také očekávání týkající se vlastní osoby.⁶¹ Prvorození potřebují k zachování své emoční rovnováhy neustále konfrontovat sebeocení s konkrétními životními zkušenostmi. Tito jedinci totiž míří vysoko, přebírají příliš nadsazené normy od dospělých a mají tendenci dokazovat si dokonalost. Jedináček se zkrátka necítí být nikdy dost dobrý.⁶²

Někteří jedináčci mohou mít smíchané povahové rysy prvorozeného a nejmladšího benjamínka. Jejich samostatnost a umění řešit situace dospělých doprovází vnitřně pocíťovaný strach, vzpoura a hněv, které jsou důsledkem hýčkáni a rozmazlování. Snaží se vypadat velmi schopně, ale ne vždy je to v jejich silách. Těmto perlám chybí soupeřící sourozenec, se kterým by soutěžili o pozornost matky a otce. Úskalím pozdějšího věku rodičů při narození dítěte je rozmazlování, pramenící ze snahy dopřát dítěti všechny

⁵⁹ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 62.

⁶⁰ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 61-63.

⁶¹ NAKONEČNÝ, Milan. *Lexikon psychologie*. 2., podstatně rozš. vyd. Praha: Vodnár, 2013. s. 296-297.

⁶² LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997, s. 224. ISBN 80-7178-152-5. s. 61-63.

dostupné výhody. Pevné zakotvení rodičů, jasná představa o životě a s tím spojené nároky na výchovu, vedou k „ultraperfekcionismu“ jedináčka.⁶³ K lidem neodpovídajícím normám jedináčka bývají často netrpěliví.⁶⁴

Mnohokrát byl zmíněn pojem perfekcionismus. Domnívám se proto, že je vhodné věnovat se mu poněkud důkladněji. Jak Leman trefně poznamenává: „*Perfekcionisté prochází životem se lží: „Můj život má smysl, jen když jsem dokonalý.*“⁶⁵ Mívají nereálné představy a příliš vysoké cíle. Ve snaze být pochváleni neumí někoho odmítnout. Bývají často pesimisté, kteří neumí sdílet své pocity a myšlenky s ostatními a nemají schopnost odpouštět ostatním chyby. Prvorození a jedináčci mají ctižádost, organizační a řídicí schopnosti, dokážou se soustředit, jsou obdařeni tvůrčím myšlením, přesným uvažováním a dobrou pamětí. Dosáhnout tolerantnosti, trpělivosti a otevřenosti je pro perfekcionisty těžký úkol.⁶⁶ Pro jejich osobní růst je klíčové pochopení sociální funkce emocí a schopnost cíleně s nimi pracovat. Jednou z funkcí emocí je napomáhat jedinci v odlišení sama sebe od skupiny ostatních a soutěžení o sociální status nebo moc. Druhou funkcí, neméně důležitou, je pak udržování kooperativních a harmonických vztahů mezi lidmi.⁶⁷ A právě tady nacházíme u prvorozených výrazný potenciál ke zlepšení.

Tito lidé rádi říkají velmi otevřeně svůj názor, čímž se znevýhodňují svým nediplomatickým chováním. Jedna z podob perfekcionismu je snaha být nejlepší ve všem, co jedinec dělá. Další podobou je preciznost a důkladnost. Perfekcionisté neumí správně zacházet s časem. Často odkládají práci na později a nakonec ji nedokončí. Chtějí stihnout příliš mnoho věcí najednou. Jejich jednání je přehnaně aktivní nebo naopak pasivní. Jejich tvrdohlavost a neústupnost je přihání k velkým nárokům na výkon, který musí být stoprocentní.⁶⁸ Perfekcionisté jsou citliví vůči kritice druhých i sebe samých.

Stane-li se jedináček perfekcionistou, může se stát v extrémním případě „...*velmi kritický, chladnokrevný a objektivní, nikdy nebude tolerovat chyby nebo selhání ani u sebe,*

⁶³ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 61-64.

⁶⁴ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 61-64.

⁶⁵ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 75.

⁶⁶ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 79-83.

⁶⁷ SLAMĚNÍK, Ivan. *Emoce a interpersonální vztahy*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2011, 208 s. Psyché (Grada). s. 80.

⁶⁸ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 76-78.

ani u druhých... nebo naopak ...bude všechny zachraňovat, bude se trápit nad problémy druhých a bude mít tendenci přijít, vzít věci do svých rukou a všechno sám vyřešit.“⁶⁹ Tito velmi ukáznění lidé očekávají od sebe i od ostatních mnoho. Mají schopnost podřídit se pokynům ostatních.⁷⁰

Pro jedináčky platí stejné rady jako pro prvorozené. Nepřeceňovat své síly a neočekávat od sebe příliš mnoho. Udělat si na sebe čas a pokusit se dosáhnout vnitřního klidu a spokojenosti se sebou samým. Pro zajištění rovnováhy na pracovišti a vyvarování se hádkám je pro jedináčky výhodnější mít kolem sebe mnohem starší či naopak výrazně mladší spolupracovníky.⁷¹

3.2 Prvorozený

„Neoslavuje se podzim, ale jaro.... Naděje v obnovu a obohacení života je typickým znakem prvních.“⁷² V povědomí lidí jsou prvorození vnímáni jako symbol pokračování života rodiny. První dítě, jakožto nejdražší část sebe samého, potvrzující vlastní osobu, bylo často obětováno bohu. Jednalo se o ušlechtilý úmysl přinést bohu nejvyšší oběť. K usmrcování prvorozených ovšem docházelo i z mnohem prozaičtějších důvodů. Stačí připomenout úmyslné zabití prvorozeného syna ze strachu o sesazení z trůnu, či prvorozených dcer u maskulinně orientovaného národa. Přestože se civilizace těmto zvyklostem vzdálila, prvorození bývají v jistém slova smyslu obětováni i v současnosti. Tento destruktivní postoj můžeme například vystopovat u záměrného přerušování těhotenství, kdy důvodem není zdravotní stav matky, respektive plodu, ale ztráta vážnosti a cti rodiny.⁷³

Výjimečná role připisující se prvorozenému může být pozitivní, pokud je dítě dlouho očekáváno, avšak také negativní, pokud narození dítěte komplikuje rodičům život. Dítě se může stát také dělicí čarou mezi matkou a otcem, když je mezi ně postaveno jako most kvůli rozpadajícímu se vztahu.⁷⁴ Obraz prvního dítěte a touha spojit se s ním vzniká

⁶⁹LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 65.

⁷⁰LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 64-69.

⁷¹LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 70-71.

⁷²PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s. r. o., 2002. s. 41.

⁷³PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s. r. o., 2002. s. 38-43.

⁷⁴PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s. r. o.,

již v dětství. U děvčat při hře s panenkami, ale překvapivě také u chlapců při konkrétních představách, např. sportovních her se syny.⁷⁵

Všechny události souvisejících s prvorozeným jsou rodiči prožívány velmi intenzivně. U mladších sourozenců nadšení podstatně slábne. „*V této exponované pozici cítí dítě už od prvních dnů života, že je mu potvrzována existence. Těší ho dělat rodičům radost, vycházet vstříc jejich očekáváním, a někdy je dokonce překračovat...Prvorozené dítě se tímto požehnáním cítí zavázáno na celý život.*“⁷⁶ Ne vždy je však přijetí dítěte v rodině bezproblémové. Z. Dytrych ve studii o dětech narozených z nechtěného těhotenství uvádí škálu postojů matky k dítěti o sedmnácti položkách, od krajního odmítnutí až po přijetí cizího, a to třeba i postiženého dítěte.⁷⁷ Pokud je narození dítěte nežádoucí, dítě cítí, že je pro rodiče zátěží. Podle jeho citlivosti a podle vzájemného vztahu rodičů může dítě po celý život pocíťovat, že nemá právo žít. Tento stav často vyústí v deprese. Nechtěné dítě si pak vynahrazuje chybějící něžnost vazbou na zvíře nebo hledá náhradní rodinu, kde je akceptováno takové, jaké je.⁷⁸

Sourozenecká konstelace ovlivňuje prvorozené tak, že jsou „*často schopnější než jejich sourozenci, aniž by za to ovšem mohli děkovat vyššímu IQ*“.⁷⁹ Výhodou prvorozených je jejich snadná identifikace s mocí a autoritou. K ubránění své pozice využívají převahu, kterou zažili coby nejstarší dítě v rodině. Ve společnosti jsou dominantnější, snaží se udržet svůj status, jsou více ambiciózní a ctižádostivější, než jejich sourozenci, kteří jednoduše nebývají tak snaživí.⁸⁰

„*Silným rysem mnoha prvorozených je touha potěšit druhé, což je pochopitelně*

2002. s. 44.

⁷⁵PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s. r. o., 2002. s. 44.

⁷⁶PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s. r. o., 2002. s. 45.

⁷⁷ MATĚJČEK, Zdeněk. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. s. 37.

⁷⁸PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s. r. o., 2002. s. 45-46.

⁷⁹PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s. r. o., 2002. s. 13.

⁸⁰PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s. r. o., 2002. s. 38.

pokračováním snahy potěšit rodiče, hlavní životní vzory dětství.“⁸¹ Nevýhodou ovšem je, že se nechají snadno zneužívat ostatními. Je pro ně obtížné prohlédnout úskoky ostatních, stávají se snadnou kořistí manipulantů.⁸²

Dle psychologického výzkumu jsou prvorození silněji motivováni k dosažení úspěchu, než jejich mladší sourozenci. Větší procento prvorozených vyhledává povolání vyžadující přesnost, houževnatost, soustředění a duševní sebekázeň. K typickým rysům jejich osobnosti patří také svědomitost a systematičnost. Mezi jejich oblíbené obory se proto řadí medicína, právní praxe, účetnictví, ekonomie, věda, práce s počítačovými technologiemi, nebo například žurnalistika.⁸³ Mezi rysy osobnosti prvorozených patří perfekcionismus, spolehlivost, kritičnost a vážnost. Tito lidé se soustředí na cíl, který se snaží prosadit, jsou vstřícní a obětaví, konzervativní, loajální, věří v autoritu, mají rádi řád a rituály, spoléhají sami na sebe. Prvorození *„zabírají nejvíce místa na stránkách života. Oni jsou ti úspěšní, ti, které stále něco žene vpřed k nejvyšším metám v jejich oboru.“*⁸⁴ Jejich chování však může mít také výrazné sklony ke konformitě. Ta ovšem nemusí být chápána omezeně jako vlastnost nebo sklon osobnosti, ale také v širších celospolečenských souvislostech jako proces redukce diskrepance normativních očekávání u chování určitých sociálních skupin.⁸⁵

Pro mladší sourozence se prvorození stávají vzory a trochu i rodiči. Důvodem snaživosti a cílevědomosti prvorozených jsou jejich rodiče, kteří se k narozenému dítěti chovají paradoxně. Jejich výchova je na jedné straně přehnaně opatrná a úzkostlivě ochranářská, nejistá a nedůsledná a na druhé straně přísná a náročná, povzbuzující k stále vyšším výkonům. To vede ke snaživosti a cílevědomosti, někdy až neurotičnosti prvorozených. Nadprůměrná péče a povzbuzování rodičů věnované prvorozeným vede dítě k dřívějšímu chození a mluvení než je tomu u mladších sourozenců. Prvorozený chce mít vše dobře zorganizováno, bez chyb a včas, nemá rád překvapení. Konzervativnost těchto

⁸¹ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 143.

⁸² LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 143.

⁸³ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 15-17.

⁸⁴ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 49.

⁸⁵ NAKONEČNÝ, Milan. *Lexikon psychologie*. 2., podstatně rozš. vyd. Praha: Vodnář, 2013. s. 157.

jedinců vyplývá ze stálé potřeby vynikat. Stávají se nositeli norem, vedoucími ostatní svou úspěšností.⁸⁶

Mezi prvorozenými lze sledovat dva typy. Jedním typem jsou vstřícní lidé snažící se vyhovět ostatním a dělat jim radost, pečovat a obětovat se pro ně a sloužit jim. Jejich tendence být dobrý student, pracovník atd. je velmi výrazná. Je to dáno silnou potřebou být pochválen. Ve složité situaci si vstřícný prvorozený neumí stěžovat a raději vyhoví. Druhým typem jsou agresivní lidé prosazující svou vůli. Tito lidé dokážou jít bezohledně za svými cíli, které jsou vysoké a tito asertivní prvorození mají silnou potřebu být nejlepší. Pracují tvrdě jako stroj a jsou na to hrdí. Daní zaplacenou za takto získanou vysokou úspěšnost, je fyzické zhroucení či narušené rodinné a přátelské vztahy.⁸⁷

Veškerá pozornost a zájem rodičů jsou soustředěny na prvorozeného. Vše, co dítě dělá, je pro rodinu velká událost. Rodiče povzbuzují a podporují dítě k úspěšnosti, berou ho vážně. Tak u dítěte vzniká sebedůvěra, díky které je prvorozený úspěšný a zaujímá vedoucí postavení. Problém nastává ve chvíli, kdy jsou očekávání rodičů ve výrazném rozporu s reálnými možnostmi dítěte. Pokud se dítě stává nástrojem kompenzace neuspokojenosti rodičů, může docházet k přetěžování a přílišné stimulaci, která následně vede k určitým obranným postojům dítěte.⁸⁸

Velká schopnost soustředit se, trpělivost, svědomitost, pečlivost a systematickosti vedou k výraznému zvýhodnění prvorozených v mnoha profesích, ve kterých je lidem svěřena velká zodpovědnost. Úzkostná snaha nedělat chyby, opatrnost, rozvážnost a úcta k zákonům jsou dalšími charakteristickými rysy, zvýhodňujícími prvorozené při výběru zaměstnání vyžadujících přesnost.⁸⁹

Se zvýšeným nadšením a pozorností věnovanými prvorozenému, se pojí odpovědnost vedoucí ke stresu. Ten pramení v disciplíně a mnohdy také v trestu. S každým dalším dítětem přicházejícím do rodiny většinou režim a disciplína slábnou. Prvorození také dostávají nejvíce práce ze všech sourozenců, protože ji umí zvládnout nejlépe.

⁸⁶ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 48-50.

⁸⁷ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 50-53.

⁸⁸ MATĚJČEK, Zdeněk. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. s. 63.

⁸⁹ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 53-55.

Od prvorozených je očekáváno příliš mnoho. „*Udělalí jsme z nich nositele rodinných norem a vzory, které udávají krok. Často je také nutíme, aby kráčeli v otcových nebo matčinyých šlépějích, pokud jde o výběr zaměstnání.*“⁹⁰ Pokud je prvorozený mužského pohlaví, je na něj vyvíjen velký tlak, aby se stal „korunním princem“, snažícím se vyrovnat dospělým vzorům v rodině. Taktéž prvorozeným dívkám je svěřováno mnoho úkolů, ale ony nejsou tlačeny k tomu stát se „korunními princeznami“. Mezi charakteristiky starších sester lze zařadit spolehlivost a svědomitost.

Školu většinou navštěvují prvorození s radostí, dobře se učí, protože známkami mohou snadno uspokojit své rodiče. Školní úspěšnost dítěte je ve většině případů chápána jako potvrzení kvalit rodičů. Zde jsou uspokojovány potřeby seberealizace rodičů. Příprava do školy posiluje soudržnost v rodině, ale může být zdrojem napětí, pokud je jí věnováno příliš mnoho času. Rodiče s dítětem spolupracují a mají stejný cíl.⁹¹ „*Úlohou rodiny je tedy zajistit plynulý a bezporuchový přechod od socializace přes kulturní výchovu k personalizaci v oblasti intelektu, temperamentu i charakteru.*“⁹²

Veškerá práce a pokroky jsou ihned kladně a s nadšením ohodnoceny nejen rodiči, ale většinou také prarodiči. Děti se stávají středem pozornosti.⁹³ Očekávání morálky, odpovědnosti a vysokých hodnot od prvorozených a jedináčků, se jim může stát břemenem. V pozdějším věku mohou vyhledávat odbornou pomoc psychologů, kvůli pocitu viny ze selhání a frustrace z nenaplněných očekávání.⁹⁴ Za základní zdroje sebehodnocení jsou považovány sebezpozorování a sebereflexe, ale také sociální srovnávání a zpětné vazby ze sociálních interakcí. Pokud souhrn těchto faktorů vyznívá pro prvorozeného nepříznivě, může u něj docházet k výrazně negativnímu hodnocení ega.⁹⁵

Své sourozenecké konstelace mohou prvorození využít ke svému prospěchu. Lidé si jich váží a důvěřují jim. Jednoduše se spoléhají na svědomité perfekcionisty. Důležité ovšem je nenechat se vtáhnout do mnoha činností najednou a udělat si čas na sebe.

⁹⁰ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 56.

⁹¹ MATĚJČEK 2004 in VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010. s. 192.

⁹² KOHOUTEK, R. *Rodinné prostředí*. Brno: PÚMB – kabinet pedag. a psychologie, 1989. s. 7.

⁹³ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 55-57

⁹⁴ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 58.

⁹⁵ NAKONEČNÝ, Milan. *Lexikon psychologie*. 2., podstatně rozš. vyd. Praha: Vodnář, 2013. s. 54.

Touha po uznání vede prvorozené ke snaze vyjít každému vstříc. Vždy je však dobré si uvědomit, že možnosti každého jedince jsou omezené. Při nejlepší vůli nelze zvládat vše, a proto je nutné naučit se ostatní odmítnout v případě, že jejich přání překračují únosnou mez. Očekávání prvorozeného od sebe sama jsou mnohdy nereálná a vedou k perfekcionismu, který je téměř sebevražedný. Pro prvorozené je důležité naučit se relaxovat a umět si více užívat života.⁹⁶

3.3 Druhorozený a prostřední

Jedinec narozený po prvorozeném je buď prostřední, nebo poslední dítě v rodině. Vzhledem k tomu, že v praktické části je analyzována rodina se dvěma dětmi, následující kapitola bude zařazena pouze pro doplnění. Podle Matějčka není z poradenského hlediska podstatné, zda jsou v rodině přítomny dvě nebo tři děti. Dva sourozenci jsou konkurence, tři jsou trojúhelník. Mnohem podstatnější, než samotný počet, jsou podle něj rodinné konstelace, tzn. pohlaví sourozenců, jejich věk, pořadí narození a věkové odstupy. Výsledné interakce jsou proto vždy velmi individuální a do značné míry nepředvídatelné.⁹⁷

Prostřední děti jsou těžko definovatelné a jejich charakteristika se dá jen stěží zobecnit. Dítě v prostřední pozici je doslova sevřené ze všech stran. Jak píše Leman: „*Narodili se příliš pozdě, aby se jim dostalo zvláštních privilegií a zacházení, které po právu získali prvorození. A také se narodili příliš brzy, aby se jim dostalo toho daru, z něhož se těší mnozí benjamínci – uvolnění otěží disciplíny, které se odráží v tom, že „jim všechno projde“.*“⁹⁸ Pojem prostřední děti zahrnuje jak prostřední, tak druhorozené děti, protože mají mnoho společného.⁹⁹

Tato pozice narození je určována takzvaným „rozvětvovacím efektem“, který říká, že každé dítě nejvíce ovlivňuje sourozence narozeného bezprostředně po něm. Podle dříve narozeného dítěte si další dítě v pořadí vytváří svůj vlastní styl chování. Snahou mladších dětí však nebývá kopírování staršího vzoru, ale naopak zcela odlišné, protikladné chování. Velmi pochopitelně záleží na tom, jak silný nebo slabý je sourozenec před ním. Podle toho

⁹⁶LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 58-59.

⁹⁷MATĚJČEK, Zdeněk. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. s. 75.

⁹⁸LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 87.

⁹⁹LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 85-89.

se totiž druhorozený vydá jiným směrem.¹⁰⁰ „*Chcete-li porozumět chování prostředního dítěte, vždycky se musíte dívat na celou rodinu...Prostřední dítě zůstává v mnoha ohledech hádankou...je samé kdyby.*“¹⁰¹

Prostřední děti jsou často odsunuty do pozadí mladšími nebo staršími sourozenci. Mohou pak mít pocit, že si jich nikdo neváží, že jsou přebyteční. Z tohoto důvodu se prostřední děti často upínají více k partě vrstevníků, kterou vnímají jako svou, než k rodině. Tu většinou opouští ze všech dětí jako první. Do jisté míry odmítají rodinný systém hodnot, stávají se volnomyšlenkáři, čímž reagují na pocit nezakořeněnosti v rodině. Měřítkem se stávají hodnoty jiné skupiny. Důležité je vyhnout se špatné společnosti. Jejich podřízená pozice v rodině je vede ke zpochybňování statusu quo prvorozených, tím se z nich mohou vyvinout „revolucionářské osobnosti“. Hledání svého místa v rodině je pro druhorozeného snadnější a méně radikální, pokud přibude další sourozenec, který je druhorozeným vnímán jako spolutrpitelem, hledající taktéž své místo.¹⁰²

Starší sourozenec vytváří normu výkonu, který je rodinou považován za přijatelný. Od mladšího se pak automaticky očekávají obdobné výsledky, bývá vmanipulován do nějak komplementární pozice. Starší sourozenec se může stát jak nedosažitelnou konkurencí, tak také odstrašujícím příkladem.¹⁰³ Mladší sourozenci, mající větší volnost, se snaží prosadit a zmobilizovat svou sílu k přežití. Svoji identitu si uvědomují mimo jiné vyhraněním se vůči staršímu sourozcovi. Důležité jsou nejen osobnostní rysy, ale i štěstí či smůla, které u dítěte mohou rozvíjet optimálně tvůrčí sílu.¹⁰⁴

Prostřední děti preferují kolektivní sporty, ve kterých vynikají. Potřeba uznání, velmi malá možnost prosadit se a mít rodiče jen pro sebe, je naučí dělat kompromisy a vyjednávat.¹⁰⁵ V porovnání s ostatními dětmi jsou prostřední nejvíce uzavření. Důvodem může být zkušenost, že jim není věnováno tolik pozornosti jako jejich starším či mladším

¹⁰⁰ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 89-125.

¹⁰¹ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 89.

¹⁰² PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s. r. o., 2002. s. 38.

¹⁰³ VÁGNEROVÁ, Marie. *Kognitivní a sociální psychologie žáka základní školy*. Vyd. 1. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2001. s. 227.

¹⁰⁴ PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s. r. o., 2002. s. 38.

¹⁰⁵ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 92.

sourozencům. Z výzkumu, který je součástí mezinárodního projektu Elspac, je například patrné, že nejrůznější redukční diety, které začínají být pro děti a mladé lidi aktuální s nástupem puberty většinou drží dívky a děti narozené jako druhé v pořadí.^{106 107} Při tomto výzkumu vědci z Masarykovy univerzity sledovali dvacet let sedm tisíc jihomoravských rodin s dětmi narozenými v letech 1991 a 1992. Zkoumali faktory ovlivňující zdraví potomků.¹⁰⁸

Výhodou prostřední pozice je méně potíží než u prvorozených či jedináčků, kteří pocíťují strach a úzkost svých rodičů. „*Prostřední dítě má také tu výhodu, že mu prvorozený sourozenec slouží jako „blokař“, který uvolňuje dráhu – nebo ...jako ten, který mu proplouží cestu životem.*“¹⁰⁹ Adler se domnívá, že ve většině případů mají prostřední děti celkem dobrou pozici, pokud jejich starší sourozenec není výjimečně nadaný. Tento korunní princ či princezna zcela zastíní prostřední dítě. Nesselová řadí mezi výhody prostřední pozice spolehlivost, schopnost přijímat druhé takové, jací jsou a vyrovnanost.¹¹⁰ Mezi různě starými sourozenci vzniká rivalita, pokud mají od rodičů stejné povinnosti a práva. Snaha o rovný přístup v tomto případě bývá kontraproduktivní.¹¹¹

Knihy o sourozeneckých konstelacích popisují prostřední děti jako přehlížené outsidersy, ale na rozdíl od svých sourozenců dostávají lepší základ do života. Pokud nepodlehnu pocitům ukřivdění, mohou využít svých vyjednávacích schopností. Jejich vlastní přístup k situacím a nezávislý pohled na věc jim může pomoci v profesní kariéře. Prostřední děti jsou společenské, ale počet vztahů by měl být omezený a smysluplný. Měli by se naučit sdílet své myšlenky s ostatními a příliš se nesrovnávat s okolím.¹¹² „*Prostřední děti jsou striktně monogamní.*“ Touží po funkčním manželství kvůli pocitu

¹⁰⁶ VONDROVÁ, Jana. Unikátní výzkum: Brněnští vědci sledovali dvacet let tisíce rodin. *Brněnský deník* [online]. 16.12.2013 [cit. 2014-03-15]. Dostupné z: http://brnensky.denik.cz/zpravy_region/unikatni-vyzkum-brnensti-vedci-sledovali-dvacet-let-tisice-rodin-20131216.html

¹⁰⁷ *European Longitudinal Study of Pregnancy and Childhood* [online]. 9. března 2014 [cit. 2014-03-09]. Dostupné z: <http://www.elspac.cz/index.php>

¹⁰⁸ *European Longitudinal Study of Pregnancy and Childhood* [online]. 9. března 2014 [cit. 2014-03-09]. Dostupné z: <http://www.elspac.cz/index.php>

¹⁰⁹ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 95.

¹¹⁰ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál. s. 95-96.

¹¹¹ PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s r. o., 2002. s. 25.

¹¹² LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 96-97.

nezájmu v nukleární rodině. Dalším charakteristickým rysem je rebelie proti konvencím a nevyzpytatelnost.¹¹³

3.4 Nejmladší

Zejména v batolecím období má pro dítě značný význam vliv sourozenců. „*Sourozenci slouží jako alternativní zdroj sociální stimulace.*“¹¹⁴ Starší sourozenci mají tendenci chovat se k mladším sourozencům pečovatelsky, podle vzoru svých rodičů. Díky svému egocentrismu však neberou ohledy na potřeby mladších sourozenců (upřednostňují své potřeby před potřebami mladších sourozenců).¹¹⁵

Mezi charakteristiky nejmladších dětí v rodině, tzv. benjamínků, patří extroverze, schopnost bavit ostatní a manipulovat s nimi, srdečnost, nekomplikovanost a bezstarostnost, touha po chvále a povzbuzení. Přistupují k životu s nadšením a rádi se předvádí. Ve snaze upoutat pozornost přebírají roli rodinného šaška a baviče. „*Kromě toho, že jsou okouzliví, společenší, srdeční a nekomplikovaní, mohou být také vzpurní, kritičtí, temperamentní, rozmazlení, netrpěliví a prudcí.*“¹¹⁶ Nejmladší děti mají pocit, že nejsou brány vážně ani rodinou, ani světem. Proto se vyznačují touhou udělat něco důležitého, aby upoutali pozornost ostatních. Reakce rodičů na úspěchy posledního dítěte nejsou tak spontánní jako u prvorozeného. Rodiče nechávají nejmladšího tak trochu svému osudu. Ten je v mnoha oblastech poučen svými sourozenci, což nezaručuje spolehlivé získávání vědomostí o životě. Nejmladší se často stávají terčem posměchu sourozenců. Hlavní motivací benjamínků je touha „*já jim ukážu, že něco znamenám.*“¹¹⁷ Jejich budoucí profesní orientace bývá zaměřena na práci s lidmi, bývají dobří obchodníci,¹¹⁸ nebo jsou zaměstnáni jako televizní a rozhlasoví hlasatelé a moderátoři, protože se rádi předvádí. Pokud se poslední dítě narodí po pěti nebo více letech, je některými psychology nazýváno

¹¹³ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 94-95.

¹¹⁴ VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010. s. 139.

¹¹⁵ VÁGNEROVÁ 2000 in VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010. s. 140.

¹¹⁶ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 101.

¹¹⁷ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 99.

¹¹⁸ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 99-111.

„kvazijedináček“. Začíná nová rovina pořadí narození. Dítě se stává osamělým jedináčkem a obvykle je ponecháno samo sobě.¹¹⁹

Poslední narození mají sklony k rozpolcenosti. Podle Lemana může být důvodem rozporuplné zacházení s nimi v dětství, kdy rozmazlování střídá podceňování. To v dítěti vyvolává jistou aroganci, kterou zastírá vnitřní zmatek a pochybnosti o sobě samém. Na povrch působí nezávisle, ale uvnitř se skrývá rebel. Impulzivní chování způsobuje u nejmladších dětí jednání bez přemýšlení o důsledcích.¹²⁰ „*Všechna snaha získat pozornost je jen něčím, čemu říkám „prosba o cukr“. Benjamínci jsou k prošení o cukr zvlášť náchylní, protože chtějí buď odměnu, nebo světla ramp. Problém prosby o cukr je to, že se vždycky nepodaří cukr získat. Někdy si vás prostě nikdo nevšimne.*“¹²¹

Pokud je v rodině větší skupina sourozenců, nejmladší z nich se stává nejradikálnějším.¹²² V dospělosti by se nejmladší pozice neměla tolik předvádět a měla by za své chování převzít odpovědnost. Důležité je pěstovat smysl pro pořádek, najít si vhodné zaměstnání, a to nejlépe takové, ve kterém se pracuje s lidmi. Překonat vlastní egocentrismus pomocí druhým. Umět uznat vlastní chybu a neobviňovat z ní druhé. Schopnost být okouzující, legrační a přesvědčivý nezneužívat pro vlastní prospěch, ze kterého vyplývají výhody pro vlastní osobu. Při komunikaci s ostatními se zajímat o druhé. Je vhodné hledat partnera mezi prvorozenými.¹²³

3.5 Dvojčata

Jednovaječná či dvojevaječná dvojčata tvoří zvláštní kapitolu, kdy se pojí vůdčí typ s typem přizpůsobivým. Často prvorozený přebírá asertivní roli vůdce, kterého ve všem následuje druhorozený. Pokud jsou dvojčata stejného pohlaví, mohou spolu soupeřit, a to i po celý život. Pro dvojčata je nejvýhodnější, když se narodí na přičce sourozenecké konstelace jako poslední.¹²⁴ Mühlan vidí příčinu rozdílnosti povahových rysů dítěte

¹¹⁹LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 16-18.

¹²⁰LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 112-113.

¹²¹LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 146.

¹²²PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s r. o., 2002. s. 38.

¹²³LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 114-115.

¹²⁴LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 41-42.

v rozlišném temperamentu, který je v interakci s rodiči posílen, zmírněn nebo se dokonce mění.¹²⁵

¹²⁵ MÜHLAN, E. *Proč hned vybuchnout?* Vyd. 1. Praha: Advent-Orion, 1996. s.27.

4 RODINA

4.1 Instituce rodina a její funkce

Nejtěsnější vztahy vznikají v rámci rodiny, tvrdí Leman na základě dlouholetého výzkumu a praxe poradenského psychologa. Malé dítě je pak nejvíce ovlivňováno rodinou, ve které vyrůstá. „*Vztah mezi rodiči a dětmi je proměnlivý, dynamický a určující. Vždy, když se narodí další dítě, celé rodinné prostředí se promění*“.¹²⁶ Komunikace mezi rodiči a jejich jednání určujícím způsobem ovlivňují budoucí osud každého jednoho dítěte v rodině. Dynamické vztahy mezi jednotlivými členy rodiny způsobují odlišnost jednotlivých rodin, ale obecné charakteristiky a jisté tendence platí podle sourozenecké konstelace vždy.¹²⁷

Život v rodině nám přináší jedinečnou zkušenost, která je významná především tím, že nám poskytuje síť intimních vztahů. K jejich utváření přispívá do značné míry také pořadí narození sourozenců. Tyto vztahy nenajdeme nikde mimo rodinu. Ovlivňování člověka rodinou je mnohem silnější než vliv kterékoli jiné instituce či organizace. Je to způsobeno tím, že první roky života, zapisující se do osobnosti člověka nejhluběji, tráví dítě v rodině, proto tento vliv přetrvává i v dospělosti.¹²⁸ „*Socializaci batolete v rámci rodinné skupiny označujeme jako fázi rodiny. Rozvíjí se během ní sociální identita a dítě získává vědomí rodinné identity*“.¹²⁹

Zajímavý pohled na rodinnou diagnostiku přináší také transgenerační psychologie, zaměřující se na přenos rodinných traumat z generace na generaci. Upozorňuje mimo jiné na nedostatky porozumění rodinnému násilí, pokud je pozornost věnována pouze kontextu sociálnímu, který nepřesahuje časovou dimenzi problémů v rámci až čtyř generací. Je tedy zapotřebí poznat i původní rodiny rodičů a jejich rodinné vztahy. V letech 2006-2009 probíhal v ČR, na Slovensku a v USA disertační projekt, zaměřený na přenos rodinného násilí

¹²⁶ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 20.

¹²⁷ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 20-28.

¹²⁸ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 43.

¹²⁹ VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010. s. 133.

mezi generacemi.¹³⁰ Diagnostika behaviorální složky vzorců násilí není pro uzdravení traumatických vzorců v rodině, přenášejících se mezigeneračně, spolu s prevencí dalšího přenosu, dostačující. K jejich uzdravení je zapotřebí, dle transgenerační psychologie, „...celostní orientace na kvalitu transgeneračního potenciálu zdrojů jak rodinných zranitelností, tak rodinných sil.“¹³¹

Murray Bowen považoval za nejdůležitější hledisko nenarušené rodinné dynamiky možnost dítěte emočně se uvolnit z vazeb nukleární rodiny. Pokud jsou emoční hranice nukleární rodiny nepropustné, dítě zůstane v období osamostatňování emočně vázáno na původní rodinu a její interakční vzorce, nebo je v důsledku přerušení emočních vazeb mnohem více vázáno na původní rodinný systém.¹³² Matějček vidí prameny rodičovských postojů hluboko v dětství. Postoje jsou předávány dalším generacím, „jde tu o jakýsi podivuhodný koloběh dobrého i zlého mezi lidskými generacemi...“¹³³

Instituce rodina

Velikost rodiny, její význam a společenské začlenění se v historii mění, přizpůsobuje se různým proměnám a vývojovým stupňům. Rodina se dotýká člověka ve všech jeho životních fázích. Lze ji definovat jako „malou primární společenskou skupinu, založenou na svazku muže a ženy, na pokrevním vztahu rodičů a dětí či vztahu jej substituujícím (osvojení), na společné domácnosti, jejíž členové plní společensky určené a uznané role vyplývající ze soužití, a na souhrnu funkcí, jež podmiňují existenci tohoto společenství a dávají mu vlastní význam ve vztahu k jedincům i k celé společnosti.“¹³⁴

Zdravá rodina, která je funkční, je ovlivněna ve všech stádiích vývoje a ve svých odlišných strukturálních a funkčních typech jak vztahy mezi jednotlivými členy rodiny, tak vztahy mezi rodinou a širším prostředím. Zdravá rodina se vyznačuje vysokým stupněm soudržnosti, emočně pozitivními vztahy, otevřenou komunikací a vzájemným

¹³⁰ TÓTHOVÁ, Jana. *Úvod do transgenerační psychologie rodiny: transgenerační přenos vzorců rodinného traumatu a zdroje jeho uzdravení*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2011. s. 12.

¹³¹ TÓTHOVÁ, Jana. *Úvod do transgenerační psychologie rodiny: transgenerační přenos vzorců rodinného traumatu a zdroje jeho uzdravení*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2011. s. 13

¹³² BOWEN, Kerr in TÓTHOVÁ, Jana. *Úvod do transgenerační psychologie rodiny: transgenerační přenos vzorců rodinného traumatu a zdroje jeho uzdravení*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2011. s. 98

¹³³ MATĚJČEK, Z. *Co, kdy a jak ve výchově dětí*. Vyd. 5., Praha: Portál, 2012. s. 12

¹³⁴ DUNOVSKÝ, J. a kol. *Sociální pediatrie, vybrané kapitoly*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 1999. s. 92.

respektem všech členů rodiny, dělbou rolí, která je proměnlivá a respektující zralost všech členů, dynamikou vztahů (změny rolí a postojů podle dosaženého vývojového stupně dítěte), schopností překonávat zátěžové situace a sociálním zázemím.¹³⁵

Rodina je prvním životním prostředím člověka. U každé rodiny se liší stupeň soudržnosti a pospolitosti. Pro emoční stabilitu dítěte a jeho zakotvenost, pro uspokojení potřeby jistoty a bezpečí je důležité věnovat dětem dostatek času.¹³⁶ Psychosociální atmosféra neboli rodinné klima má vliv na žádoucí vývoj dítěte. Stupeň soudržnosti a pospolitosti se u každé rodiny liší.

Funkce a význam rodiny

Rodinu lze označit za biosociální systém, který je podmíněn společností a zároveň také zpětně společnost podmiňuje. Její význam spočívá v tom, že uspokojuje požadavky a potřeby každého člena rodiny. Pokud má rodina fungovat v plném rozsahu, musí plnit minimálně základní funkce, zabezpečující život člověka ve společnosti ve všech jeho životních etapách. Funkce rodiny se postupně měnily spolu se změnami společenských podmínek. Mezi základní funkce rodiny v současnosti řadíme biologicko-reprodukční funkci, která zabezpečuje udržení života člověka. Tuto funkci lze sice uplatnit také mimo rodinu, ale potom ztrácí svůj plný význam v tom smyslu, že dítěti nejsou zabezpečeny potřebné podmínky života pro jeho zdravý vývoj.

Podstatná je také ekonomicko-zabezpečovací funkce. Týká se nejen dítěte, ale všech členů rodiny. V současnosti je rodina spotřební jednotkou, která je závislá na výrobě. Tato funkce se dotýká nejen materiální oblasti, ale také oblasti sociální, duševní a duchovní. Současná rodina poskytuje životní jistoty spíše svými vnitřními vztahy, než vnějšími vazbami. Další důležitou úlohou rodiny je plnění emocionální funkce, která udržuje rodinu v soudržnosti. Poslední, socializačně-výchovná funkce, je klíčová pro zabezpečení společenské kontinuity. Spočívá v prosazování a chránění práv dítěte.¹³⁷ Mezi druhotné funkce rodiny patří funkce rekreační, zájmová a morální.¹³⁸

¹³⁵ DUNOVSKÝ, J. a kol. *Sociální pediatrie, vybrané kapitoly*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 1999. s. 30.

¹³⁶ KOHOUTEK, R. *Rodinné prostředí*. Brno: PÚMB – kabinet pedagog. a psychologie, 1989. s. 10.

¹³⁷ DUNOVSKÝ, J. a kol. *Sociální pediatrie, vybrané kapitoly*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 1999. s. 91-

Rodina má pro dítě nezastupitelný význam, protože ovlivňuje celkový rozvoj osobnosti v oblasti tělesné, duševní a sociální, jak dokládá Matějčkova a Langmajerova teorie deprivace v dětském věku. Dítě si vytváří vnitřní obraz o světě podle toho, jak mu je prostřednictvím rodičů předkládána okolní realita. Rodina je rozhodující při sociální prestiži dítěte a jeho sociálním sebevědomím, určuje jeho sociální status. Rodina dítěti pomáhá uvědomit si svoji roli ve společnosti. Poskytuje mu vzorek společnosti, na kterém se může učit různé způsoby chování, strategie, získává dovednosti a návyky, které pak uplatňuje ve společnosti, hlavně v interpersonálních vztazích. Dítě si vytváří hierarchii sociálních a kulturních norem, které poznalo v rodině. Ty ovlivňují jeho sociální a morální cítění.¹³⁹

Rodina je významným socializačním činitelem osobnosti dítěte. Socializace zahrnuje oblast vývoje sociální reaktivity, tj. diferencované vztahy k lidem, které jsou citově podbarveny. Dále vývoj sociální kontroly, což zahrnuje chování podle pravidel, norem a zákonů. Při procesu socializace také dochází k osvojování si sociálních rolí. „*Při socializaci je modifikovaná, kultivovaná, rozvíjená i potlačovaná přírodní biogenní podstata osobnosti. Osobnost se stává souhrnem sociálních vztahů.*“¹⁴⁰ Její další klíčovou úlohou je předávání tradice, kulturního dědictví, návyků, symbolů, stereotypů a norem, plní tedy funkci společenského dědění.¹⁴¹

Součástí identity dítěte mladšího školního věku je jeho příslušnost k rodině. Rodiče jsou nejdůležitější a samozřejmou součástí rodiny, protože jejich prostřednictvím dochází k uspokojení řady jeho potřeb. Jde například o poskytnutí pocitu bezpečí a jistoty, uspokojení potřeby seberealizace, poskytnutí modelu pro jeho budoucí život.¹⁴² Důležitá jsou očekávání rodičů od dítěte a zpětně míra jejich uspokojování dítětem. Podle toho se utváří postavení dítěte v rodině.

93.

¹³⁸ LACA, Slavomír. *Sociální pedagogika*. 1. vyd. Brno: Institut mezioborových studií, 2011. Sociopedie. s. 81.

¹³⁹ DUNOVSKÝ, J. a kol. *Sociální pediatrie, vybrané kapitoly*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 1999. s. 99.

¹⁴⁰ KOHOUTEK, R. *Rodinné prostředí*. Brno: PÚMB – kabinet pedagog. a psychologie, 1989. s. 4.

¹⁴¹ KOHOUTEK, R. *Rodinné prostředí*. Brno: PÚMB – kabinet pedagog. a psychologie, 1989. s. 4.

¹⁴² VÁGNEROVÁ 2000 in VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010. s. 192.

Nevlastní rodina

V dnešní době je častý model, kdy si partneři nejdříve vyzkouší společné soužití bez dětí. Páry spolu i po několik let žijí ve společné domácnosti, není přitom podstatné, zda jsou manžely, či ne. Děti plánují až po vybudování kariéry, ve chvíli, kdy jsou dostatečně hmotně zabezpečeni a kdy se navíc domnívají, že svou rodičovskou roli zvládnou. Tento jev pochopitelně nelze zobecnit, nicméně právě takový postoj dnešní generace je velmi rozšířený. Podle některých psychologů je však právě tento jev důvodem k rozpadu velké části mladých manželství. Bez větší námahy se mladým lidem dostane všeho, neumí se ale vzájemně podpořit a tolerovat. Partnerský vztah se nakonec rozpadá kvůli nenacvičené frustrační toleranci, jakmile vzniknou problémy spojené s narozením prvního dítěte. Podle statistik se polovina manželství uzavírá kvůli těhotenství. V polovině rozvedených rodin potom dítě přichází o jednoho z rodičů, většinou otce, během prvního roku života. Často se pak dítě stává jedináčkem, nebo v případě nového vztahu matky či otce, nevlastním sourozencem.¹⁴³

Pokud je dítě nechtěné a svým narozením způsobuje rodičům komplikace, je lepším řešením, když dítě zůstane u prarodičů, aby nemuselo tvořit koalici s jedním z rodičů proti tomu druhému. Dítě pocítuje velkou vinu, protože vnímá, že je důvodem neštěstí, za které se cítí odpovědné. Pokud se rodiče rozvedou, dítěti se uleví, protože necítí povinnost starat se o společný život rodičů, ale často pocítují vinu z vlastního selhání a cítí se být méněcenní.¹⁴⁴

Vychovávat děti v původní rodině je náročné, pokud však dojde ke spojení dvou neúplných rodin, dochází často k vyhroceným situacím, problémům a krizím. Důvodem je neakceptování nových rodičů bezprostředně po sloučení. Děti si vytvářely pevné vztahy ve své původní rodině po několik let, nový vztah proto ztěžka nahradí tato dlouhodobě utvářená pouta. Čím nižší je věk dětí, tím větší je šance, že v nové rodině časem vzniknou stabilní vztahy, protože osobnost dětí se teprve utváří. Pokud jsou děti starší a jejich osobnost a vztahy v rodině jsou již pevně utvořeny, je zapotřebí trpělivě a dlouhodobě budovat

¹⁴³ PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s. r. o., 2002. s. 45-49.

¹⁴⁴ PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s. r. o., 2002. s. 45-47.

vztahy nové. Děti v mnoha nových rodinách se stávají rivaly a nepřáteli se spolu, přejí si rozpad nové rodiny, protože jim chybí jeden z vlastních rodičů. Ke správnému zvládnutí situace je zapotřebí především harmonický vztah mezi rodiči. Leman tvrdí, že úspěšně fungující manželství spočívá v tom, že na prvním místě budou rodiče, nikoli děti.¹⁴⁵

V případě založení nového soužití rodičů s dětmi zdůrazňují Matějček a Dytrich v knize *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*, „...že by partneři, kteří vstupují do neúplné rodiny s dítětem či dětmi (jde především o muže), měli s nejvyšší mírou odpovědnosti zvážit svůj opravdový, hluboký a vřelý vztah k dětem, a to zvláště k těm, o které se v důsledku nového manželství budou starat.“¹⁴⁶ Nová rodinná struktura s sebou přináší náročné situace a komplikace, které často vedou k rozpadu druhého manželství.¹⁴⁷

Optimální je pro dítě kompletní a funkční rodina, která mu poskytuje pocit bezpečí a jistoty. Pokud dojde k rozvodu rodičů, dítě o ně přichází a jeho svět ztrácí jistotu trvalosti. V takových případech je dobré dítěti vysvětlit situaci, aby si nehledalo vysvětlení samo, protože většinou ze situace viní samo sebe. Dítě, které nemůže věřit rodičům, nevěří nikomu. Pokud v této situaci rodiče snižují před dítětem vzájemnou hodnotu a dehonestují zavřeného partnera, prohlubují nejistotu dítěte. Dítě, milující oba rodiče, je mnohem více dezorientované a připisuje vinu samo sobě.¹⁴⁸

Zejména v období předškolního věku jsou pro dítě důležití oba rodiče, protože jsou pro něj ideálem a objektem, se kterým se identifikují. Z tohoto důvodu jsou rozvody v tomto období velice rizikové.¹⁴⁹

4.2 Velikost a vztahy v rodině

Dítě k představě rodiny a domova potřebuje poznat vztah matky a otce vůči vlastní osobě, ale také vzájemný vztah obou rodičů. Díky těmto vztahům si uvědomuje samo sebe

¹⁴⁵ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 37-41.

¹⁴⁶ MATĚJČEK, Z., DYTRYCH, Z. *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*. 1. vyd. Praha: Grada, 1999. s. 131.

¹⁴⁷ tamtéž.

¹⁴⁸ VÁGNEROVÁ, 2008 in VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010. s. 193.

¹⁴⁹ VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010. s. 159.

a vytváří si vlastní identitu.¹⁵⁰ Čím více členů je součástí rodiny, tím účinněji dochází k procesu sebeuvědomění. „Nyní se dobře ukazuje, že do rodiny patří i babičky a dědečkové (i když v ní nemusí být zabydleni), další příbuzenstvo, blízcí přátelé – a ovšem (a nezastupitelně!) i sourozenci dítěte. Dítě je dobře sociálně stimulováno, má možnost poznávat různost a mnohotvárnost lidských vztahů.¹⁵¹ V této souvislosti nutno říci, že v současnosti dochází k proměnám rodiny, které se týkají mj. také její velikosti. Došlo ke vzniku tzv. malé rodiny, zakládající se na svazcích přímé rodinné příbuznosti.¹⁵² Také sociální role rodičů, kdy otec ztrácí výsadní postavení a matka získává jeho práva, ale i povinnosti, jsou v současné rodině stále běžnější. Vztahy mezi rodiči a dětmi jsou rozvíjeny v rovině přátelství, nikoli v rovině podřízenosti a autority.¹⁵³

„...rodina tvoří první kolektiv, na němž se dítě učí utvářet své vztahy ke společnosti, k lidem“; proto je rodinná konstelace velmi významná.¹⁵⁴ Při ohlédnutí do minulosti zjistíme, že postavení dítěte ve společnosti, vztah rodičů k dítěti, procházelo vývojem. První etapu vztahů rodičů k dětem lze sledovat již ve starověku – tzv. období infanticidy, kdy je dítě chápáno jako pouhý předmět s nulovou hodnotou. Člověkem se stává až v dospělosti. Otec má veškerá manipulační práva k dítěti a rozhoduje o jeho osudu. Pouze u nejvyšších sociálních vrstev byly děti připravovány na budoucí život, kdy byly vedeny ke své vůdcovské úloze. Ve druhé vývojové etapě, tzv. období nevšímavosti k dítěti, které trvalo do 13. stol., nastala změna v přístupu k dítěti pouze po ideové stránce. Dítě bylo pojmáno jako lidská bytost s rovnými právy před Bohem, a proto byl vydán zákaz zabíjení dětí. Stále však nebyla zohledňována specifika dětského věku, děti byly pojímány jako zmenšeniny dospělého.¹⁵⁵

Ve třetí etapě byl upřednostňován ambivalentní přístup k dítěti (14. – 17. stol.), dítě je více respektováno, projevuje se snaha porozumět jeho potřebám. Velký přínos lze připsat

¹⁵⁰ Vědomí vlastní existence nezávisle na druhých.

¹⁵¹ MATĚJČEK, Z. *Co, kdy a jak ve výchově dětí*. Vyd. 5., Praha: Portál, 2012. s. 37-38.

¹⁵² LACA, Slavomír. *Sociální pedagogika*. 1. vyd. Brno: Institut mezioborových studií, 2011. Sociopedie. s. 85.

¹⁵³ STAŠOVÁ in KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V. *Člověk - prostředí - výchova: k otázkám sociální pedagogiky*. Brno: Paido - edice pedagogické literatury, 2001. s. 81.

¹⁵⁴ KOHOUTEK, R. *Rodinné prostředí*. Brno: PÚMB – kabinet pedagog. a psychologie, 1989. s. 9.

¹⁵⁵ Jednotlivá vývojová období dětí nebyla zohledňována.

poznatkům o dítěti J. A. Komenského, které byly svým způsobem průlomové.¹⁵⁶ Ve čtvrté etapě (18. stol.), tzv. období intruze, se začínají upřednostňovat přirozené potřeby dítěte. Rodiče formují dítě podle velikosti svých nároků, které na ně kladou a to v přímé úměrnosti. Čím výše rodiče směřují, tím větší nároky jsou na dítě kladeny.

Předposlední, pátá etapa (19. – pol. 20. stol.) je tzv. socializační, podporuje začlenění dítěte do společnosti. Hodnota dítěte roste, vznikají zákony upravující dětskou práci. Až do 40. let 20. stol. ovšem stále není docenován význam časného dětství v období do tří let věku dítěte. Období podpory a pomoci dítěti je šestou, poslední etapou. Dítě je uznáváno jako partner dospělého, obzvláště rodičů. Hodnota je dítěti připisována již v prenatálním období.¹⁵⁷ Podle extrémního tvrzení DeMause se musí rodiče dítěti maximálně věnovat obzvláště během prvních šesti let, mají plnit přání dítěte, uspokojovat jeho potřeby (obecné i zvláštní), protože dítě ví nejlépe, co je pro něj dobré.¹⁵⁸

Na utváření osobnosti dítěte a na jeho vývoj významně působí osobnost všech členů rodiny, se kterými dítě žije. Důležité jsou temperamentové a charakterové vlastnosti, světový názor, inteligence, vědomosti a názory obzvláště dospělých členů rodiny a starších sourozenců, které dítě napodobuje a později se s ním identifikuje. Sourozenci často soutěží o pozornost a lásku svých rodičů. Tyto vztahy rivality a žárlivosti mohou být více či méně uvědomované. Neustálé srovnávání, dávání jednoho dítěte druhému za vzor nebo vyzdvihování některého z dětí, prohlubuje napětí mezi sourozenci. Přesto není dobré rivalitu mezi sourozenci příliš dramatizovat.¹⁵⁹

Pokud mají rodiče více dětí, přestože jsou přesvědčeni, že je mají všechny stejně rádi, rozbohem vzájemné interakce bylo zjištěno, že chování ke každému dítěti je jiné. Je to dáno nejen zkušeností a očekáváním, které měli rodiče při narození dítěte (ty se liší

¹⁵⁶ Rozpracoval dětství do čtyř šestiletých etap s výchovnými programy.

¹⁵⁷ DUNOVSKÝ, J. a kol. *Sociální pediatrie, vybrané kapitoly*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 1999. s. 41-47.

¹⁵⁸ DUNOVSKÝ, J. a kol. *Sociální pediatrie, vybrané kapitoly*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 1999. s. 47-48.

¹⁵⁹ KOHOUTEK, R. *Rodinné prostředí*. Brno: PÚMB – kabinet pedagog. a psychologie, 1989. s. 8.

v závislosti na věku rodičů při narození dítěte), ale také osobitým chováním každého dítěte, podněcujícím u rodičů jiný způsob chování. Dítě samo je činitelem interakce.¹⁶⁰

Soudržnost rodiny utužují pravidelná setkání, která jsou prevencí rodinného napětí. Přesto je důležité nenutit všechny členy rodiny trávit společně čas, pokud jsou sourozenci v období, kdy v nich vzájemná společnost vyvolává pocity napětí. Společně trávený čas v nich může vyvolávat pocit odcizení.¹⁶¹

Kohoutek zdůrazňuje, že na rozvoj osobnosti má mimořádný vliv rodinná konstelace. Jednotliví sourozenci nemají stejné postavení v rodině, a to z různých důvodů. Vliv má například aktuální věk rodičů, změna jejich názorů a postojů, způsobů chování k dítěti pod vlivem předešlých zkušeností, stresů, nemocí. Je také potřeba si uvědomit, že každé dítě je jiné, má své specifické povahové vlastnosti, rozdílné jsou také zdravotní dispozice jednotlivých dětí, velmi odlišné mohou být způsoby interakce s okolím, dítě se může s rodičem identifikovat, nebo být naopak v jeho opozici. Souhrnem všech výše zmíněných faktorů pak dochází k naplnění očekávání rodičů, nebo naopak k jejich zklamání.¹⁶²

Prekop poukazuje na rodinný systém a rodinné propletence, na které doplácí nejčastěji prvorození. Systém představuje veškeré životní podmínky, které jsou provázané. Patří sem sourozenci, rodiče, prarodiče, prarodičové, ti co se zapojili do rodiny, zemřelí, i ti, co jsou vyloučení. Jakmile začne jedinec do rodiny patřit, je do ní hierarchicky zařazen podle časové posloupnosti. Tento dynamický systém ovlivňuje chování jednotlivých členů, ve kterém je vedle osobního vědomí přítomno i vědomí rodinné.¹⁶³

Role matky

Matka je pro syny ochránkyní jistot a bezpečí a dcerám je modelem pro jejich budoucí role.¹⁶⁴ J. Bowlby a M. Ainsworthová vytvořili na základě řady výzkumů teorii připoutání (attachment), která se zabývá sociálním a emocionálním vývojem dítěte a jeho vytvářením

¹⁶⁰ MATĚJČEK, Z. *Co, kdy a jak ve výchově dětí*. Vyd. 5., Praha: Portál, 2012. s. 39-40.

¹⁶¹¹⁶¹ FABER, A., MAZLISH, E. *Sourozenci bez rivality*. Vyd. 1. Brno: Computer Press, a. s., 2009. S. 173.

¹⁶² KOHOUTEK, R. *Rodinné prostředí*. Brno: PÚMB – kabinet pedag. a psychologie, 1989. s. 8.

¹⁶³ PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s. r. o., 2002. s. 104-107.

¹⁶⁴ YABLONSKÝ, 1995 in VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010. s. 193.

citové vazby k prvním, nejdůležitějším osobám v jeho životě. Vytvoření bezpečné a jisté citové vazby s matkou (případně s jiným pečovatelem, který přebírá její úlohu) je základní potřebou dítěte. Mezi další nebiologické potřeby patří stimulace, učení a láska.¹⁶⁵ Attachment se vyvíjí ve čtyřech fázích, přičemž nejdůležitějším obdobím pro vývoj dítěte je fáze druhá, trvající od 3. do 6. měsíce dítěte. Pokud si dítě utvořilo vztah k matce, vnímá ji jako bezpečné zázemí.¹⁶⁶ „V řadě studií se prokázalo, že dítě, u kterého se vyvine pevné připoutání k matce, se vyvíjí lépe ve sféře emoční a sociální, ale také v kognitivní oblasti.“¹⁶⁷ Ve vztahu dětí k rodičům jsou velké individuální rozdíly. V typologii forem připoutání rozlišujeme tři základní kategorie – vazba jistá, která je dítěti prospěšná, vazba nejistá, pro kterou je charakteristická jistá úzkost, až odpor k rodičům a vazba nejistá s vyhýbáním se kontaktům.¹⁶⁸

Se socializačním procesem začleňování dítěte do okolního světa souvisí separace od vázanosti na matku. Příliš silná vazba na matku byla dříve vnímána jako rozmazlenost. V současnosti je chápána spíše jako správné navázání vztahu dítěte s matkou.¹⁶⁹ Má to však také svá úskalí. Pevné, stereotypní připoutání totiž snižuje adaptibilitu člověka. To s sebou přináší jistá rizika v podobě nepřizpůsobení se dynamice současného života a jeho nárokům.¹⁷⁰

Role otce

Přibližně ve stejnou dobu jako k matce, tzn. v kojeneckém období, se dítě dokáže připoutat také k otci. Citliví otcové, přizpůsobující se potřebám dítěte, vzbuzují v dítěti důvěru. Pečovatelé mužského pohlaví se v mnoha ohledech od matek liší. Jejich komunikace je například kratší, více si s dětmi hrají a častěji využívají své fyzické možnosti. Zprostředkovávají dítěti jiné zkušenosti.¹⁷¹ Otcové se chovají, na rozdíl od matek, odlišně k synům

¹⁶⁵ VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010. s. 112-115.

¹⁶⁶ VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010. s. 1115-1116.

¹⁶⁷ DUNOVSKÝ, J. a kol. *Sociální pediatrie, vybrané kapitoly*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 1999s. 70.

¹⁶⁸ DUNOVSKÝ, J. a kol. *Sociální pediatrie, vybrané kapitoly*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 1999. s. 69-70.

¹⁶⁹ LANGMEIER, KREJČÍŘOVÁ. 2008 in VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010. s. 135-136.

¹⁷⁰ DUNOVSKÝ, J. a kol. *Sociální pediatrie, vybrané kapitoly*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 1999. s. 74.

¹⁷¹ BOWLBY, 1980 in VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava:

a k dcerám. „Pro rozvoj vztahu otce a dítěte je důležité, že otec dítěti nepřináší základní zkušenosti, nýbrž navazuje na působení matky. Ta jej většinou přímo instruuje, jak se má k dítěti chovat, a jeho počínání pak kontroluje.“¹⁷² Podle Steinberga a Belského (1991) si vytváří sedmdesát procent osmnáctiměsíčních dětí pevnou vazbu ke svému otci a odmítá separaci.

Přestože jsou děti schopny citového připoutání k oběma pohlavím, vztah k matce je primární. Sekundární vztah k otci odráží zkušenost dítěte získanou s matkou.¹⁷³ Otec svému dítěti usnadňuje separaci z vazby na matku.¹⁷⁴ Otcové tráví více času se syny, než s dcerami. Dochází k silnější identifikaci. Svou selekcí v závislosti na pohlaví dítěte podporují rozvoj generové identity. Požadavky na syny odpovídají genderové roli, a otcové vyžadují jejich plnění. Otcové jsou pro syny mužským modelem.¹⁷⁵

Způsob, jakým dítě prožije první rok života, ovlivňuje jeho budoucí postoj k sobě samému a k životu. Vytváří se u něho základní životní strategie, které jsou ovlivněny nejen jeho dispozicemi a možnostmi, ale také jeho reálnými zkušenostmi, hlavně s chováním rodičů.¹⁷⁶ Pokud není mezi matkou, popřípadě náhradní mateřskou osobou a dítětem emoční vztah, dítě je citově deprivováno a v dospělosti se u něho mohou vyvinout poruchy osobnosti.¹⁷⁷

Zatímco role matky je pro dítě významná především v kojeneckém, batolecím a předškolním věku, role otce začíná být klíčová teprve v mladším školním věku. Otec nabízí další možnost bezpečného vztahu, pevnou autoritu a navíc představuje nové informační zdroj. Je nezbytným modelem zejména pro syny, kteří se prostřednictvím nápodoby

Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010. s. 117.

¹⁷² VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010. s. 117.

¹⁷³ FOX a kol., 1991 in VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010. s. 139.

¹⁷⁴ VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010. s. 139.

¹⁷⁵ VÁGNEROVÁ. 2008 in VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010. s. 139.

¹⁷⁶ VÁGNEROVÁ. 2000 in VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010. s. 117.

¹⁷⁷ LANGMEIER, MATĚJČEK. 1974 in VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010. s. 119.

a identifikace s ním učí specifický způsob chování, mužský postoj k životu a k hodnotám.¹⁷⁸

Hodnota otce a jeho mužské role je před dítětem potvrzena, pokud je otec akceptován matkou. V opačném případě dítě neví, komu má věřit a při kterém rodiči má stát. Důsledkem je nedůvěra v oba rodiče.¹⁷⁹ Vzájemný vztah rodičů je pro dítě nejen modelem pro vztah mezi mužem a ženou, ale stává se také „...reprezentantem všech vztahů tohoto druhu, protože žádný jiný tak dobře neznají.“¹⁸⁰

Mateřská a otcovská láska

Na základě analýzy chování mužů a žen ve vztahu k dítěti je jednoznačně prokazováno, že každý z nich se k dítěti chová specifickým způsobem. Obě role jsou přitom vzájemně komplementární. Již čtrnáctidenní novorozenec dokáže rozeznat podle úchopu (i v úplné tmě), zda ho zvedá matka či otec a podle toho se zpevní. Dítě samo anticipuje rozlišné chování matky a otce. Otec přináší do vztahu s dítětem dynamiku, matka poskytuje harmonii. Rodiče i děti znají své role již relativně brzy (kolem 2. roku dítěte). Dítě je v kontaktu s otcem nuceno vynaložit větší úsilí, které ho přivádí k rychlejšímu vývoji v určitých oblastech. Interakční styl otce a matky je odlišný. U otce je to herní styl a u matky opatrovatelský styl.

„Matky a otcové se dovedou ke svým dětem chovat stejně kompetentně, ale otcové tak činí mnohem méně.“ Je to dáno sociální normou, která určuje, aby se dětem v raném věku věnovala především matka.¹⁸¹ Již v prenatálním vývoji se vytváří vzájemný citový vztah mezi matkou a dítětem. Mezi plodem a matkou probíhají čtyři typy komunikace. Mateřská láska je nesobecká a nepodmíněná. Jejich role při výchově je jiná, než role otce. Matky umí dětem lépe naslouchat a porozumět jim. Jejich přístup k dětem je více didactic-

¹⁷⁸ YABLONSKÝ. 1995 in VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010. s. 193.

¹⁷⁹ WARSHAK. 1996 in VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010. s. 193.

¹⁸⁰ VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010. s. 193.

¹⁸¹ PAPALIAS, OLDS. 1992 in VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010s. 139.

ký. Matky nejen obstarávají základní životní potřeby dítěte a socializují ho, ale poskytují dítěti pocit bezpečí a jistoty. „Řídí především citový svět dětí.“¹⁸²

Otec miluje dítě podmíněně, za určitých podmínek, které jsou důležité pro jeho zdravý rozvoj. Otcovská láska začíná být intenzivní mezi šestým a sedmým rokem života dítěte. „Otec je autoritou myšlení a budoucího uplatnění ve společnosti.“¹⁸³ Otec přináší dítěti nové podněty, má na dítě vyšší nároky než matka, umí lépe podněcovat zvědavost a vytrvalost. Jeho způsob komunikace s dítětem je komplikovanější, tím nutí dítě reagovat a vynaložit větší úsilí při snaze porozumět. Otcové tak lépe připravují dítě ke konfrontaci s okolním prostředím. Glísnova teorie mostu říká, že otec je pro dítě mostem do společnosti, protože je náročnějším partnerem pro dítě v raném dětství. Role otce i matky může být vyměněna. Dítě by se mělo setkat s oběma výchovnými přístupy, aby se vyvíjelo harmonicky.¹⁸⁴ Pro dítě je důležité utvořit si bezpečný vztah k oběma rodičům, protože má možnost poznat různé varianty vztahu a z jejich rozdílnosti profitovat. Vícečetná citová vazba poskytuje dítěti větší pocit bezpečí.¹⁸⁵

Role otce je důležitá zejména ve výchově chlapců, protože zde často dochází k identifikaci. Otcové interiorizují jejich životní normy. Pokud mají otcové osobnostní, či duševní choroby, ovlivňují negativně vývoj spíše u chlapců než u děvčat. V případě jakýchkoli poruch matky jsou nepříznivě ovlivněna obě pohlaví dětí, u kterých může dojít k poruchám chování. Pro optimální rozvoj dítěte jsou nepostradatelní oba rodiče.¹⁸⁶

Matka by měla být pro dítě sociální oporou, poskytuje mu vyváženost a harmonii, uspokojuje základní potřeby, usnadňuje mu situaci při jakýchkoli problémech, vyhýbá se destabilizaci již naučených dovedností. Otec naopak přináší dítěti nové podněty, rozvíjí jeho dovednosti, neusnadňuje, ale povzbuzuje k dosažení úspěchu vlastními silami,

¹⁸² *Kde jsi táto?: Výchova v rodině* [online]. [cit. 2014-03-09]. Dostupné z: <http://www.kdejsitato.cz/rodina/vychova-v-rodine.html>

¹⁸³ *Kde jsi táto?: Výchova v rodině* [online]. [cit. 2014-03-09]. Dostupné z: <http://www.kdejsitato.cz/rodina/vychova-v-rodine.html>

¹⁸⁴ *Kde jsi táto?: Výchova v rodině* [online]. [cit. 2014-03-09]. Dostupné z: <http://www.kdejsitato.cz/rodina/vychova-v-rodine.html>

¹⁸⁵ SEIFERT, HOFNUNG, 1994 in VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010. s. 139.

¹⁸⁶ KOHOUTEK, R. *Rodinné prostředí*. Brno: PÚMB – kabinet pedagog. a psychologie, 1989s. 9-10.

porušuje klidové stavy a tím narušuje harmonii, víc očekává a vyžaduje, dětmi je hodnocen jako zábavnější.

Podle výzkumu bylo zjištěno, že rodiče poskytují synovi mnohem větší podnětnost při hře, než dceři. Matka synovi pak poskytuje při hře ještě větší podnětnost než otec synovi. Děvče se o své podněty již od jednoho roku stará samo. Otcové se při hře s dvouletým dítětem usmívají více na syna než na dceru (matky téměř shodně na obě pohlaví). Při udržování fyzického kontaktu rodičů s dětmi jsou nejvíce v kontaktu matky s dětmi a následně otec s dcerou (otec se synem málo kontaktuje, přestože se na ně nejvíce usmívají). Synové, více než dcery, komunikují s matkou, ale mnohem více komunikují s otcem, přestože je komunikace s nimi náročnější kvůli horšímu vzájemnému porozumění. Interakce dítěte s rodiči se mění s věkem.¹⁸⁷

Dítě by mělo vnímat vztah otce s matkou jako silný, s emocionální vazbou. Dítě vnímá i jejich vzájemnou komunikaci, která by měla obsahovat vzájemný respekt odlišných názorů. Při vzájemné neshodě rodičů je vhodné krátce sdělit dítěti, jaká je situace, aby si nemyslelo, že je příčinou neshody ono samo. Pokud spolu rodiče nekomunikují dlouhou dobu, má to negativní dopad na ně samé i na dítě. Čas, který rodiče věnují dítěti, by měli věnovat také sobě navzájem. Během této doby by rodiče neměli mluvit o dětech, ale o osobních záležitostech.¹⁸⁸

Dítě se může v některém časovém úseku víc připoutat k jednomu z rodičů, u kterého hledá pochopení a porozumění. Druhého rodiče, většinou toho, kterého má více rádo, neposlouchá a provokuje ho, zkouší jeho hranice. V takových případech by si měli rodiče poskytnout vzájemnou podporu. Dítě by mělo vnímat jednotné stanovisko obou rodičů. Pokud bude dítě z chování rodičů vnímat, že je pro ně vzájemný vztah důležitý, a že je láskyplný, a pokud mu rodiče půjdou svým konkrétním chováním příkladem, bude mít možnost změnit přístup k druhému rodiči, kterého neposlouchá. Velmi důležité je přitom přibrat do blízkého, pevného vztahu i dítě.¹⁸⁹

¹⁸⁷ ŠULOVÁ, Lenka in *Kde jsi táto?: Výchova v rodině* [online]. [cit. 2014-03-09]. Dostupné z: <http://www.kdejsitato.cz/rodina/vychova-v-rodine.html>

¹⁸⁸ ŠPAÑHELOVÁ, I. *Komunikace mezi rodičem a dítětem*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2009. s. 63-92.

¹⁸⁹ ŠPAÑHELOVÁ, I. *Komunikace mezi rodičem a dítětem*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2009. s. 95.

V období pubescence dochází v rodině ke změně vztahů, přesto citové vazby dítěte k rodičům nejsou zrušeny. Pocity jistoty a bezpečí jsou převedeny do symbolické roviny. Plní stále stejný účel, ale zůstávají ve vědomí pubescenta. Potřeba překonat vazbu, která by dítě v dalším životě omezovala, se projevuje demonstrativním odmítáním již zažitého. Uvolňuje závislost dítěte na rodičích, která je již nefunkční.¹⁹⁰ Dospívající jedinec se snaží odlišit od rodičů fyzicky i psychicky a odmítá závislost na rodičích, které nahrazuje vrstevníky. „*Pubescent zůstává v rodině stále v roli dítěte, jeho povinnosti přibývají, avšak práva nikoliv.*“¹⁹¹ Tímto způsobem dochází ke konfliktům potřeb mezi rodiči a dospívajícím. Pubescenti mají na rodiče kritický pohled, ale umí je také ocenit. U rodičů oceňují stabilitu, jednoznačné chování a spolehlivost.¹⁹² Novější výzkumy ukazují na dřívější přeceňování jevu negace rodičovských vzorů, která není tak výrazná, jak se předpokládalo. Pokud je rodina funkční, vzájemná podpora a pochopení členů přetrvávají.¹⁹³ O dalším vývoji situace rozhoduje rodinná atmosféra, komunikace v rodině, zájem rodičů o děti, emocionalita všech členů a styl výchovy.¹⁹⁴

Adolescent se emancipuje od rodiny a vstupuje do veřejného světa, kde hledá vzory a autority. Rodina ztrácí nad dítětem nadřazenou pozici.¹⁹⁵ Adolescent se ve vztahu k rodičům uklidňuje, protože si je jistý sám sebou a již se nepotřebuje demonstrativně vymezovat vůči rodičům. Adolescence již není chápána jako období vybouření, ale „...*jako období, kdy dochází ke změně stylu komunikace v rodině.*“¹⁹⁶ Vztah rodičů a dítěte by měl být rovnocenný, své názory by měli prosazovat adolescent i rodiče. Dospívající oceňuje význam rodinného zázemí, dochází ke sblížení všech členů rodiny. Rodiče se většinou snaží uplatnit svou autoritu v oblasti sexuálního života adolescenta,

¹⁹⁰ VÁGNEROVÁ, 2000 in Seifert, Hoffnung, 1994 in VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010s. 210.

¹⁹¹ VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010. s. 210.

¹⁹² MATĚJČEK, 1986 in VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010. s. 210-211.

¹⁹³ PETERSONOVÁ, 1908, Coleman a Hendry, 1999, In: Macek, Lacinová, 2006, In: VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010. s. 210-211.

¹⁹⁴ PARISH, 1987, In: Macek, Lacinová, 2006, In: VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010. s. 211.

¹⁹⁵ VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010. s. 223.

¹⁹⁶ VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010. s. 228.

který chápou jako předčasný. Nedostatky mohou být ve vzájemném respektu intimity a hygienických nároků mezi rodiči, adolescenty, popř. sourozenci.¹⁹⁷ Zdrojem konfliktů v rodině mohou být ekonomické nároky na rodiče nebo představa rodičů o výběru přátel. Ve vyhrocených situacích se nároky mohou pojit s užíváním drog, gamblerstvím a jinými patologickými jevy, které vedou k narušení celého rodinného systému.

„Pokud se týká vztahu rodičů k intimnímu příteli či přítelkyni jejich potomka, výrazně se v něm uplatňují mechanismy projekce, včetně projekce vlastních neuspokojených přání, plánů a představ. Náročné požadavky rodičů většinou nedokáže splnit žádný potenciální partner jejich dítěte.“¹⁹⁸ Rodiče nemohou předávat dětem všechny vlastní zkušenosti, protože některé jsou nepřenositelné a dítě si jimi musí projít samo. Pokud je rodič správnou výchovnou autoritou, není zapotřebí poučovat a moralizovat, protože dítě vyhledá jeho pomoc samo.¹⁹⁹

Průzkum Národního institutu dětí a mládeže provedený mezi 2238 respondenty mapoval hodnotový žebříček šesti až patnáctiletých dětí. Výsledky nebyly nijak překvapivé. Více než šedesát procent dětí ve věkové skupině šest až devět let například uvedlo, že nejdůležitější je pro ně: šťastná rodina, dobří přátelé a dobré školní výsledky. Průzkum také ukázal, že čím lépe je rodina dítěte situována a čím vyššího vzdělání dosáhli rodiče, tím více se respondenti cítili být „rozhodně šťastnými“. Autoři studie zároveň upozornili na nedostatek pozitivních vzorů u školní mládeže.²⁰⁰

¹⁹⁷ VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010. s. 228-229.

¹⁹⁸ VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010. s. 230.

¹⁹⁹ NEVŘALA, 2003, In: VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010. s. 230-231.

²⁰⁰ VONDROVÁ, Jana. Unikátní výzkum: Brněnští vědci sledovali dvacet let tisíce rodin. *Brněnský deník* [online]. 16.12.2013 [cit. 2014-03-15]. Dostupné z: http://brnensky.denik.cz/zpravy_region/unikatni-vyzkum-brnensti-vedci-sledovali-dvacet-let-tisice-rodin-20131216.html.

5 VÝCHOVA

Výchovná situace je ovlivněna mnoha faktory, mezi které Laca řadí složení rodiny a její úplnost, počet dětí v rodině, věk a vzdělání rodičů, s čímž souvisí jejich zaměstnání a pracovní zařazení, množství a způsob společně stráveného volného času, materiální zabezpečení, vztah dítěte k penězům, odměny a tresty, vztah mezi rodiči a dětmi, vztah mezi rodinou a školou, rozhodování v rodině a jednota postupu rodičů.²⁰¹

Optimálním přístupem k výchově dětí v současné době je pozitivní rodičovství, tato výchova „...je založena na vztahu lásky mezi rodičem a dítětem, podpoře zdravého vnímání sebe samého u dítěte, na prevenci nevhodného chování dítěte a na účinném řešení problémových situací založeném na vzájemném respektování rodičů a dítěte.“²⁰² Rodič provází dítě na jeho cestě životem, během které ho nekritizuje, ale povzbuzuje, a tím rozvíjí jeho schopnosti a dovednosti. Při výchově dětí jsme ovlivněni vzory, jakým způsobem jsme byli sami vychováni, a řídíme se spíše intuitivně.²⁰³ Dítě se snaží být poslušné, aby si udrželo přízeň rodičů. Intenzivní individuální kontakt mezi rodiči a potomkem navozuje u dítěte stav zvýšené sugestibility.²⁰⁴

„Jestli existuje něco, co jako rodiče můžeme a musíme udělat, je to dopřát každému svému dítěti bezvýhradnou lásku, která nezávisí na tom, jaké má známky, jak doma pomáhá, nebo na čemkoli jiném. Musíme mít rádi každé své dítě takové, jaké je.“²⁰⁵

Již v raném věku se u dětí objevují první obavy ze ztráty a z bolesti ztrátou způsobené. Protože děti neumí vyjádřit své pocity řečí, reagují jinými signály, nejčastěji „pláčem, odmítáním, odporem, výbuchy zlosti a ctižádostivým předváděním svých výkonů.“²⁰⁶ Rodiče mnohdy reagují na změnu situace mezi sourozenci až při agresivních reakcích

²⁰¹ LACA, Slavomír. *Sociální pedagogika*. 1. vyd. Brno: Institut mezioborových studií, 2011. Sociopedie. s. 80.

²⁰² ČAPEK, Jan, ČAPKOVÁ, Markéta. *Pozitivní výchova sourozenců v rodině*. 1. vyd. Praha: Portál, 2010. s. 7.

²⁰³ ČAPEK, Jan, ČAPKOVÁ, Markéta. *Pozitivní výchova sourozenců v rodině*. 1. vyd. Praha: Portál, 2010. s. 7-8.

²⁰⁴ KOHOUTEK, R. *Rodinné prostředí*. Brno: PÚMB – kabinet pedagog. a psychologie, 1989. s. 6.

²⁰⁵ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 189.

²⁰⁶ PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s. r. o., 2002. s. 32.

jednoho z nich. Pokud je dítě tiché a nenápadné, rodiče si chování vysvětlují jako vrozený rys osobnosti a na tuto změnu nereagují.

Na obavu před ztrátou rodičovské pozornosti prvorození často reagují vytvořením náhradní jistoty tím způsobem, že se začnou chovat dospěle. Pokud dítě umí vyjádřit své pocity řečí, může zjistit, jak je jeho situace bezvýhodná a utichne. Dospělí však vnímají problémy z jiné perspektivy než děti. Proto často vidí příčiny problémů jinde, případně v jiných souvislostech a může docházet k nedorozuměním a komplikacím v komunikaci.²⁰⁷ Pokud dospělý říká, že by chtěl mít stejné problémy, jako malé dítě, neměl by zapomínat na stupeň závažnosti problému a možnostmi jeho řešení, které jsou relativní, protože emocionální problematika dětské duše je od dospělé odlišná. Nezkušené dítě je závislé na pocitu bezpečí, jeho frustrační tolerance a strategie řešení jsou menší.²⁰⁸

V současnosti jsou používané tři základní výchovné styly: autoritativní, liberální a demokratický. Autoritářští rodiče říkají: *“Udělej to tak, jak chci já, nebo uvidíš!”*, autoritativní rodiče říkají: *“Byl bych rád, kdybys to udělal takhle, protože...”* a shovívaví rodiče říkají svému benjamínkovi: *“Udělej si to, jak chceš, ty náš malý broučku.”*²⁰⁹ Pro doplnění je třeba zmínit i další formy výchovy: ochránářskou neboli hyperprotektivní, zanedbanou a disharmonickou výchovu. Těm však v rámci diplomové práce nebude věnována pozornost.

Při výchově je důležitá důslednost a dostatek disciplíny. Děti, kterým chybí hranice, často vzdorují. Při příliš shovívavé výchově z dětí vyrostou malí tyrani. Autoritativní rodiče uplatňují podle Lemana principy reálné disciplíny, neovládají děti a nerozhodují za ně. Reálná disciplína je systém, při kterém jsou děti vychovávány, ne donucovány, vedeny a učí se, jak funguje skutečný svět. Takové formy rodičovské kontroly jsou efektivní, vysvětlující. Východiskem je vysvětlení důvodů očekávaného chování a zároveň vyslechnutí námitek dítěte spolu s působením na úsudek dítěte. Pokud je to nezbytné a správné, rodiče si prosadí svůj názor i přes protest dítěte. Donucující vyžadování slepé poslušnosti

²⁰⁷ PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s r. o., 2002. s. 32-33.

²⁰⁸ PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s r. o., 2002. s. 33-34.

²⁰⁹ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 201.

či neprojevení lásky k dosažení určitých postojů je však zpravidla neefektivní.²¹⁰ Dále Leman zdůrazňuje nutnost individuálního přístupu ve výchově, kdy by rodiče měli uplatňovat u každého dítěte jiné metody, podle jeho potřeb a respektovat jeho zvláštnosti. Velmi výhodná je strategie zacházení s dítětem respektující pořadí narození.²¹¹

Výchovné styly se mění s přibývajícím věkem rodičů, jejich náladou a situací. Mühlan doporučuje rodičům přizpůsobit výchovný styl temperamentu dítěte.²¹² Chceme-li zkoumat způsob výchovy v rodině, musíme přihlížet především k chování dítěte, které volbu výchovných preferencí podmiňuje. Pokud známe vztah jednotlivých výchovných stylů k určitým vlastnostem a způsobům chování dítěte, můžeme předvídat, jaké osobnostní vlastnosti se budou u dítěte v budoucnu rozvíjet.²¹³ Výchovný styl je velice důležitý obzvláště v předškolním věku, kdy dítě nekriticky akceptuje postoje rodičů, kteří jsou pro něho ideálem, jemuž se chtějí podobat.²¹⁴

5.1 Demokratická výchova

Výchova založená na povzbuzování, respektující komunikaci, projevující dítěti důvěru a poukazující na jeho úspěchy, vede dítě k prožití úspěchu. Je vnímáno jako rovnocenný partner, který může v diskusi vyjádřit vlastní názor, kterému rodiče naslouchají, umí se omluvit, pokud se zmýlí a příště se snaží chybě vyvarovat. Vzájemný respekt vede dítě ke spolupráci, sebedůvěře, empatii, k pozitivnímu zvládnutí konfliktů. Rodiče podporují dítě v samostatnosti svým vedením při řešení problémů. Cílem je naučit dítě najít si možnosti řešení s možnými následky a rozhodnout se pro to správné. Společné hodnocení účinnosti řešení utváří v dítěti modely pro budoucí řešení problémových situací. Metoda logických důsledků je velmi účinná. Děti, zrcadlící své rodiče, je budou respektovat jako autoritu, pokud jim půjdou dobrým příkladem.²¹⁵

²¹⁰ Vyžadování slepé poslušnosti či neprojevení lásky k dosažení určitých postojů.

²¹¹ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 155-161.

²¹² MÜHLAN, E. *Proč hned vybuchnout?* Vyd. 1. Praha: Advent-Orion, 1996. s.19-20.

²¹³ KOHOUTEK, R. *Rodinné prostředí*. Brno: PÚMB – kabinet pedagog. a psychologie, 1989. s. 10.

²¹⁴ VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010. s. 159.

²¹⁵ ČAPEK, Jan, ČAPKOVÁ, Markéta. *Pozitivní výchova sourozenců v rodině*. 1. vyd. Praha: Portál, 2010. s. 14-16.

Tento výchovný styl je postaven na rodičovské autoritě, která kombinuje povzbuzování a podporu s kontrolou a vedením. Jsou zde obsaženy výhody autoritativní i liberální výchovy. Takto vychovaná osobnost dítěte má cit pro zdravé hodnocení a sociální chování je na nejvyšší úrovni, protože je obklopeno emocionálním bezpečím a jeho schopnosti jsou dostatečně podporovány. Rodiče s dítětem tráví dostatek času, diskutují s ním a nechají mu individuální svobodu, která je vymezena v rámci předem daných hranic. Pokud je nutno, umí rodiče zakročit a dítě ukáznit.²¹⁶

Tento styl výchovy vychází z individuální psychologie Alfréda Adlera, který vnímá člověka jako celek žijící v prostředí, kde vyrůstá, které ho ovlivňuje. Je ovlivněn několika faktory: pořadím narození, které ovšem nepředurčuje, jaký typ osobnosti z dítěte vyroste, výchovným stylem, rodinným klimatem a vzorci chování rodičů. Pokud je dítě rodiči rozmazlováno nebo příliš ochraňováno, může podle Adlera získat pocit méněcennosti, cítí se být neschopné. Pokud se však bude zajímat o druhé, jeho potřeba sounáležitosti bude uspokojena.²¹⁷

Dítě se již od útlého věku chová účelově. Podle získaných zkušeností si vytváří vlastní logiku, podle které si vykládá svět a volí si cíle. Během prvních šesti let si dítě vytváří životní styl, který je poměrně stabilní po celý život. Podle Adlera existují čtyři typy životního stylu: panovačný, ziskový a vyhýbající se, projevující se nezájmem o lidi, a jediný pozitivní, zaměřený na lidi – sociálně užitečný styl. Životní styl je závislý na způsobu výchovy, který používají rodiče. Od nich také přebíráme styl výchovy, který sami aplikujeme ve vlastní rodině.²¹⁸

Nejen vzory výchovy, ale také prostředí ovlivňuje uplatňování výchovného stylu. Dnešní společnost, propagující rovnocenná práva všem, silící liberalismus, přispívají k novým požadavkům dětí, mezi něž patří maximální práva pro sebe a minimální povinnosti. Reakcí rodičů na tento trend je uplatnění výchovy, která vše povolí nebo výchovy

²¹⁶ MŮHLAN, E. *Proč hned vybuchnout?* Vyd. 1. Praha: Advent-Orion, 1996. s.19-20.

²¹⁷ ČAPEK, Jan, ČAPKOVÁ, Markéta. *Pozitivní výchova sourozenců v rodině*. 1. vyd. Praha: Portál, 2010. s. 9.

²¹⁸ ČAPEK, Jan, ČAPKOVÁ, Markéta. *Pozitivní výchova sourozenců v rodině*. 1. vyd. Praha: Portál, 2010. s. 10-11.

nezdravě ochraňující. Důsledkem je nárůst panovačných, ziskových a vyhýbajících se typů, naopak sociálně užitečných typů ubývá.²¹⁹

Jediným správným řešením se zdá být model, kdy jsou jasně vymezena pravidla a jsou také přiměřeně kontrolována. Komunikace je přizpůsobena věku dítěte a jeho schopnostem, probíhá nejen na intelektuální, ale i na sociální úrovni. Na rozhodnutích v rodině se spolupodílí nejen rodiče, ale i děti.²²⁰

5.2 Autoritativní styl výchovy

Rodiče určují striktní pravidla a řád, který musí děti dodržovat. Používáním fyzických i psychických trestů jsou děti vedeny k disciplíně. Dalšími používanými metodami k ovlivňování dětí jsou výhrůžky či odměny. Dítě se v budoucnu díky nízkému sebevědomí podřizuje autoritám, kterým se chce zavděčit. Děti nejsou tvořivé, protože je vše dáno předem. Pokud se děti bouří proti rodičům, mohou se v budoucnu bouřit proti autoritám. „*Tento typ výchovy vede děti k hněvu, mstě a snaze oplácet ponížení osobě, která se ho na nich dopustila, nebo jinému zástupnému objektu. Jakékoliv vítězství je pro tyto děti důležité, protože se naučily, že pouze ten, kdo má moc a koho se všichni bojí, je druhými uznáván.*“²²¹ Výchova není účinná. Dítě si myslí, že může rodičům vrátit jejich potrestání a při odměňování předpokládá, že má automaticky na odměnu nárok. V konzumní společnosti jsou děti motivovány, pouze pokud se odměna neustále zvyšuje.²²² Tento výchovný styl vede u dítěte ke konfliktům v podobě vzpoury či neurózy. Rozhodující jsou typové a konstituční zvláštnosti dítěte, jeho osobnost.²²³

Rodiče jsou k dítěti nároční, nezohledňují jeho potřeby a názory, prosazují svoji moc. Komunikace probíhá směrem rodič – dítě.²²⁴ Tato represivní výchova vede

²¹⁹ ČAPEK, Jan, ČAPKOVÁ, Markéta. *Pozitivní výchova sourozenců v rodině*. 1. vyd. Praha: Portál, 2010. s. 10-11.

²²⁰ *Kde jsi táto?: Výchova v rodině* [online]. [cit. 2014-03-09]. Dostupné z: <http://www.kdejsitato.cz/rodina/vychova-v-rodine.html>

²²¹ ČAPEK, Jan, ČAPKOVÁ, Markéta. *Pozitivní výchova sourozenců v rodině*. 1. vyd. Praha: Portál, 2010. s. 11-12.

²²² ČAPEK, Jan, ČAPKOVÁ, Markéta. *Pozitivní výchova sourozenců v rodině*. 1. vyd. Praha: Portál, 2010. s. 12.

²²³ KOHOUTEK, R. *Rodinné prostředí*. Brno: PÚMB – kabinet pedagog. a psycholog. 1989. s. 11.

²²⁴ *Kde jsi táto?: Výchova v rodině* [online]. [cit. 2014-03-09]. Dostupné z: <http://www.kdejsitato.cz/rodina/vychova-v-rodine.html>

k ambivalentnímu postoji dítěte vůči rodičům. Ukázněnost dítěte je pouze vnější. Výchova nemůže být omezena pouze na dohled a kontrolu, při které nedochází k oboustrannému citovému kontaktu mezi rodiči a dětmi. Ten navozuje stav zvýšené sugestibility vůči rodiči.²²⁵ „*Socializace neznamena degradaci osobnosti dítěte na pouhý pasivní objekt výchovně vzdělávacího působení...*“, jedná se o proces oboustranný.²²⁶

V těchto rodinách většinou panuje silná soudržnost, hlavně v nízkém věku dítěte. Čím je dítě starší, tím více je možnost kontroly omezena a ubývá strach dítěte z trestu. Podrobení dítěte rodičům je tedy dočasné. Očekávání rodičů, v podobě poslušnosti a respektu, postrádá otevřenost, srdečnost a důvěrnost. V důsledku této výchovy se děti v budoucnu buď neustále přizpůsobují novým situacím, nebo se naopak stanou rebely, kteří se perou s tím, co v dětství ztratili. Múhlan přitom rozlišuje rodiče „tvrdé“, kteří jsou autoritativní z principu, panovačnosti a egoismu, a „nezpůsobivé“, kteří nedokáží s dětmi jednat vřele, přestože by chtěli. Příčinou je strach ze ztráty autority nebo zkušenost se stejným výchovným stylem v dětství. Jinou variantou je jeden rodič autoritativní a druhý poskytující bezpečí a zázemí. Následkem je vznik nedbalé rodinné atmosféry.²²⁷

Výsledky všeobecných studií ukazují na přibližování se rodičovství postavenému na autoritě a „biblicky orientovaného“ modelu. Tato výchova je odvozena od obrazu Boha-Otce, od kterého je odvozeno rodičovství s vysokou mírou podporování a povzbuzování spojenou s vedením a kontrolou.²²⁸

Pokud je dítě vychovááno autoritativní výchovou (přísnost) v kombinaci s nadměrně ochranářskou výchovou (laskavost), dítě je rodičům velice oddané. Používání trestu a odměn je manipulativním chováním, kdy je dítě zcela podrobena rodičům. Tento styl výchovy je k dítěti destruktivní. Dítě ztrácí sebedůvěru, svoboda jeho myšlení je potlačena, dítě není schopno samo rozhodovat a je snížena jeho schopnost cítění. Rodiče, používající tento styl výchovy, ji většinou sami zažili, a proto vyžadují od dětí poslušnost. „*V rodině*

²²⁵ KOHOUTEK, R. *Rodinné prostředí*. Brno: PÚMB – kabinet pedagog. a psycholog. 1989. s. 4.

²²⁶ KOHOUTEK, R. *Rodinné prostředí*. Brno: PÚMB – kabinet pedagog. a psycholog. 1989. s. 7.

²²⁷ MÚHLAN, E. *Proč hned vybuchnout?* Vyd. 1. Praha: Advent-Orion, 1996. s.17-18.

²²⁸ MÚHLAN, E. *Proč hned vybuchnout?* Vyd. 1. Praha: Advent-Orion, 1996. s.22.

by měl vždy vítězit harmonický přístup a demokracie s jistými prvky liberálnosti.²²⁹ Pokud jsou odměny a tresty voleny správně, pomáhají vytvářet u dětí správné návyky, přesto k výchově k odpovědnosti není dostačující. Zde je důležité podporovat nesobeckost a upevňovat vědomí dítěte o právech a zájmech ostatních dětí. Vychovávat k odpovědnosti nelze moralizováním, trestáním ani strachem, ale osobním příkladem.²³⁰

5.3 Liberální styl výchovy

Liberální, povolující výchova je v současnosti uplatňována velmi často, díky liberálnímu prostředí, které nás obklopuje. Děti nemají nastavená pravidla, je jim vše dovoleno, jsou rodiči chráněni před důsledky svého jednání, což vede k nepromyšlenému reagování na různé situace. Rodiče, sloužící dítěti, ho nenaučí spolupodílet se na práci v rodině. Děti jsou uplácnuty. V budoucnu očekávají, že se jim všichni přizpůsobí. Nelze se na ně spolehnout, neumí spolupracovat, jsou sobecké, neumí si udržet dlouhodobý vztah.²³¹

Na dítě jsou kladeny minimální nároky. Kontrola probíhá na nižším stupni a dítě není vedeno k sociální zodpovědnosti.²³² Tento výchovný styl vede dítě k povahové nezralosti. Dítě podléhá vlastním impulsům, má problémy se sebeovládáním.²³³

Mühlan označuje rodičovství jako „nedbalé“, ve výchově je málo vedení a kontroly, ale mnoho podpory a povzbuzování. Postoj rodičů vychází z názoru, že v každém dítěti je dobré jádro, a proto péče a laskavá podpora je pro výchovu rozvinuté a šťastné osobnosti dostačující. Výchova má kořeny v osvícenské filozofii, např. v díle *Emil Rousseaua*, „otce moderní výchovy“. V 18. stol. převládal názor, že poskytnutím příjemného prostředí dítěti, společně s ochranou dítěte před frustrací a traumatickými zkušenostmi, postačí

²²⁹ *Kde jsi táto?: Výchova v rodině* [online]. [cit. 2014-03-09]. Dostupné z: <http://www.kdejsitato.cz/rodina/vychova-v-rodine.html>.

²³⁰ MATĚJČEK, Zdeněk. *Co, kdy a jak ve výchově dětí*. Vyd. 5., Praha: Portál, 2012. s. 102-104.

²³¹ ČAPEK, Jan, ČAPKOVÁ, Markéta. *Pozitivní výchova sourozenců v rodině*. 1. vyd. Praha: Portál, 2010. s. 13.

²³² *Kde jsi táto?: Výchova v rodině* [online]. [cit. 2014-03-09]. Dostupné z: <http://www.kdejsitato.cz/rodina/vychova-v-rodine.html>

²³³ KOHOUTEK, R. *Rodinné prostředí*. Brno: PÚMB – kabinet pedagog. a psychologie, 1989. s. 11.

k jeho rozvoji. Při nedostatku vedení ovšem dětem chybí poznání pravých hodnot, nenaučí se ohleduplnému chování a jsou z nich vychovány sobecké nebo panovačné osobnosti.²³⁴

5.4 Výchova rodičů podle sourozeneckých konstelací

Výchova prvorozených a jedináčků

Rodiče jsou při prvorozených dětech většinou nejistí. Pokud matky vyrostly v početné rodině jako nejstarší, mají většinou zkušenost s péčí a výchovou sourozenců, což je pro ně výhodou. Přesto je pro ně ..., *těhotenství, porod a kojení prvotní zkušenost.*“²³⁵ Rolí rodiče potvrzuje svou vlastní identitu. Mateřství je nadějí, není však konečnou jistotou. Je doprovázeno množstvím pochybností, které se rodiče snaží tlumit kontrolou úspěchů svého potomka. V současné době se stále častěji setkáváme s rodiči, kteří důsledně sledují vývojové tabulky a jsou znepokojeni i mírnými odchylkami u svého dítěte. Pochybnosti a nejistoty matek jsou následně přenášeny na dítě. Díky hormonální výměně je dítě schopno prožívat obavy matky dokonce již během těhotenství. Je citlivé zejména pokud se jedná o obavy vztahující se k jeho vlastní osobě, ty pak vnímá obzvlášť intenzivně a považuje je za své vlastní. Zejména prvorozené dítě vnímá důležitost výkonů, které jsou nejen pro rodiče, ale pro celé příbuzenstvo, podstatné. „*Čím víc je rodina náročnější, tím víc se soustředí na úroveň výkonu svého potomka.*“²³⁶ Obávají se o jeho životní pozici, chovají se křečovitě a méně trpělivě. Za těchto podmínek však nemohou své dítě milovat bez výhrad. Dítěti v takovém případě prospěje, když není veškerá pozornost soustředěna pouze na něho, ale i na sourozence.²³⁷

²³⁴ MÜHLAN, E. *Proč hned vybuchnout?* Vyd. 1. Praha: Advent-Orion, 1996. s.18-19.

²³⁵ PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici.* 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s. r. o., 2002. s. 49.

²³⁶ PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici.* 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s. r. o., 2002. s. 51.

²³⁷ PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici.* 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s. r. o., 2002. s. 49-54.

Prvorození a jedináčci mají během prvních měsíců života za své vzory pouze rodiče. Snaha o jejich napodobení je vede k dokonalosti. Pokud se nejstarší děti v dospělosti nechovají jako perfekcionisté, došlo u nich pravděpodobně k použití jiného adaptačního mechanismu. Leman vysvětluje tento stav pojmem „zklamaný perfekcionista“. *„Lajdáci a špatní žáci jsou často zklamaní perfekcionisté, kteří se vzdali snahy o něco usilovat, protože neúspěch příliš bolí.“*²³⁸ Rodiče by si měli vždy položit otázku, co od svých dětí očekávají. Dítě nemusí být dokonalé, aby si získalo jejich úctu a lásku.

Prvorození a jedináčci chápou život jako boj. K úkolům přistupují zodpovědně a plní je až do úplného vyčerpání. Největší krize přichází pro prvorozeného s narozením sourozence. Každé dítě si do pěti let vytvoří svůj životní styl. Pokud prvorození nemají sourozence do svých tří let, pak se nejméně tři pětiny jejich životního stylu vytvořily v podmínkách, kdy bylo dítě středem pozornosti. Je důležité prvorozeného na příchod sourozence důkladně připravit a později ho také aktivně zapojovat do činností spojených s péčí o něj. *„Dobrý konverzační typ je mluvit s ním o tom, co všechno miminko nemůže dělat.“*²³⁹ Prvorozený má přirozený sklon k sobectví, proto by mu nemělo být vyhověno v případech, kdy si vymáhá nějaké zvláštní výhody a neměl by být rozmazlován. Pokud bude mít záchvaty vzteku nebo pláče, neměl by být odměněn, ale izolován. Poté by si s ním rodiče měli promluvit.

Osobnost spolupracujícího prvorozeného bude formována, pokud se rodiče budou spoléhat na *„disciplínu doprovázenou spoustou něhy, objímání, hlazení a povídání....“*²⁴⁰ Je důležité starší dítě vhodně motivovat, vyzdvihovat jeho převahu nad novorozencem, zdůrazňovat, že je schopno dělat věci, které jeho mladší sourozenec dělat nemůže. Podepřením ega prvorozeného bude jeho krize snadněji překonána. Rodiče by měli myslet na to, že dítě začalo být perfekcionista již během prvního roku života, tedy před narozením sourozence, kdy se snažilo napodobit své dospělé vzory. Přestože jsou malí, chovají se jako dospělí a chovají k nim velkou úctu. Podle Adlera prvorozený získal příchodem sourozence v dětství zkušenost, kdy ztratil svou moc a díky tomu dokáže v dospělosti

²³⁸ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 164.

²³⁹ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 167.

²⁴⁰ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 168.

lépe než ostatní porozumět významu a hodnotě moci a autority. Důsledkem může být přeceňování pravidel a zákonů v dospělosti.²⁴¹

Pokud rodiče nezabrání taktní výchovou pocitům žárlivosti a odstrčenosti, či regresivnímu chování prvorozeného dítěte, může si dítě tyto nežádoucí rysy chování kompenzovat nevhodným způsobem, např. neposlušností, zlomyslností, opozicí, vulgárním vyjadřováním a podobně. To může následně vést až k rozvoji různých poruch chování. Pokud bude prvorozené dítě připraveno na příchod sourozence a bude vychovááno vhodným způsobem, s vědomím osobní vážnosti a odpovědnosti, dojde snáze k rozvoji jeho samostatnosti.²⁴²

Leman doporučuje rodičům vychovávat prvorozeného autoritativním způsobem spolu s metodami reálné disciplíny. Jedná se o spravedlivou a milující výchovu, která je zároveň důsledná a pevná. Dítě je zapotřebí více povzbuzovat, než kritizovat. Dítě by si mělo plnit své povinnosti a mělo by být zodpovědné za své činy, ale rodiče by po něm neměli žádat dokonalost. Dítěti by se mělo ukazovat, *„že jste chápateliví lidská bytost, že nejste dokonalí a že udělat chybu neznamena konec světa.“*²⁴³ Dítě by mělo být občas požádáno o pomoc. Pravidla stanovená prvorozeným, by měla platit i pro ostatní sourozence, a to ve stejné podobě. Po prvorozeném by nemělo být automaticky žádáno hlídání mladších sourozenců, které se stane samozřejmostí.²⁴⁴

*„Na rozvoji typických prvorozených atributů – sklon dominovat nad mladšími a přebírat odpovědnost – má jistě svůj podíl rodičovská výchova. Ale nejen ta. Je známo, že i bez vlivu rodičů – protože například chybí, jak se ukazuje v sirotčincích a slumech – přebírají nejstarší sourozenci spontánně roli ochránců a pečovatelů. Tady je jasně čitelná dynamika sourozenecké skupiny.“*²⁴⁵

Potřeba prvorozeného upoutat pozornost souvisí se strachem, aby nebylo zapomenuto. Dítě může mylně předpokládat, že bude patřit do rodiny pouze v případě,

²⁴¹ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 163-168.

²⁴² KOHOUTEK, R. *Rodinné prostředí*. Brno: PÚMB – kabinet pedagog. a psychologie, 1989. s. 9.

²⁴³ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 174.

²⁴⁴ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 169-176.

²⁴⁵ PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: O sourozenecké pozici*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s r. o., 2002. s. 39.

že bude „...*středem pozornosti nebo když mu budou ostatní sloužit.*“²⁴⁶ Aby dosáhlo svého cíle, chová se výrazně aktivně, svým neobvykle vysokým výkonem si snaží získat své rodiče – uplatňuje pozitivní chování, nebo se je naopak snaží dráždit negativním způsobem chování a neplněním jejich očekávání. Lenost a neschopnost provádět již dříve naučenou činnost, případně úzkostnost jsou projevy pasivní formy negativního chování.²⁴⁷ „*Cílem dítěte není spolupracovat, ale prosadit se.*“²⁴⁸ Takové chování by rodiče měli vnímat jako varovný signál, upozorňující na nedostatek společně tráveného času s dítětem. Rodiče by se měli snažit vcítit do pozice dítěte, aby mu porozuměli.²⁴⁹

Výchova jedináčků

Nejčastějším způsobem chování jedináčků je boj o moc, související s potřebou zvítězit, ovládat a mít situaci pod kontrolou. Chování může dítě používat preventivně, ze strachu před ponížením. Svě síly dítě využívá k ovládnutí druhých, tyranizuje je. K manipulaci s rodiči dítě využívá aktivní formu v podobě přímé konfrontace - vztekání, válení se po zemi, odmlouvání, lhaní, nebo pasivní formu, projevující se tvrdohlavostí. Potřeba bojovat o moc je typická pro děti vychovávané autoritativním stylem výchovy.²⁵⁰ „*K ovládnutí druhých může však dítě využívat i své slabosti nebo nedostatku svých schopností, své nemoci nebo postižení. V této situaci může s druhými manipulovat tak, že udělají přesně, co chce.*“²⁵¹ Rodiče ve snaze ulehčit dítěti, z něho vychovávají sobce, neschopného empatie a dodržování pravidel. Rodiče mohou předejít konfliktu ignorováním vzpurného dítěte, zvládnutím negativních emocí a důsledným dodržováním dříve nastavených hranic chování, v rámci kterých se dítě může volně pohybovat.²⁵² Při vyjednávání s dítětem je doporučeno nahradit „ty“ sdělení (potřebuješ) za „my“ (potřebujeme). Jinou možností,

²⁴⁶ ČAPEK, Jan, ČAPKOVÁ, Markéta. *Pozitivní výchova sourozenců v rodině*. 1. vyd. Praha: Portál, 2010. s. 22.

²⁴⁷ ČAPEK, Jan, ČAPKOVÁ, Markéta. *Pozitivní výchova sourozenců v rodině*. 1. vyd. Praha: Portál, 2010. s. 22-23.

²⁴⁸ ČAPEK, Jan, ČAPKOVÁ, Markéta. *Pozitivní výchova sourozenců v rodině*. 1. vyd. Praha: Portál, 2010. s. 23.

²⁴⁹ ČAPEK, Jan, ČAPKOVÁ, Markéta. *Pozitivní výchova sourozenců v rodině*. 1. vyd. Praha: Portál, 2010. s. 24-25.

²⁵⁰ ČAPEK, Jan, ČAPKOVÁ, Markéta. *Pozitivní výchova sourozenců v rodině*. 1. vyd. Praha: Portál, 2010. s. 26-27.

²⁵¹ ČAPEK, Jan, ČAPKOVÁ, Markéta. *Pozitivní výchova sourozenců v rodině*. 1. vyd. Praha: Portál, 2010. s. 27.

²⁵² ČAPEK, Jan, ČAPKOVÁ, Markéta. *Pozitivní výchova sourozenců v rodině*. 1. vyd. Praha: Portál, 2010s. 28-30.

jak předejít boji o moc, je metoda „pevného objetí“. Tato terapeutická metoda Jiřiny Prekop je však v mnoha ohledech problematická a proto se jí nebudu v práci dále zabývat.

Výchova druhorozených

Výchova druhorozených by měla probíhat tak, aby se zabránilo vzniku soupeření mezi sourozenci. Duhorození si svoji druhou pozici velmi dobře uvědomují a snaží se ji změnit. Soupeření je výraznější, jedná-li se o sourozence stejného pohlaví. Životní styl druhorozených je závislý na vnímání sebe a na vnímání klíčových osob v životě druhorozených. Rozvětvací efekt způsobuje ovlivňování dítěte osobou, která se nachází bezprostředně nad ním. V tomto případě se jedná o prvorozeného. Duhorozený se již v raném věku rozhoduje, zda bude s prvorozeným soupeřit, nebo zda se vydá vlastním, protichůdným směrem a přenechá výhradní práva prvorozenému. Je-li duhorozené dítě vůdčí osobností, dojde k „výměně rolí“ a z duhorozeného dítěte se prakticky stává prvorozené. Soupeření duhorozených s prvorozenými může být otevřené, nebo skryté. Pokud prvorození nesplňují očekávání svých rodičů, mohou být tvrdým způsobem sesazeni ze své pozice. K výměně rolí může dojít také kvůli tělesné stránce, kdy je například mladší bratr robustnější než starší. Tento proces může být naprosto spontánní, bez cíleného úsilí mladšího sourozence.²⁵³

Jsou-li v rodině dvě děti, většinou se jedná o prvorozeného a benjamínka – „*jeden je svědomitý a úspěšný a druhý roztomilý intrikán.*“²⁵⁴ Výrazněji se rozložení těchto rolí projeví u sourozenců stejného pohlaví. Pokud jsou však sourozenci chlapec a děvče, je pravděpodobnější, že budou mít oba rysy prvorozených, protože u nich bude různě formována mužská a ženská role. Úskalím dvou bratrů není jen silnější soupeření, ale také malá připravenost jednat s vrstevníky ženského pohlaví. Zde je rozhodující vztah s matkou, která je pro syny jediným ženským vzorem a předurčuje jejich budoucí partnerský vztah, který se bude podobat vztahu matky se syny.²⁵⁵

Je-li věkový rozestup mezi sourozenci kratší než pět let a jsou-li stejného pohlaví, bude duhorozené dítě opakem prvorozeného. I přes protikladnost spolu mohou bratři

²⁵³ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 179-184.

²⁵⁴ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 182.

²⁵⁵ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 182-183.

soupeřit. Čím menší je věkový odstup, tím větší je pravděpodobnost soupeření mezi bratry. Starší bratr si nestačil v tak krátké době vybudovat vedoucí postavení. Při věkovém rozpětí tří až čtyř let starší bratr mladšího spíše povede.²⁵⁶

K soupeřivosti může dojít také v případě, kdy jediné dvě děti jsou děvčata. Jejich podoba je většinou mírnější. Taktéž může dojít k výměně rolí. Klíčovou úlohu zde sehrává otec. Sestry bojují o jeho pozornost. Kromě času, který rodina tráví společně, je důležité trávit čas s každým dítětem individuálně. Dítě si je potom vědomo vlastní hodnoty a chová k sobě sebeúctu.²⁵⁷

Jsou-li sourozenci chlapec a dívka, je soupeření velmi slabé, nebo žádné. Každý z nich má své teritorium a navzájem se neohrožují. Pokud je prvorozený chlapec a druhorozená dívka, může mezi nimi vzniknout úzké citové pouto. Chlapec spolu s rodiči děvče obvykle hýčkají a chrání je, díky tomu se mohou u dívky rozvíjet velmi ženské rysy a v budoucnu závislost na mužích.²⁵⁸ Pokud je prvorozená dívka, stává se druhorozenému bratru druhou matkou. „*Pokud mají stejné zacházení a stejné příležitosti, získávají oba rysy prvorozených – jako prvorozená dívka a prvorozený chlapec.*“²⁵⁹

Rozhodující je způsob rodinné výchovy, aby u druhorozených a dalších dětí v pořadí nevznikl pocit utlačení či apatie. Rodiče mohou využít již získaných zkušeností s výchovou prvorozeného. Druhému a dalším dětem, pokud jsou zdravé, nebudou věnovat tolik pozornosti jako prvorozenému.²⁶⁰

Výchova prostředních dětí

Přestože pro druhorozené a prostřední děti platí stejné principy, jak bylo zmíněno výše, prostřední dítě se cítí sevřeno ze všech stran. Dítě má často pocit, že ho každý poučuje a nikdo mu nenaslouchá. Cítí se často přebytečný. Pro rodiče je důležité ptát se svých dětí na názor, zejména u prostředního dítěte. Důležité je umožnit prostředním dětem rozhodovat o sobě i o rodině, dát jim najevo, že jsou pro rodiče něčím výjimečné.

²⁵⁶ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 183-185.

²⁵⁷ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 185-186.

²⁵⁸ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 186-187.

²⁵⁹ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 187.

²⁶⁰ KOHOUTEK, R. *Rodinné prostředí*. Brno: PÚMB – kabinet pedagog. a psychologie, 1989s. 9.

Přestože se prostřední děti spíše vyhýbají sporům, jsou-li citlivé, ventilují svou nespokojenost hněvem.²⁶¹

Děti se získáváním nových přátel učí vytvářet funkční vztahy a kultivují si společenský takt. I když prostřední pozice snadněji opouští rodinu a jsou lépe připraveny na fungování ve společnosti, domov pro ně stále zůstává důvěrným a bezpečným místem.²⁶² Vzhledem k tomu, že prostřední děti byly donuceny často vyjednávat a dělat kompromisy, stávají se díky tomu automaticky lépe přizpůsobivými i v dospělosti. Adaptace na okolí a komunikace s ostatními jedinci je pro ně zpravidla snazší, než pro ostatní pozice. Další výhodou těchto dětí je vyšší frustrační tolerance. Prostřední pozice nebývá v dětství rozmazlována, navíc je zvyklá na méně pozornosti ze strany rodičů. Jejich životní očekávání bývají proto skromná. „*Těžkosti, nervozita a zklamání, s nimiž se musí potýkat, jsou často skrytým požehnáním.*“²⁶³

Výchova nejmladších

Poslední narození umí kromě předvádivosti předstírat bezmocnost a intrikovat, protože mají přirozený sklon vyhýbat se povinností a ulehčovat si život. Dítě je často rozmazlováno nejen rodiči, ale i sourozenci. Na sourozenecké konstelaci závisí míra rozmazlení dítěte. Pokud je vysoká, dítě se stává závislým a zůstává navždy dítětem. Přestože se s posledním dítětem ostatní členové rodiny nejvíce mazlí, zažívají od svých starších sourozenců také spoustu nadávek, posměchu a vzteku. To v dítěti vyvolává potíže se „zpracováním informací“, kdy s obtížemi rozlišují pravdu a lež. Poslední narození se také musí vyrovnat s faktem, že pro rodiče není nic z toho, co udělají, nové. Vše již před nimi dokázali jejich starší sourozenci. Aby rodiče předešli tomuto zklamání, měli by benjamínkům věnovat pozornost ve všem, co dělají poprvé.²⁶⁴

Nejčastějším způsobem chování mladších dětí je používání pomsty, související s potřebou být respektován ostatními a prosadit se. Dítě tak oplácí druhým křivdu, kterou samo pociťuje v důsledku dlouhodobého přehlížení a nedostatečné péče.

²⁶¹ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 191-197.

²⁶² LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 197-198.

²⁶³ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 198.

²⁶⁴ LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 202-211.

Nadřazeností, demonstrovanou na jiných při jejich ponižování, si nachází své místo v rodině. Toto chování je projevem nízkého sebevědomí a nedostatku odvahy při překonávání překážek. Agresivita vůči sobě či ostatním, citové ubližování rodičům, pomluvy a nadávky jsou aktivní formou tohoto způsobu chování. Dítě má pocit, že není milováno a rodiče mu mohou pomoci vybudováním vzájemného vztahu důvěry při společně trávených činnostech a zábavě, při kterých budou vyzdvihovány silné stránky dítěte.

II. PRAKTICKÁ ČÁST

6 VÝZKUMNÁ ČÁST

Teorie zabývající se sourozeneckou konstelací tvrdí, že osobnost člověka je ovlivněna také velikostí rodiny, pořadím narození sourozenců, jejich počtem, pohlavím, věkovým rozestupem sourozenců a jejich tělesnou konstitucí. Musíme nicméně připomenout, že výsledky výzkumů zabývajících se touto problematikou nejsou zdaleka konzistentní. Na jedné straně stojí zastánci teorie sourozeneckých konstelací, jako Adler, Leman nebo Sulloway, na druhé straně názorového spektra najdeme například Ernsta a Angsta, kteří prohlašují, že pořadí narození ovlivňuje osobnost téměř nulově.²⁶⁵

„Ernst and Angst (1983) reported, that many birth-order studies are both confounding and poorly executed, and a number of researchers echo their opinion by minimizing the importance of birth order.“²⁶⁶

Většina vědců se ovšem nepřiklání ani k jedné z krajních poloh. Představitelé sourozeneckých konstelací pouze předpokládají, že existuje jistá pravděpodobnost vlivu pořadí narození na získání jistých typů zkušeností dítěte, což nelze vnímat jako jistotu, o kterou se lze ve výzkumu opřít.

V realizovaném empirickém výzkumu vycházím z výše popsaných předpokladů, které budu demonstrovat na konkrétní rodině formou smíšeného výzkumu. Vytkla jsem si cíl hloubkovým exkursem hledat souvislosti mezi Lemanovou teorií sourozenecké konstelace a konkrétní rodinou. Lemanova koncepce je téměř shodná s koncepcí Adlera a Sulowaye. Rozdíly můžeme najít např. v rozdělení sourozeneckých pozic.

V empirické části je popsán realizovaný smíšený výzkum, zaměřený na zjištění rodinných vztahů ve vybrané čtyřčlenné rodině. Výzkum probíhal ve „zjednodušeném třífázovém procesu...“, ve kterém byly nejdříve určeny ...výzkumné otázky,

²⁶⁵ ERNST, Cécile a Jules ANGST. *Birth order: facts and fiction concerning its influence on personality : a survey of the literature, 1946-1980, followed by a study of a representative young adult population*. New York: Springer-Verlag, 1983c1982, p. cm..

²⁶⁶ ECKSTEIN, Daniel a AYCOCK. *A Review of 200 Birth-Order Studies*: [online]. [cit. 2014-03-15]. Dostupné z: <http://familyservices.us.com/pdf/A%20Review%20of%20200%20Birth-Order%20Studies-Lifestyle%20Characteristics.pdf>

*pak se shromažďují data a nakonec se analyzují.*²⁶⁷ Principem smíšeného výzkumu je shromažďování a analýza dat pomocí několika metod. Jednotlivé přístupy se vzájemně doplňují díky kombinaci dat a dílčích výsledků.²⁶⁸

V první fázi je určena výzkumná otázka, ze které jsou následně vyvozeny hypotézy. Data jsou shromážděna realizovaným kvalitativním výzkumem, ve kterém jsou použity výtvarné projektivní techniky, konkrétně *Naše rodina*, *Začarovaná rodina* a *Test tří stromů (T-T-T)*. Následuje kvalitativní výzkum, ve kterém je použit dotazník *Škála rodinného prostředí (ŠRP)*. Analýza jednotlivých metod proběhne ve třetí fázi výzkumu. V případě kresebných projektivních technik se jedná o obsahovou analýzu, jednotlivé výsledky kreseb jsou specifikovány krátkými inquiry. ŠRP je vyhodnocen kvantitativně podle manuálu. Všem členům rodiny byl pro získání dat předložen dotazník sloužící ke změření sociální atmosféry.

Následnou komparací výsledků jednotlivých testů vznikl ucelený obraz rodinných vztahů. Výzkum má diagnostický charakter. Rodinná diagnostika je založena na tom, že získáme a porovnáme více výpovědí o rodině, proto považuji smíšený výzkum za relevantní.

Dalším důvodem realizace smíšeného výzkumu je fakt, že projektivní metody nejsou standardizovány, a proto nelze srovnat individuální výsledek s normami. Problém je i s reliabilitou a validitou.²⁶⁹ Test tří stromů u nás není „...dosud rutinně používán, avšak údaje, které byly získány, svědčí pro jeho citlivost a schopnost taktovat intrafamiliární vztahy nejen u dětí mladšího školního věku...“²⁷⁰ Z výše uvedených důvodů jsou kresebné projektivní techniky součástí testové baterie, jsou považovány za metodu screeningu. Získané informace jsou doplněny otevřeným rozhovorem s autory kresebných činností a následně vyhodnoceny spolu s dotazníkem *Škála rodinného prostředí*.

²⁶⁷ HENDL, J.: *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Vyd. 1., Praha: Portál, 2005. s. 61

²⁶⁸ HENDL, J.: *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Vyd. 1., Praha: Portál, 2005. s. 62.

²⁶⁹ ŘÍČAN, P., ŽENATÝ, J.: *K teorii a praxi projektivních technik*. Psychodiagnostické a didaktické testy, n. p., Bratislava, 1988. s. 142-152.

²⁷⁰ VÁGNEROVÁ in SVOBODA, M., KREJČÍŘOVÁ, D., VÁGNEROVÁ, M.: *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2009. s. 300.

Pro realizovaný výzkum byl zvolen přístup případové studie, ve které můžeme smísit kvalitativní a kvantitativní výzkum. Hendl přirovnává případovou studii v sociálněvědním výzkumu k mikroskopu: *Její hodnota závisí na tom, jak dobře je zaostřena.*“²⁷¹ Miovský zdůrazňuje možnost komplexního nahlédnutí celého případu ve všech souvislostech a jeho historicko-biografického pozadí.²⁷²

Z výše uvedených důvodů byla pro výzkum zvolena pouze jedna úplná, čtyřčlenná rodina, přičemž důraz je kladen na komplexní posouzení povahy rodinných vztahů a dalších charakteristik rodinného systému. Důvodem výběru tak malého výzkumného vzorku byla mnou stanovená kritéria před samotným zahájením výzkumu, uvedená v oddíle 6.2. Jsem si vědoma malé reprezentativnosti vzorku. Pokud však přihlídneme k záměru výzkumu, kdy cílem není snaha hledat obecné tendence, nýbrž pouze proniknout do rodinného systému a přiblížit se pokud možno co nejvíce komplexnímu, hlubokému poznání, považuji zmíněný vzorek jedné rodiny za relevantní. Závěry by se mohly stát východiskem, nebo alespoň námětem, pro zpracování dalších výzkumných prací, které by mohly na diplomovou práci navazovat a rozšířit ji, např. se záměrem statistického prověření.

6.1 Cíl výzkumu a výzkumné otázky

Cílem empirické části je hledání souvislostí mezi pořadím narození sourozenců a jejich vlivem na interpersonální vztahy mezi jednotlivými členy rodiny, které budou podrobně popsány v případové studii.

Hlavními cíli diplomové práce jsou:

1. Analýza vnímání pozice jednotlivých členů v konkrétní rodině, zjišťování rodinného klima, rodinné struktury a organizace, komunikace mezi jednotlivými členy rodiny.
2. Zkoumat, jak prožívají a vnímají své vztahy rodiče a jejich děti, srovnat různé typy vztahů a posoudit je z hlediska funkčnosti.

²⁷¹ HENDL, J. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Vyd. 1., Praha: Portál, 2005. s. 104.

²⁷² MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing, 2010. s. 94.

3. Snaha zjistit, zda jsou sourozenci ovlivněni sourozeneckými konstelacemi a jaký způsob výchovy uplatňují rodiče na jednotlivých členech rodiny.

4. Zjistit, do jaké míry mají jednotlivá pořadí narození vliv na pozici sourozenců v rodině.

Díličními cíli diplomové práce jsou:

1. Analýza projektivních kresebných testů zaměřených na diagnostiku vztahů v rodině a jejich následná interpretace

2. Provedení dotazníkového šetření zaměřeného na zjištění obrazu rodinného prostředí

3. Komparace kvantitativního a kvalitativního výzkumu

4. Ověření teoretických poznatků s empirickou částí

Stanovené výzkumné otázky – 1. fáze výzkumu

Výzkumná otázka byla stanovena vzhledem k tématu diplomové práce ještě před zahájením samotného výzkumu, tj. v Projektu diplomové práce. Dílčí výzkumné hypotézy byly specifikovány vzhledem k výzkumnému vzorku při zahájení samotného výzkumu, to znamená, že jsou zaměřeny na konkrétní rodinu.

Výzkumná otázka:

Jak ovlivňuje pořadí narození sourozenců vztahy mezi jednotlivými členy v rodině?

H1: Jsou-li v rodině dvě děti, většinou se jedná o prvorozeného a benjamínka – jeden je svědomitý a úspěšný a druhý roztomilý intrikán.

H2: Jsou-li sourozenci chlapec a dívka, je soupeření velmi slabé, nebo žádné.

H3: Pokud je prvorozená dívka, stává se druhorozenému bratru druhou matkou.

6.2 Charakteristika výzkumného vzorku

Při výběru výzkumného vzorku jsem se řídila kritérii, které souvisí s voleným tématem diplomové práce a s ohledem na stanovený cíl. V návaznosti na bakalářskou práci, ve které se zabývám kresebnými projektivními technikami, jsem se chtěla zaměřit na kvalitativní výzkum podobného zaměření, ve kterém bych své poznatky využila a obohatila

o další možnosti využití. Mým záměrem byla rodinná diagnostika, při které je kladen důraz na komplexní diagnostickou práci s celým rodinným systémem, se všemi členy rodiny.

Ve své práci použiji tzv. within family design, který je jedním ze dvou základních designů, používaných v souvislosti s výzkumem sourozeneckých konstelací. Při takto zvoleném designu jsou sledovány souvislosti mezi sourozeneckými konstelacemi a jejich ovlivnění jednotlivých členů uvnitř jedné rodiny. Srovnání nepřináší takovou rozporuplnost výsledků jako v případě vzájemného srovnání jednotlivých rodin – tedy between family design.²⁷³

Prvním krokem při výběru cílové skupiny, byla volba kritérií pro výběr výzkumného vzorku, tj. počet sourozenců v rodině (minimálně jedno, maximálně tři), věk dětí (mladší školní věk, tj. 6 – 12 let, který je dle Reiterové nejvhodnějším věkem pro použití projektivních technik²⁷⁴ a zároveň je klidným vývojovým stádiem) a úplnost rodiny.

Dalším krokem byl stratifikovaný náhodný výběr spočívající „...ve vytvoření úzce zaměřené skupiny – straty-, do které zařadíme jedince s požadovanými vlastnostmi.... Z této skupiny jsou následně náhodně vybráni jedinci, na kterých je prováděn výzkum.“²⁷⁵

Oslovila jsem několik rodin, splňujících výše zmíněná kritéria, se kterými jsem následně začala spolupracovat. Kontakt na rodiny jsem získala prostřednictvím lidí ze svého nejbližšího sociálního prostředí. Tři rodiny byly ochotné zapojit se do výzkumu. Sběr dat začal v červenci 2013. Přestože jsem měla v úmyslu zařadit do výzkumu pouze jednu rodinu, předpokládala jsem, že výzkum nemusí být některou z rodin z různých důvodů dokončen. V průběhu sběru dat všechny tři rodiny spolupracovaly. Jedna rodina se po provedení kresebných projektivních činnostech omluvila, že nechce více spolupracovat. Další rodina si i přes zaručenou anonymitu nepřeje být zveřejněna. Třetí rodina spolupracovala po celou dobu.

²⁷³ JEFFERSON, T., HERBST, J.H., Mc CRAE R.R. Associations between birth order and personality traits: Evidence from self-reports and observer ratings. *Journal of Research in Personality* 32(4): 498-509.

²⁷⁴ REITEROVÁ, E. 2001. *Projektivní test tří stromů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

²⁷⁵ Kvantitativní výzkum: výběr vzorku a dotazování. [online]. [cit. 2014-03-15]. Dostupné z: <http://blog.surveio.cz/serialy/kvantitativnivyzkum-3-vyber-vzorku-a-typy-dotazovani#.UvKRjvldWSo>

Výzkumný vzorek tvoří jedna čtyřčlenná rodina žijící na venkově v rodinném domě. **Rodiče** jsou vysokoškolsky vzdělaní. **Otec**, 36 let, je narozen jako nejmladší ze tří dětí, dvojče i starší sourozenec jsou mužského pohlaví. Pracuje jako konzultant v mezinárodní firmě. Je pracovním velmi vytížen, domů se vrací pozdě večer. Rodině se snaží aktivně věnovat o víkend. **Matka**, 37 let, druhorozená ze dvou dětí - ženská pohlaví, je v současné době jeden měsíc zaměstnána v oblasti zákaznické podpory. Po celou dobu mateřské dovolené a následně po nástupu dětí do školy, pracovala jako OSVČ přímo v domácnosti. Výchova a péče o děti zůstávala převážně na ní. **První dítě – dcera Anna**, 9 let, se narodila plánovaně, rok po svatbě, po pětileté známosti rodičů. Oba se na dítě velmi těšili. Dcera navštěvuje třetí třídu výběrové školy s rozšířenou výukou jazyků, kam dochází do první třídy i její **mladší bratr Adam**, 6 let. Do školy i ze školy je vozí matka, která je zaměstnána na poloviční úvazek. Obě děti jsou zdravé, bez specifických vzdělávacích potřeb. Anička ráda pečuje o zvířata, miluje koně. Adam je zaměřen technicky. Mezi jeho nejoblíbenější předměty patří matematika. Naučil se sčítat a odčítat ještě před nástupem do ZŠ, tedy v pěti letech. Nyní, tj. v prvním pololetí 1. ročníku ZŠ, umí malou násobilku.

6.3 Použité metody

Abychom maximálně využili diagnostické hodnoty psychodiagnostických technik, kombinujeme ve výzkumu následující projektivní techniky – test *Naše rodina, Začarovaná rodina a Test tří stromů (T-T-T)*, s dotazníkem *Škála rodinného prostředí (ŠRP)*. Vzhledem k častému používání výše zmíněných názvů, jsou v následujícím textu nahrazeny zkratkami. „*Vztahy mezi výsledky projektivních technik navzájem i jejich vztahy k výsledkům dalších metod jsou rozmanité a proměnlivé podle typu případu a problému.*“²⁷⁶ Ve výzkumu jsou výsledky kombinovány podle principu konvergence. U ohodnocených výsledků vzhledem k diagnostickému problému, zjišťují konvergenci či divergenci jednotlivých technik. Přitom zohledňují validitu technik a závažnost znaků.²⁷⁷

²⁷⁶ ŘÍČAN, P., ŽENATÝ, J.: *K teorii a praxi projektivních technik*. Psychodiagnostické a didaktické testy, n. p., Bratislava, 1988. s. 156.

²⁷⁷ ŘÍČAN, P., ŽENATÝ, J.: *K teorii a praxi projektivních technik*. Psychodiagnostické a didaktické testy, n. p., Bratislava, 1988. s. 157.

Projektivní techniky

Kresba rodiny, Kresba začarované rodiny a T-T-T, které jsou použity pro účely diplomové práce, řadíme mezi kresebné projektivní techniky. Ty jsou v České republice oblíbeným psychodiagnostickým nástrojem, jak vypovídá výzkum Psychologického ústavu Akademie věd České republiky v Brně.²⁷⁸ Při klinickém vyšetření dětí je téměř vždy použito kresebného testu s projektivními hledisky. Mezi nejčastější metody patří *Kresba osoby* a *Kresba rodiny*, kterou je vhodné doplnit scénickou technikou, pokud je příležitost.²⁷⁹

Jak již bylo řečeno v teoretické části, Sir Francis Galton byl všestranným vědcem, zabývajícím se nejen sourozeneckou konstelací, ale byl také prvním, kdo provedl exploraci projektivní zkoušky ve svém slovním asociačním experimentu. Do psychologie byl pojem projekce zaveden Freudem, který jím označoval obranný mechanismus proti úzkosti. Autorem pojmu „projektivní techniky“ je Frank, který považuje za její základ to, že „...u zkoumané osoby vyvolává různé reakce, kterými tato osoba vyjadřuje dojmy ze svého osobního světa a vlastní osobnosti.“²⁸⁰ Šípek považuje projekci za „...více nebo méně vědomé modifikování procesu vnímání, v klasické podobě odštěpení nebo v jiné podobě úpravy vnímaných jevů.“²⁸¹ Tento mechanismus lze najít v každém lidském chování.²⁸²

Vybrané kresebné techniky, použité pro rodinnou diagnostiku, jsou vhodné pro administraci dětí ve věkovém rozsahu od 6 do 12 let, s výjimkou Testu tří stromů, který lze použít do cca 26 let. Jedním z kritérií při výběru výzkumného vzorku pro účely diplomové práce, vzhledem k volbě kresebných projektivních technik, byl tedy věk dětí. Děti mladšího školního věku se nebojí výtvarného projevu, dalším kladem je klidné, bezproblémové vývojové období, které vzhledem k mé malé zkušenosti s analýzou a interpretací kreseb považuji za vhodné období.

²⁷⁸ SVOBODA, M., URBÁNEK, T. 2006. Aplikace Rorschachovy metody v České republice. *Rorschach a projektivní metody*, (2), 273.

²⁷⁹ ŘÍČAN, P., ŽENATÝ, J.: *K teorii a praxi projektivních technik*. Psychodiagnostické a didaktické testy, n. p., Bratislava, 1988. s. 153.

²⁸⁰ SVOBODA, Mojmir. KREJČÍŘOVÁ, D., VÁGNEROVÁ, M.: *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2009. s. 236.

²⁸¹ SVOBODA, Mojmir. KREJČÍŘOVÁ, D., VÁGNEROVÁ, M.: *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2009. s. 236.

²⁸² SVOBODA, Mojmir. KREJČÍŘOVÁ, D., VÁGNEROVÁ, M.: *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2009. s. 236.

Kresba poskytuje mimo jiné informace o emočním prožívání dítěte, o způsobu, jakým se dítě vyrovnává s novou situací (citová reaktivita), k poznávání určitých vztahů a postojů, které dítě do kresby projikuje, a které by mnohdy nechtělo, či neumělo vyjádřit.²⁸³ „Projekční metody jsou zaměřeny převážně na dynamické charakteristiky osobnosti (potřeby, zájmy, postoje, názory, problémy, konflikty, interpersonální vztahy aj.).“²⁸⁴

Kresebné tematické techniky jsou prostředkem „... ke ztvárnění určité skutečnosti podle představ a zkušeností daného dítěte, na základě postoje, jaký si k ní vytvořilo a do své kresby jej promítá...“²⁸⁵ Děti jsou motivovány ke kresbě, kterou ztvární podle svého vlastního pojetí reality. Proto jsou výtvořiny značně subjektivní, postrádají objektivitu.²⁸⁶

„Kresba má v podstatě charakter grafické výpovědi dítěte o vlastní rodině.“²⁸⁷ Mohou se v ní objevit i zajímavé symbolické prvky. Ke stimulaci symboliky je dle Matějčka a Strohbachové vhodná kombinace *Kresby rodiny s Kresbou začarované rodiny*.²⁸⁸ Důvodem je interference – tj. ovlivnitelnost administrace jedné techniky na výsledky techniky bezprostředně následující. Interference je výrazně silnější při používání projektivních technik, než při jiných psychodiagnostických technikách. Při diagnostice dětí je častá pozitivní interference, obzvláště při použití kresebných technik.²⁸⁹ U dětí, hlavně u starších, je vhodné navázat kontakt rozhovorem, který je vhodné vkládat i mezi jednotlivé metody (dává možnost explorační různých témat), následně pokračovat lehčími metodami, v našem případě projektivními technikami, a nakonec použít náročnější metody.²⁹⁰

²⁸³ SVOBODA, Mojmir. KREJČÍŘOVÁ, D., VÁGNEROVÁ, M.: *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2009. s. 271-272.

²⁸⁴ SVOBODA, Mojmir. Prof. PhDr. Mojmir Svoboda: Kresebný test tří stromů. In: *Psychologická diagnostika* [online]. [cit. 2014-03-15]. Dostupné z: <http://www.psychodiagnostika.cz/index.php?akce=svoboda>

²⁸⁵ VÁGNEROVÁ, Marie. SVOBODA, M., KREJČÍŘOVÁ, D., VÁGNEROVÁ, M.: *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2009. s. 287.

²⁸⁶ VÁGNEROVÁ, Marie. SVOBODA, M., KREJČÍŘOVÁ, D., VÁGNEROVÁ, M.: *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2009. s. 287.

²⁸⁷ ŘÍČAN, P., ŽENATÝ, J.: *K teorii a praxi projektivních technik*. Psychodiagnostické a didaktické testy, n. p., Bratislava, 1988. s. 61.

²⁸⁸ ŘÍČAN, P., ŽENATÝ, J.: *K teorii a praxi projektivních technik*. Psychodiagnostické a didaktické testy, n. p., Bratislava, 1988. s. 61.

²⁸⁹ ŘÍČAN, P., ŽENATÝ, J.: *K teorii a praxi projektivních technik*. Psychodiagnostické a didaktické testy, n. p., Bratislava, 1988. s. 154

²⁹⁰ ŘÍČAN, P., ŽENATÝ, J.: *K teorii a praxi projektivních technik*. Psychodiagnostické a didaktické testy, n.

Kresba rodiny

Projektivní technika *Kresba rodiny* se objevila ve 30. letech 20. století. V našem prostředí se jí zabývali v 60. letech Matějček, který navazoval na Schürera, a Strohbachová. Dítě do výtvarného projevu projikuje rodinnou konstelaci tak, jak ji samo prožívá, jak hodnotí jednotlivé členy rodiny. „*Způsob zobrazení vlastní rodiny vyjadřuje jeho názory, postoje a pocity*“²⁹¹, vědomé i nevědomé přání, představy, tužby a cíle. Tuto projektivní techniku lze považovat za vhodnou metodu screeningu, kdy dítě svému okolí něco sděluje. Analýzou kresby lze dospět k charakteristice osobnosti a sociálních vztahů. Kritici *Kresby rodiny* řadí tuto techniku mezi semiprojektivní, tedy částečně projektivní, testy.²⁹² Důvodem je skutečnost, že se ve výtvarném projevu mohou objevit minulé zkušenosti ovlivňující chování dítěte, ale také přání ideální rodinné konstelace. Jedná se o přání, jak by rodina mohla nebo měla vypadat.²⁹³

Kresba začarované rodiny

Kresbu rodiny je vhodné kombinovat s kresbou *Začarované rodiny* kvůli možnosti vzájemného srovnání obou kreseb, kdy hlavním přínosem je dle Matějčka „...*pojetí klíčových osob ve smyslu zvýraznění toho, co je v kresbě rodiny skryto a nedotčeno.*“²⁹⁴ Autor upřesní volbu symboliky jednotlivých zvířat, kterou zdůvodní. Při samotné interpretaci je nutné mít na vědomí odlišné vnímání symboliky dětské představy od představy dospělého člověka. Jednotliví členové rodiny mají své postavení, které je dáno. Dítě symbolickým způsobem proměňuje jednotlivé členy rodiny do zvířat, která mají skrytý význam. Dítě nemá zábrany vyjádřit svůj postoj k jednotlivým rodinným členům, který může na vědomé úrovni potlačovat. „*Kresba začarované rodiny doplní významně pohľad dieťaťa na vlastnú*

p., Bratislava, 1988. s. 154.

²⁹¹ VÁGNEROVÁ, Marie. SVOBODA, M., KREJČÍŘOVÁ, D., VÁGNEROVÁ, M.: *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2009. s. 302.

²⁹² NOVÁK, T.: *Co dítě sděluje, když nakreslí svou rodinu*. Vyd. 1. Olomouc: Rubico, 2004. s. 5-8.

²⁹³ VÁGNEROVÁ, Marie. SVOBODA, M., KREJČÍŘOVÁ, D., VÁGNEROVÁ, M.: *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2009. s. 300.

²⁹⁴ MATĚJČEK a kol. in NOVÁK, T.: *Co dítě sděluje, když nakreslí svou rodinu*. Vyd. 1. Olomouc: Rubico, 2004. s. 17.

rodinu, predovšetkým pokiaľ ide o rozdelenie rolí, moci a statusov, ukáže na skryté konflikty, rivalitu, pocity menejcennosti (Langmeier, Krejčířová, 1998).²⁹⁵

Preference zvířat je specifická pro české prostředí a je poměrně stabilní. Mužská část populace volí nejčastěji psa, koně, kočku, lva, ptáka, medvěda, rybu, zajíce, slona, opici, žirafu, hada, lišku a myš. Ženská část volí kočku, psa, slepici, medvěda, zajíce, myš, rybu, veverku, slona, lišku a labuť.²⁹⁶ Volbu zvířete mohou ovlivnit aktuální mediální vlivy a s nimi spojená módnost některých zvířat.²⁹⁷

Test tří stromů

Autorem testu je portugalský lékař R. Corboz (1963), který vycházel z pozorování dětí v prvních třídách. Jejich úkolem bylo nakreslit nějaké stromy k svátku matek. Většina dětí nakreslila právě tři a následně, bez vyzvání, je uvedla do vztahu k rodičům.²⁹⁸ B. Büchele-Karrerová ve své výzkumu v 70. letech kombinovala *T-T-T* s dalšími projektivními technikami, mj. *Kresbou rodiny*, přičemž spatřuje význam testu nejen v diagnostické, ale i v terapeutické možnosti využití.²⁹⁹

Na kresbě jsou projikovány citové vztahy ke členům nukleární rodiny. Dítě kreslí v *Testu tří stromů* většinou sebe a rodiče. V případě mladšího školního věku je ovšem často identifikační strom, tedy strom kreslíře, nahrazen stromem sourozeneckým, do kterého se dítě projikuje. Samo sebe vnímá jako samozřejmou součást rodiny, a proto kreslí ostatní, jemu blízké osoby.³⁰⁰ Pokud jsou rodiče nahrazeni jinými členy rodiny,

²⁹⁵ MIHALOVIČOVÁ, Jaroslava. Význam detskej kresby ako projektívnej metódy v diagnostickej činnosti sociálneho pracovníka. *Prohuman* [online]. [cit. 2014-03-15]. Dostupné z: Význam detskej kresby ako projektívnej metódy v diagnostickej činnosti sociálneho pracovníka

²⁹⁶ NOVÁK, T.: *Co dítě sděluje, když nakreslí svou rodinu*. Vyd. 1. Olomouc: Rubico, 2004. s. 18.

²⁹⁷ VÁGNEROVÁ, Marie. SVOBODA, M., KREJČÍŘOVÁ, D., VÁGNEROVÁ, M.: *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2009. s. 307.

²⁹⁸ SVOBODA, Mojmir. Prof. PhDr. Mojmir Svoboda: Kresebný test tří stromů. In: *Psychologická diagnostika* [online]. [cit. 2014-03-15]. Dostupné z:

<http://www.psychodiagnostika.cz/index.php?akce=svoboda>

²⁹⁹ ŠUKOVÁ, Hana. *Test tří stromů: Možnosti využití v diagnostice interpersonálních vztahů u dospělých osob*. Brno, 2012. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/217758/ff_m/T-T-T_dosp.pdf?lang=en. Dizertační práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Mojmir Svoboda.

³⁰⁰ COUFALOVÁ, Miroslava. *Diagnostika rodinných vztahů u dospívající mládeže* –. Brno, 2011. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/167206/ff_r/RIGO_TXT.txt. Rigorózní práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Mojmir Svoboda.

je důležité v inquiry zjistit důvod, proč volilo právě je.³⁰¹ Alexandrová (1988), Reiterová (2001) a Coufalová upozorňují, že v *T-T-T* se významně odráží věk dítěte, který je při diagnostice nutný zohledňovat, a to z toho důvodu, že se ve zobrazení odráží odlišnosti typické pro určité věkové období.

Tato technika byla použita na studentech psychologie na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně v pilotní studii. Všichni studenti, tedy i cizinci, kreslili svou nukleární rodinu, jak bylo potvrzeno v následném inquiry.³⁰² Svoboda vedl několik diplomových prací studentům psychologie na Filozofické fakultě v Brně a v Olomouci, za účelem získání prvních zkušeností s testem a jeho ověření. Stručný přehled prací je zveřejněn na informačním servisu pro psychology – Psychologická diagnostika. První práce, a tedy první použití *T-T-T* na české populaci, byla napsána v r. 1993. Reiterová (2001) provedla podrobné statistické zpracování většího souboru dat (600 dětí). Cílem bylo nabídnout novou psychodiagnostickou metodu odborné veřejnosti předběžnými normami.³⁰³ Šiblová (2012) ve své diplomové práci zpracovává přehledným způsobem dosavadní výzkum, provedený v rámci testování *T-T-T*.

Kresba rodiny je využita k hodnocení a vnímání vlastní rodiny jednotlivými členy, k analýze rodinných vztahů a k určení jednotlivých pozic členů v rodině.³⁰⁴

Kresba začarované rodiny symbolizuje postoje k rodině a způsob, jakým jsou zpracovávány prožitky dítěte.³⁰⁵ Data jsou interpretována obsahově na základě symbolického, osobního významu konkrétního zobrazení. Jejich význam je slovně vysvětlen dítětem. Při interpretaci je zohledňován aktuální sociokulturní význam symbolů.³⁰⁶

³⁰¹ SVOBODA, Mojmir. Prof. PhDr. Mojmir Svoboda: Kresebný test tří stromů. In: *Psychologická diagnostika* [online]. [cit. 2014-03-15]. Dostupné z: <http://www.psychodiagnostika.cz/index.php?akce=svoboda>

³⁰² SVOBODA, Mojmir. Prof. PhDr. Mojmir Svoboda: Kresebný test tří stromů. In: *Psychologická diagnostika* [online]. [cit. 2014-03-15]. Dostupné z: <http://www.psychodiagnostika.cz/index.php?akce=svoboda>

³⁰³ SVOBODA, Mojmir. Prof. PhDr. Mojmir Svoboda: Kresebný test tří stromů. In: *Psychologická diagnostika* [online]. [cit. 2014-03-15]. Dostupné z: <http://www.psychodiagnostika.cz/index.php?akce=svoboda>

³⁰⁴ VÁGNEROVÁ, Marie. KREJČÍROVÁ, Dana a Marie VÁGNEROVÁ. *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2009. s. 306.

³⁰⁵ VÁGNEROVÁ, Marie. KREJČÍROVÁ, Dana a Marie VÁGNEROVÁ. *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2009. s. 307.

³⁰⁶ VÁGNEROVÁ, Marie. KREJČÍROVÁ, Dana a Marie VÁGNEROVÁ. *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2009. s. 309-311.

ŠKÁLA RODINNÉHO PROSTŘEDÍ (ŠRP)

Mezi specifické techniky rodinné diagnostiky řadíme individuálně administrovaný dotazník *Škála rodinného prostředí (ŠRP)*, vycházejícího z koncepce rodinného systému Rudolfa H. Moose, přepracovaného a standardizovaného M. Hargašovou a T. Kollárikem pro možnost použití v Československu. Těžištěm interpretace je porovnávání odpovědí jednotlivých členů rodiny, jejich percepce rodiny jako systému. Pomocí dotazníku nelze dospět ke kvalitě jednotlivých dyadických vztahů, nýbrž ke kvantifikaci inkongruenci mezi jednotlivými členy rodiny. Metoda je použitelná od desíti let věku.³⁰⁷

Dotazník poskytuje možnost sledovat u každé jednotlivé rodiny tři dimenze, poskytující obraz rodinného prostředí, jeho sociální atmosféru. Dimenze jsou orientované na měření a popis interpersonálních vztahů jednotlivých členů rodin, na rodičemi preferované směry osobnostního růstu a na základní organizační strukturu rodiny. Dotazník obsahuje devadesát tvrzení, rozdělených do deseti subškál. Každý jednotlivý člen rodiny při jeho vyplňování rozhoduje, která tvrzení jsou platná či neplatná v rámci vlastní rodiny.³⁰⁸

Jednotlivé subškály vztahové dimenze, konkrétně **soudržnost (S)**, **expresivnost (E)** a **konfliktovost (K)**, vyjadřují míru podpory a zájmu jednotlivých členů, jejich citovou otevřenost při vzájemné komunikaci a stupeň konfliktních situací.

Skupina dimenze osobnostního růstu ukazuje, jaké růstové procesy daná rodina prostřednictvím rodinného života upřednostňuje. Konkrétně obsahuje pět subškál. **Nezávislost (N)** měří autonomii členů rodiny, jejich vzájemnou podporu v samostatnosti. **Orientace na úspěch (OÚ)** odhaluje míru soutěživosti a zaměřenosti na výkon. **Intelektuálně-kulturní orientace (IKO)** měří, v jaké míře se rodina věnuje politickým, sociálním, kulturním a intelektuálním činnostem. Upřednostňování rekreačních a sportovních aktivit v rodině měří subškála **aktivně rekreační orientace (ARO)**. Poslední, pátá subškála **morálně-světónázorové orientace (M)**, zjišťuje míru pozornosti, kterou rodina věnuje

³⁰⁷ SVOBODA, M., KREJČÍŘOVÁ, D., VÁGNEROVÁ, M. .: *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2009. s. 730.

³⁰⁸ HARGAŠOVÁ, M., KOLLÁRIK, T.: *Škála rodinného prostředí*. Psychodiagnosyika, spol. s. r. o., Bratislava, 1992. s. 5-9.

etickým a světonázorovým hodnotám. V dimenzi vztahové, konkrétně v subškále konfliktovosti, bylo při ověřování reliability zjištěno, že je nutné upravit hrubý skór v této subškále v případě, kdy se ve výzkumu bude pracovat s celkovým skórem jednotlivých dimenzí, a to z konfliktovosti na protipól bezkonfliktnost. V ostatních subškálách je korelační koeficient mezi jednotlivými subškálami a dimenzemi statisticky významný.

Poslední dimenzí dotazníku, poskytující informace o struktuře uvnitř rodiny a o míře vzájemné kontroly, obsahuje dvě subškály . **Organizace (O)** a **kontrola (KL)**.³⁰⁹

Podle výsledků dotazníku lze jednotlivé rodiny zařadit do typologie rodin. Typů rodinného prostředí bylo podle původního zpracování Moose a Moosové vyčleněno šest, ale pro své nedostatky v praxi byl Billingsem a Moosem přepracován na novou rodinnou typologii s osmi typy rodin: rodiny orientované na osobnostní růst (na nezávislost, na úspěch, morálně- nábožensky či intelektuálně-kulturně orientované rodiny), rodiny orientované na vztahy (na vzájemnou podporu nebo na konflikt) a rodiny orientované na udržování rodinného systému, kam lze také zařadit typ dezorganizované rodiny. Tyto charakteristiky jsou vyhovující i pro naše podmínky, jsou tedy uvedené podle autorových předpokladů.³¹⁰

Informace získané kresebnými technikami jsou doplněny **rodinnou anamnézou**, **rozhovorem** s dětmi a matkou, a dotazníkem *Škála rodinného prostředí*, který je vyplněn třemi členy rodiny, konkrétně otcem, matkou a dcerou.

6.4 Analýza získaných dat a jejich interpretace

Shromáždění dat – 2. fáze výzkumu

V této kapitole je blíže specifikován **postup při sběru dat**. Po oslovení pěti rodin, na které jsem dostala kontakty, a kterým jsem vysvětlila svůj záměr, byly ochotny k další spolupráci pouze tři. Vzhledem k nedokončenému výzkumu u dvou rodin, bude dále popisován sběr dat pouze u zbývajících jedné rodiny.

³⁰⁹ HARGAŠOVÁ, M., KOLLÁRIK, T.: *Škála rodinného prostředí*. Psychodiagnosyika, spol. s. r. o., Bratislava, 1992. s. 5-9.

³¹⁰ HARGAŠOVÁ, M., KOLLÁRIK, T.: *Škála rodinného prostředí*. Psychodiagnosyika, spol. s. r. o., Bratislava, 1992. s. 9-15.

Rodinu, konkrétně matku, jsem oslovila prostřednictvím emailu v červnu 2013. Jelikož byla matka ochotna spolupracovat, vysvětlila jsem jí téma diplomové práce a způsob, jakým bychom v případě jejího zájmu dále spolupracovaly. Ujistila jsem ji o udržení anonymity celé rodiny, vzhledem k důvěrným informacím, které budou v rámci výzkumu poskytovány. Další komunikace probíhala bezprostředním kontaktem s matkou a dětmi přímo v rodině, kam jsem byla pozvána.

Dětem jsem vysvětlila, proč jsem přišla na návštěvu, poprosila jsem je o spolupráci. Při našem prvním setkání mi matka předem připravila výkresy, které děti namalovaly dříve, abychom se jejich prostřednictvím mohli seznámit. Poté jsme se domluvili, že si nakreslíme obrázky, které si budu moci odnést domů. Poprosila jsem je, aby pracovali každý samostatně, což nebyl, vzhledem k odděleným pracovním stolům (děti byly k sobě otočené bokem), žádný problém.

Prvním tématem kresby byla technika *Kresby rodiny*. Po instrukci „*Nakresli obrázek, který by vyjadřoval život celé vaší rodiny*“ začaly obě děti pracovat. Během kreslení jsem se dívala na postup zpracování obrázků. Anička dokreslila obrázek první. Po pochvale jsem ji požádala, aby otočila výkres a nakreslila rodinu ještě jednou, tentokrát se slovy „...jako kdyby přišel kouzelník a každého z vás začaroval do nějakého zvířete, kterému tak nejlíp odpovídá, které nejlíp ukazuje jeho povahu.“³¹¹ I tentokrát byla Anička rychlejší. Požádala jsem ji, aby mi o jednotlivých obrázcích něco řekla. Cokoli, co ji napadne. To samé jsem zopakovala s Adamem. Po zhodnocení jsem dětem poděkovala a za obrázky jsem jim nechala na památku pastelky, přestože kreslili pouze tužkou.

Následující návštěva proběhla opět v rodině. Tentokrát jsme se s dětmi domluvili na kresbě stromů. Zadala jsem instrukci „*nakresli jakékoliv tři stromy*“. Anička si chtěla upřesnit, jaké konkrétní stromy má nakreslit. Zopakovala jsem instrukci znovu. Adam dokončil práci velice rychle. Nepracoval příliš zaujatě. Po následné instrukci: „*a nyní napiš pod každý strom, kdo z členů tvé rodiny včetně tebe by to mohl být*“ Anička opět dlouho přemýšlela a úvahu ukončila komentářem: „*Těch stromů je málo.*“ Adam napsal jména téměř bezmyšlenkovitě.

³¹¹ MATĚJČEK, Zdeněk a Ingrid ŠTROBACHOVÁ. In: KREJČÍŘOVÁ, Dana a Marie VÁGNEROVÁ. *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2009. s. 445-446

Po *Testu tří stromů* jsem se s dětmi domluvila, že společně vyplníme dotazník. Vzhledem k Adamově nezájmu a nízkému věku jsem se nesnažila přemlouvat ho k další spolupráci. Anička byla ochotna pokračovat, čehož jsem využila. Nechtěla jsem svou případnou další návštěvou narušovat chod rodiny, přestože byla k mému údivu velice vstřícná. Aničce jsem předložila dotazník, který jsem předem přepsala ze slovenského jazyka do českého. Domluvily jsme se spolu, že bude psát vedle jednotlivých tvrzení P (pravda) nebo N (nepravda) podle vlastního rozhodnutí, které na jejich rodinu platí. Anička chtěla dotazník vyplňovat sama, vlastním tempem. U některých otázek si Anička upřesňovala v průběhu vyplňování jejich význam, jak jsme se předem domluvily (č. 8, 18, 28, 36, 58). U jiných váhala, protože neplatily na celou rodinu. Po vyplnění jsem Aničce poděkovala, pochválila ji i Adama a odměnila je za spolupráci. Matce jsem předala dotazník *Škála rodinného prostředí* s prosbou o vyplnění matkou i otcem. Při třetí, poslední návštěvě rodiny jsem přinesla ke zhodnocení interpretaci všech kreseb obou dětí. Matka mi poskytla formou volného rozhovoru zpětnou vazbu a subjektivní zhodnocení rodinné situace. Obdržela jsem dotazníky vyplněné oběma rodiči k následnému vyhodnocení. Při hovoru byla v rodině velice příjemná atmosféra.

Analýza získaných dat:

Anička:

Anamnéza: viz výše

Data z vyšetření: Anička působí nejistým dojmem. Bezprostředně po seznámení navazuje kontakt a začíná komunikovat, i když zprvu mírně nesměle. Při práci nad každým zobrazením postav přemýšlí. *Kresba rodiny* jí nečinila takové problémy jako *Kresba začarované rodiny*. *Kresba T-T-T* bez problémů, přiřazování jmen jí *trápilo* (slova Aničky), protože jí chyběl ještě jeden strom. Kreslila zaujatě. Obrázky komentovala spisovným jazykem, velice slabým hlasem, opatrně a nejistě.

Kresba rodiny

Ztvárnění rodiny je statické, diferencované.³¹² Rodina není situována v žádném prostředí. Anička začala kreslit jako první postavu matku. Umístila ji přímo doprostřed

³¹² VÁGNEROVÁ, Marie. SVOBODA, M., KREJČÍŘOVÁ, D., VÁGNEROVÁ, M.: *Psychodiagnostika dětí*

výkresu. Poté kreslila jednotlivé členy v následujícím pořadí: po jejím levém boku stojí bratr Adam, vedle něho ona sama. Otec je nakreslen jako poslední vpravo. Všechny postavy jsou umístěny k dolnímu okraji papíru. Anička stojí blízko bratra Adama zleva, matka je umístěna kousek opodál od bratra zprava, ale všichni tři tvoří skupinku, vedle které je s mírným odstupem nakreslen otec. Ten stojí oproti ostatním členům rodiny o úroveň výš. Za zády má schovanou květinu. Jeho oblečení je oproti ostatním postavám bez ozdob, velmi prosté. Přestože působí dojmem, že je nejvyšší, není tomu tak. Je stejně vysoký jako matka (v reálu je otec o 15 cm vyšší). Všechny postavy mají oblečené kalhoty.

Nejvýraznější postavou je matka, která byla nakreslena první, je zvýrazněna silou čáry, navíc má vyšrafované triko. Je umístěna téměř ke středové ose výkresu. Zdůrazněna jsou také její ústa. Další nápadnou postavou je bratr, který má vybarvené triko i boty (boty má vyšrafované shodně s otcem). Všichni členové rodiny stojí rozkročmo, pravá noha matky a levá otce jsou k sobě mírně nakročené. Ruce mají všichni skryté za zády. Celý obrázek je umístěn více do dolní poloviny výkresu, kompozice je vyrovnaná.

Volný rozhovor nad *Kresbou rodiny*:

Anička tráví s Adamem podstatnou část dne. Hrají si spolu vždy, když přijdou ze školy, po napsání domácích úkolů. Anička sama uvádí k bratrovu chování: „*Adam mě poslední dobou rád provokuje. Ale nemá na mě. Já se nedám.*“ Na otázku, pro koho jsou květiny, které má otec v ruce, mi Anička po delším přemýšlení odpovídá: „*Už nevím, proč jsem nakreslila kytku u táty.*“

Kresba začarované rodiny

Anička nakreslila do horní poloviny výkresu matku (vlevo) s otcem (vpravo) a do dolní poloviny postavila sebe (vpravo) s bratrem (vlevo). Rodiče jsou od dětí odděleni větví stromu, na které sedí. Sourozenci jsou umístěni více v levém dolním rohu. Matka sova má roztáhnutá křídla, stejně jako Anička labuť. Byla nakreslena jako první. Otec – vlaštovka je zvýrazněn silným šrafováním totožně se synem – lvem. Labuť a lev jsou k sobě otočeni zády. Anička tvoří spolu s rodiči stejný živočišný druh – ptáky, kteří jsou

vyobrazení v mírném profilu směrem doprava. Bratr Adam je nejen jiný druh zvířete, ale jde od ostatních jiným směrem, doleva.

Volný rozhovor nad *Kresbou začarované rodiny*:

Na otázku, proč Anička začarovala členy rodiny právě do těchto zvířat, co by mi o nich mohla říct, odpověděla: „*Máma je začarovaná do sovy, protože je chytrá. U táty jsem dlouho přemýšlela, ale on jezdí rád na výlety, tak proto vlaštovka. A Adámek je takový hrdý jako lev.*“ U zobrazení sebe jako labutě dlouho váhala s odpovědí. Několikrát opakovala, že neví. Nakonec uvedla, že „*labuť je vznešená, elegantní a krásná.*“ Na moji otázku: „*Stejně jako ty?*“ se bez odpovědi mile usmívala a nesměle sklopila hlavu. Na jiné otázky (např. *Kam labuť letí*) nedokázala odpovědět.

Test tří stromů:

Anička kreslila stromy zleva doprava. Plošně je kresba rozložena rovnoměrně. Stromy se nachází na dolní polovině výkresu. Identifikační strom je umístěn na levé straně. Jedná se o listnatý strom, který je typově podobný mateřskému stromu (uprostřed). Mezi mateřským a identifikačním stromem je větší výškový rozdíl. Matčin strom je dominantní. Oba stromy mají větve, naklánějící se na pravou stranu. U mateřského stromu je větev, směřující doprava (k bratrovi), náhle hákovitě stočená doleva. Oba stromy mají kořeny, vyšrafovaný kmen a špičaté větve, na kterých je zobrazena koruna ve tvaru obláčků. Na obou stromech rostou plody. V případě identifikačního stromu je na kmeni stromu, těsně pod korunou, nakreslen suk. V zobrazení členů rodiny chybí otcovský strom, který je nahrazen bratrem. Adamův strom je typově odlišný, jedná se o jehličnan. Je umístěný opodál mateřského stromu, na pravé straně obrázku. Rostou na něm šišky. Strom je nejnížší ze všech a má nejtenčí kmen. Na větvích jsou nakresleny jehličky.

Volný rozhovor nad *T-T-T*:

Poprosila jsem Aničku, aby mi řekla cokoli, co ji ke kresbě stromů napadne.

Anička: „*Já, protože jablka jsou jako srdce a já mám ráda ostatní členy rodiny, proto jsem volila srdce. U mámy třešeň, protože je hodná a u Adámka smrk, protože dokáže zlobit a jehličky taky píchají.*“ Na otázku, proč má smrk šišky odpověděla:

„Protože jsou tvrdé a Adam chce být tvrdák a někdy to i dokonce dokáže.“ Na otázku, proč nenakreslila otce, odpověděla, že „je dlouho v práci, tak proto.“

Diagnostická úvaha:

Vztahy v rodině

Z kreseb lze dedukovat, že jde o harmonickou konstelaci rodiny. Anička zobrazila všechny její členy, a to v obou kresbách rodiny. Náhrada otcovského stromu za bratra v testu *T-T-T* nemusí dle výzkumu Šimkové (1994) znamenat vzájemný negativní vztah, ale může otce vnímat jako jistotu.³¹³ Anička sama říká, že je otec v práci (tzn., že patří do rodiny). To je zjevné ze všech výtvarných činností. Navíc rád cestuje (vlastovka). Matka v rozhovoru potvrzuje, že cestuje rád, a to jak pracovně, tak i s celou rodinou. Přesto je pro tento věk běžnější zobrazovat úplnou rodinu (strom matka – otec – sourozenec, s absencí identifikačního stromu), a to i když je reálná rodina složena jinak.³¹⁴ Pánková (2012) říká, že zobrazení nukleární rodiny (matka – otec – dítě nebo sourozenec) predikuje úplnost a funkčnost rodiny.³¹⁵

Podle zobrazení pořadí postav lze usuzovat na pozici jednotlivých členů v rodině tak, jak je vnímá Anička samotná.³¹⁶ V obou případech nakreslila Anička prvně matku, která je pro ni osobně významnou postavou v jejím životě. O tom svědčí i velikost matky coby zvířete (sova) a dominantní mateřský strom v *T-T-T*. Coufalová (2011) a Matalová (2012) ve svých výzkumných pracích objevily vyšší výskyt dominance u otcovských stromů. Rozsypalová (2010) neobjevila evidentní dominanci v kresbách v průměru 10,9 letých

³¹³ ŠIMKOVÁ, 1994 in ŠUKOVÁ, Hana. *Test tří stromů: Možnosti využití v diagnostice interpersonálních vztahů u dospělých osob*. Brno, 2012. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/217758/ff_m/T-T-T_dosp.pdf?lang=en. Dizertační práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Mojmir Svoboda.

³¹⁴ ALEXANDROVÁ, R. (1998). *Test tří stromů – využití u dětí mladšího školního věku*. Diplomová práce, Brno: Psychologický ústav FF MU.

REITEROVÁ, E. (2001). *Projektivní test tří stromů*. Olomouc: Univerzita Palackého.

PÁNKOVÁ, Petra: *Test troch stromov a Kresba rodiny v skupine mladších školských detí a adolescentov*. Brno, 2012. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/231525/ff_m/DP_Petra_Pankova_uldufhtn.pdf. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Mojmir Svoboda.

³¹⁵ PÁNKOVÁ, Petra: *Test troch stromov a Kresba rodiny v skupine mladších školských detí a adolescentov*. Brno, 2012. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/231525/ff_m/DP_Petra_Pankova_uldufhtn.pdf. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Mojmir Svoboda.

³¹⁶ NOVÁK, T.: *Co dítě sděluje, když nakreslí svou rodinu*. Vyd. 1. Olomouc: Rubico, 2004. s. 20.

děti. (Nutno ovšem podotknout, že dle výzkumu Šukové (2012)³¹⁷ se dominance promítá do kresby v subtilnějších náznacích, než v dominanci stromu). Anička se s matkou identifikuje, jak je zjevné v *T-T-T* z identifikačního a mateřského stromu, které jsou stejné nejen typově, jsou totožně nakresleny. Vztah mezi matkou a Aničkou je kvalitní.³¹⁸ Větve, naklánějící se doprava, směrem k matce, vypovídají o jejím vztahu k ní. Kůra stromů (matka a dcera) má stejnou strukturu, což vypovídá o jejich vzájemné vnímavosti, citlivosti a o vztazích k druhým.³¹⁹ Identifikační strom svým umístěním ukazuje na možné odpoutávání se od rodičů, větší samostatnost. Pro děti mladšího školního věku je běžnější umístit identifikační strom (nebo sourozenecký strom) doprostřed, mezi rodičovské stromy³²⁰, ale Anička se umístila na kraj, což je běžnější pro adolescenty.³²¹ Přesto znázorněním kořenů dává Anička najevo svou závislost na rodičích, hlavně na matce, která Aničce poskytuje zázemí.

Matka s otcem tvoří v *Kresbě začarované rodiny* koalici, dokonce jsou od dětí odděleni větví, ale jiná situace je v *Kresbě rodiny*, kde je otec bokem od ostatních a má k matce nakročeno, jako by ji chtěl předat kytici. Matka mu svým postojem vychází vstříc, ale zároveň udržuje kontakt s dětmi. Usuzuji tedy, že matka je prostředníkem mezi otcem a dětmi, což dokládá i výrazná kontura matky, symbolizující bariéru mezi ní a okolím. Na různých výtvorech tvoří různé koalice. Jednou s dětmi, jindy s otcem. Kytice otce může naznačovat usmíření se s matkou, získání si její pozornosti (může se jednat o symbolické

³¹⁷ ŠUKOVÁ, Hana. *Test tří stromů: Možnosti využití v diagnostice interpersonálních vztahů u dospělých osob*. Brno, 2012. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/217758/ff_m/T-T-T_dosp.pdf?lang=en. Dizertační práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Mojmir Svoboda.

MATALOVÁ, Kateřina. *Styl rodinné výchovy a jeho odraz v Testu tří stromů*. Brno, 2012. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/263717/ff_m/DP_ZAVERECNA_VERZE_86h8t.pdf. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Mojmir Svoboda.

ROZSYPALOVÁ, Iva. *Test tří stromů jako kritérium některých osobnostních a rodinných charakteristik*. Brno, 2010. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/178869/ff_m/DIPLOMKA.pdf. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Mojmir Svoboda.

³¹⁸ JUNOVÁ, Pavlína. *Střídavá výchova z pohledu dětí s využitím projektivních technik Kresba rodiny a Test tří stromů*. Brno, 2012. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/216005/ff_m/Diplomova_prace.pdf. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Tatjana Bláhová.

³¹⁹ ALTMAN, Zdeněk. *Test stromu - příručka*. Vyd. 2., rozšířené. Praha: Pražská pedagogicko – psychologická poradna s. r. o., 2002. s. 138 – 163.

³²⁰ COUFALOVÁ, Miroslava. *Diagnostika rodinných vztahů u dospívající mládeže*. Brno, 2011. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/167206/ff_r/RIGO_TXT.txt. Rigorózní práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Mojmir Svoboda.

³²¹ PÁNKOVÁ, Petra. *Test troch stromov a Kresba rodiny v skupine mladších školských detí a adolescentov*. Brno, 2012. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/231525/ff_m/DP_Petra_Pankova_uldufhtn.pdf. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Mojmir Svoboda.

usmíření s celou skupinou, tedy s matkou a dětmi). Pozitivní je fakt, že se od skupiny neodvrací, ale snaží se přiblížit. Může se jednat o aktuální stav dítěte, reagujícího na vzniklou situaci, či o zobrazení běžné nepříjemné situace, která Aničku trápí. Otec je v *Kresbě rodiny* nakreslen společně s Aničkou slabými, přerušovanými čarami. Může tak být naznačen Aniččin ambivalentní pocit, kdy si přeje mít otce doma, ale zároveň je ráda, že je pryč.

Anička má ke svému bratru blízký vztah. Tvoří s ním v obou kresbách koalici a v testu *T-T-T* je zobrazen místo otce. Otec je pro Aničku samozřejmou součástí rodiny, která je často mimo domov, v práci. To je důvod, který sama Anička uvedla ve vysvětlení, proč zvolila nakonec v *T-T-T* bratra namísto otce. Sourozenci spolu tráví spoustu času, jsou tedy spolu v častém vzájemném vztahu. Fyzická blízkost nemusí být v souladu s psychickou blízkostí. Z vyšrafovaného trika a zdůrazněných kontur bratra v *Kresbě rodiny* lze vyvodit, že je pro Aničku zdrojem nejistoty. V případě *Začarované rodiny* jdou každý svým směrem. Bratr je navíc zobrazen jako jiný živočišný druh. V *T-T-T* je bratr zobrazen jako jehličnan, který symbolizuje dle Aničky jeho popichování. Adam chce působit jako „tvrďák“ (šišky). Může být jistou překážkou mezi matkou a dcerou, jak naznačuje jeho umístění v *Kresbě rodiny*. V *T-T-T* stojí dál od matky, než od ní stojí Anička, ale matka k němu naklání větev, má k němu tedy zjevný vztah, ale nakonec je tento vztah prudce přerušen hákovitým ztvárněním větve směrem doprava. Jedná se o přání Aničky mít matku pouze pro sebe?

Větev, oddělující rodiče od sourozenců v *Kresbě začarované rodiny*, symbolizuje Aniččinu potřebu distancovat se od nich nebo pocit malé frekvence vzájemného kontaktu. Schované ruce mohou naznačovat neproduktivní, neopravdový, narušený kontakt všech členů rodiny, nebo jejich opatrnost v komunikaci, snaha členů zachovat si jistý vzájemný odstup, jako formu obrany. V *T-T-T* má identifikační strom nakreslený suk, symbolizující nějaké zklamání.

Adam

Anamnéza: viz výše

Data z vyšetření:

Kontakt naváže. Při první návštěvě je velmi ostýchavý, opatrný, ale v průběhu spolupráce působí uvolněně. Spolupracuje soustředěně, zamýšlí se důkladně nad zpracováním zadaného úkolu, a to v *Kresbě rodiny* a *Kresbě začarované rodiny*. Pracuje zaujatě. Při další návštěvě nemá příliš velký zájem kreslit, pracuje rychlým tempem. Při rozhovoru odpovídá spisovným jazykem, stroze, bez velkého zaujetí (má nakročeno směrem ode mne, je otočen bokem).

Kresba rodiny

Kresba je statická, diferencovaná, prostředí rodiny není zobrazeno. Při kresbě rodiny si Adam pečlivě rozmýšlel umístění jednotlivých členů rodiny. Adam kreslil postavy v pořadí podle výšky jednotlivých postav. Začal nejnižší (matka) a skončil nejvyšší (Adam). Všichni se na obrázku usmívají.

Všechny postavy začal Adam kreslit od nohou. Nejprve začal kreslit matku v levém horním rohu. Na výkres se mu ale nevešla její hlava, proto postavu škrtl a začal znovu v levém dolním rohu. Ani tentokrát však nebyl spokojen, nelíbil se mu tvar trupu, opět postavu přemístil a začal ji kreslit potřetí v pravém horním pásmu výkresu, blízko středové osy. Nakonec se mu nelíbily boty, kterými začal (stejně jako u všech ostatních postav), škrtl je a umístil matku do výsledné pozice, tj. horní pásmo, mírně odkloněná od středové osy doleva. Její postava má kratší ruce a je nejmenší ze všech.

Další kreslená postava je otec. Nachází se mírně vpravo od středové osy výkresu. Je vyšší než matka, ale nižší než děti. O úroveň níž, po levém boku je nakreslena sestra Anička, která je vyšší než rodiče, ale nižší než Adam. Otec s Adamovou setrou Aničkou mají stejně vzorovaná trika i boty, stojí k sobě nejblíže.

Vedle otce, vpravo, stojí Adam. Ten spolu s otcem a sestrou tvoří skupinu postav umístěnou v dolní polovině výkresu. Nejvyšším členem, přestože v reálu je nejmladším a nejmenším členem rodiny, je na kresbě Adam. Adam si nakreslil na triko lebku.

Jednu nohavici má vykreslenou a druhou ne. Je umístěn v pravé části výkresu, mírně z profilu, pootočený k ostatním členům rodiny.

Volný rozhovor nad *Kresbou rodiny*:

Na otázku, jestli je s kresbou spokojený, odpověděl: „*Prvně jsem chtěl nakreslit mámu tady (vlevo nahoře), ale nevešla se mi tam hlava, tak jsem začal znovu, nakreslil jsem ji tady (vlevo dole), ale tady se mi nelíbilo břicho, tak jsem začal znova ...nakreslil jsem tady dvě nohy (stále kreslí matku- vpravo nahoře), ale byly různě velké, tak jsem to škrtnl, pak jsem ji nakreslil tady (uprostřed nahoře). Pak už jsem věděl jak na to, nakreslil jsem tátu, povedlo se mi i oblečení. To oblečení se mi líbilo, tak jsem si řekl, že už to líp nevymyslím, tak jsem to nakreslil stejně i u Aničky. A pak jsem nakreslil sebe, s lebkou, protože ta nahání hrůzu ...a já chci být drsňák.*“ Na mou otázku: „*A jsi?*“ neodpověděl.

Kresba začarované rodiny

Jednotlivá zvířata jsou kompozičně rovnoměrně rozložena po celém výkresu. Všechna jsou otočena stejným směrem, dívají se tedy doleva. Prvního nakreslil Adam tátu - lva, který má před sebou kost. Je umístěn v levém horním rohu. Vedle lva, tj. v pravém horním rohu je nakreslen žralok - Adam. Obě zvířata jsou v horním pásmu výkresu. Matka - žirafa je nejvyšší postavou. Stojí u stromu, který může okusovat. Je oproti ostatním zvířatům nejvíce zdobená. Umístěna je v levé polovině výkresu na spodní lince. Blízko ní vpravo stojí dcera - kůň. Ten stojí na zeni, která je nakreslená silnější linkou.

Volný rozhovor nad *Kresbou začarované rodiny*:

Na otázku, proč Adam začaroval členy rodiny právě do těchto zvířat, co by mi o nich mohl říct, odpověděl:

„*Já jsem žralok ...protože má ostré zuby, je rychlý a každý se ho bojí. Je to nejkrásnější zvíře. Táta je lev, protože já jsem ve znamení lva, navíc se mi lev hodně líbí, je silný a nahání strach. Táta, když se zlobí, tak taky dokáže nahlas řvát.... Nakreslil jsem před něho maso, protože táta rád jí a má maso rád. Alička je kůň, protože má ráda koně. Máma je žirafa, aby měla dobrý výhled na celý svět a taky na rodinu.... Prostě, aby měla přehled.*“

Test tří stromů:

Adam začal kreslit stromy zleva doprava. Kresba je přiměřeně velká a dobře umístěná. Stromy vyrůstají z dolního okraje papíru a jsou mezi nimi větší rozestupy, nemají kořeny. Nalevo je nakreslen listnatý, otcovský strom. Má poměrně mohutný kmen s vyšrafovanou korunou. Vedle otce vpravo je jehličnatý strom. Jedná se o identifikační strom Adama. Jsou na něm znázorněny větve. Kmen je užší než u zbývajících dvou stromů. Adamův strom je typově stejný s matčíným stromem, umístěným vpravo. Jeho dominance je nepatrná. Přestože se jedná o jehličnatý strom, nejsou na něm vidět jehličky. Kmen matčina stromu je nejsilnější. Na vršku stromu je nakreslen trn, který je zvýrazněna vyšrafováním. Výškový rozdíl mezi jednotlivými stromy je nepatrný, přesto je nejvyšší, tedy dominantní strom, strom otcovský.

Volný rozhovor nad T-T-T:

Poprosila jsem Adama, aby mi řekl cokoli, co ho ke stromům napadne.

Strom vlevo- „*Tento je listnác. Nakreslil jsem ho jen tak.....napadlo mě to.*“ Po chvíli dodává, že by tam „*...rostly jablka*“.

Strom uprostřed- „*Tento je jehličnatý.....má jehličky.....*“ Na mou otázku, zda jehličky píchají, odpověděl kladně. Dalšími otázkami více nespecifikoval, nebyl zaujatý. Stále se díval kolem sebe a hrál si s prsty.

Strom vpravo- „*Tento je taky jehličnatý.....má jehličky stejně jako tento, ale nejdou vidět.*“ Na otázku, jestli ty jehličky taky píchají, odpovídá: „*Ne. Je jehličnác jako tenhle (strom uprostřed), ale není píchavý. Prostě je stejný, ale není pichlavý....Prostě tak, nepíchá.*“

Diagnostická úvaha:

První nakreslenou postavou byla matka, z čehož lze usuzovat na její ústřední pozici v rodině. To potvrzuje také zobrazení mateřského dominantního stromu v T-T-T a zobrazení matky – žirafy, coby dominantního zvířete v *Začarované rodině*. Přesto si její pozici není jistý, jak lze usuzovat z postupného umísťování její postavy na různá místa na výkresu *Kresby rodiny*. Velikostí a původním umístěním do levého horního rohu Adam vyjadřuje její menší významnost, a to reálnou či žádoucí. To je také patrné z původního

umístění matky v jiném rohu, než nakreslil sám sebe. Matka je izolována od ostatních. To lze ovšem vysvětlit tak, že podvědomě matku nakonec umístil nad celou skupinu ostatních členů rodiny proto, aby měla „přehled“. Adam si je vědom její důležitosti v rodině, protože ji v následující kresbě začaroval do žirafy, dominantního zvířete na výkresu, s komentářem potvrzující její ústřední úlohu v péči o domácnost. Pro Adama je matka osobou, která má přehled o veškerém dění, veškerá organizace v rodině je na ní, což potvrdila i sama matka. V *T-T-T* nakreslil identifikační strom typově stejný s mateřským. Tato shoda vypovídá podle Pánkové (2012)³²² o významnosti matky v Adamově životě. Matce nakreslil kratší ruce, z čehož lze usuzovat na menší tendenci s ní komunikovat a být s ní v kontaktu, než s ostatními členy rodiny. Altman považuje kresbu trnů (na stromě matky) za znak, charakterizující agresi či kritičnost.³²³ Adam ovšem v rozhovoru uvedl, že mateřský strom, přestože je jehličnan, tak „nepíchá“. Zdůrazněný trn na špičce stromu může poukazovat na jeho vnímavost jakékoli kritiky vůči své osobě. Matka uvádí, že: „Adam nerad slyší, že nedělá něco dobře.“

Druhá pozice v rodině patří sestře Aničce, která je druhou největší postavou na výkresu. Anička má nejvíce rozevřené ruce, lze tedy usuzovat na bezproblémovou komunikaci a vzájemný kontakt sourozenců. Aničce nakreslil stejné triko jako otci, protože se mu podle jeho slov povedlo. Tzn., že ji chtěl nakreslit pěkně, stejně jako otce. Zajímavá je v Adamově *Kresbě rodiny* identifikace Aničky s otcem (mají stejné oblečení i obuv), který je nakreslen po jejím pravém boku. Podle Adamovi percepce jejich vztahu se Anička snaží s otcem ztotožnit. Je pro ni vzorem?

Otec má v osobním pojetí Adama významnější místo v rodině. Stojí vždy blízko sebe. V případě *Kresby začarované rodiny* spolu tvoří koalici. Oba jsou znázorněni jako šelmy (otci – lvovi nakreslil kost, protože rád jí), chce se tedy podobat svému otci. Chce být stejný „drsňák“ jako on. Lze tedy vidět jistou identifikaci Adama s otcem. Nicméně Adam do své skupiny přibírá i Aničku a izoluje matku, kterou staví do pozice „supervizora“.

³²² PÁNKOVÁ, Petra: *Test troch stromov a Kresba rodiny v skupine mladších školských detí a adolescentov*. Brno, 2012. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/231525/ff_m/DP_Petra_Pankova_uldufhtn.pdf. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Mojmir Svoboda.

³²³ ALTMAN, Zdeněk.: *Test stromu - příručka*. Vyd. 2., rozšířené. Praha: Pražská pedagogicko – psychologická poradna s. r. o., 2002. s. 157.

Adam je podle velikosti postavy rád středem pozornosti, je sebestředný. Může mít pocit, že má v rodině výjimečné postavení. Svou velikostí postavy přesahuje Aničku, která je ve skutečnosti starší. Adam vyjadřuje jistou rivalitu a žárlivost, která je ovšem přirozená, nepatologická. Anička je zobrazena na obou výtvorech rodiny. Nakreslil jí stejné triko jako otci, protože se mu líbilo. V *Začarované rodině* ji začaroval do koně, protože má koně ráda.

Sebe nakreslil mírně z profilu, čímž naznačil snahu odlišit se od ostatních. Odlišil se i způsobem, jak vyzdobil své triko, tedy lebkou. Ostatní členové mají konformní trika. Naznačuje jistou rebelii, nekonformnost. Symbol lebky má vyjadřovat opět jistou mužnost, agresivitu, průbojnost, ať reálnou, či žádanou. Matka v rozhovoru uvádí, že se Adam hůře adaptuje, slovy matky „je bojkoš“. Nakreslil se jako agresivní zvíře, které mu imponuje tím, že se ho každý bojí, svou rychlostí a ostrými zuby. Lze usuzovat, že si tímto způsobem kompenzuje svou neprůbojnost. Adam stojí v *Kresbě rodiny* na nejvyšší úrovni v dolní řadě, kterou tvoří sestra, otec a Adam. Jeho rovnováha je narušena vystínováním jedné nohavice. Není si svou pozicí jist. Adam postupoval při kresbě jednotlivých postav ne příliš obvyklým způsobem, začínal kreslit nohy. To může být signál komunikačních a adaptačních potíží, malé konformnosti a sklonu k opozici, což potvrzuje předešlé úvahy.

Škála rodinného prostředí

Vyhodnocení:

Jednotliví členové rodiny potvrzují či vyvracejí celkem devadesát tvrzení z testovacího sešitu, která zapisují do záznamového archu. Dotazník byl v našem výzkumu administrován individuálně. Dcera Anička vyplňovala dotazník s mou pomocí, kdy jsem ji vysvětlila některá tvrzení, která pro ni byla těžko srozumitelná (viz níže). Příložením šablony na mřížku v záznamovém archu se sečtením všech X, nacházejících se v kroužku šablony, určí hrubý skór jednotlivých subškál, který je zapsán do okénka pod čarou.

Následně je vypočítán průměrný hrubý skór jednotlivých subškál pro celou rodinu. Ten je převeden pomocí Tab. A na standardní skór, sloužící k charakteristice rodinného prostředí na základě jejího vnímání všemi rodinnými členy.³²⁴

Subškály	S	E	K	N	OÚ	IKO	ARO	M	O	KL
<i>Otec</i>	5	2	5	8	7	6	3	4	5	6
<i>Matka</i>	9	9	3	8	6	6	5	4	4	1
<i>Dcera</i>	8	7	5	6	7	4	6	3	5	4
<i>Průměrné HS pro jednotlivé subtesty</i>	7,3	6	4,3	7,3	6,6	5,3	4,6	3,6	4,6	3,6
<i>Převod na standardní skór</i>	54	46	60	71	57	52	50	29	35	39

Tab. 1 Charakteristika rodinného prostředí na základě percepce všech členů rodiny.

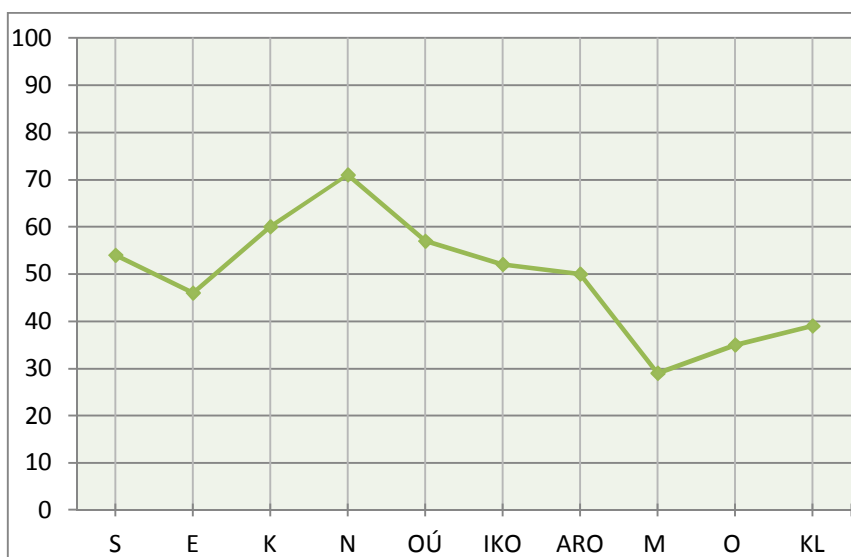
Interpretace:

Pro každý typ rodiny je charakteristický profil, který lze interpretovat podle tří základních dimenzí (vztahových, osobnostního růstu, udržování rodinného systému). Všímáme si nejvýraznějšího zaneseného bodu v grafu, který interpretujeme kvalitativně, a to podle zastoupení v subškálových položkách.³²⁵

³²⁴ HARGAŠOVÁ, M., KOLLÁRIK, T.: *Škála rodinného prostředí*. Psychodiagnosyika, spol. s. r. o., Bratislava, 1992. s. 22.

³²⁵ HARGAŠOVÁ, M., KOLLÁRIK, T.: *Škála rodinného prostředí*. Psychodiagnosyika, spol. s. r. o., Bratislava, 1992. s. 23.

Percentilový profil rodiny vznikne zanesením všech subškál do grafu.³²⁶

Graf. 1 Profil rodiny, orientované na osobnostní růst, konkrétně na nezávislost.

Z výše uvedeného grafu vyplývá, že rodina je orientována na osobnostní růst, konkrétně na nezávislost, jelikož je hodnota v subškále nezávislost vyšší než 60 (konkrétně 71) a současně je vyšší než hodnoty v subškálách OÚ (57), IKO (52) a M (29), splňuje požadavky na zařazení do následovného typu rodiny.³²⁷ Rodina orientovaná na nezávislost vykazuje podle standardizovaného souboru také vysoký skór v soudržnosti a nízký v konfliktovosti. Pravidla a kontrola pro ně nejsou tolik významná jako dobrá organizace rodiny.³²⁸ Naše rodina se ve všech těchto subškálách liší, protože další, poměrně vysoký skór, dosáhla v konfliktovosti. Nejnížší skór dosáhla rodina v morálně-světónázorové orientaci.

V typologii rodiny řadíme naši rodinu do rodiny orientované na osobnostní růst, konkrétně na nezávislost, jak již bylo řečeno výše. Její členové jsou povzbuzováni k samostatnosti, zodpovědnosti, své problémy si řeší každý sám, mají svobodu ve vyjadřování vlastního názoru, soukromí každého člena je respektováno. Přes vzájemný respekt

³²⁶ HARGAŠOVÁ, M., KOLLÁRIK, T.: *Škála rodinného prostředí*. Psychodiagnosyika, spol. s. r. o., Bratislava, 1992. s. 22.

³²⁷ HARGAŠOVÁ, M., KOLLÁRIK, T.: *Škála rodinného prostředí*. Psychodiagnosyika, spol. s. r. o., Bratislava, 1992. s. 14.

³²⁸ HARGAŠOVÁ, M., KOLLÁRIK, T.: *Škála rodinného prostředí*. Psychodiagnosyika, spol. s. r. o., Bratislava, 1992. s. 15

je zjevné, že poskytovaná možnost volnosti vyjadřování v osobních záležitostech není plně využita, protože dva členové rodiny (konkrétně dcera a otec) si rozmýšlí obsah sdělení. Může se např. jednat o snahu „raději neřeknu, abych druhého neranil“. Pravidla a povinnosti nejsou striktně dána. Rodina postrádá přílišnou organizaci. Můžeme usuzovat, že dokáže flexibilně reagovat na dané situace. Každý člen ví, jaká je jeho role v rodině, proto není zapotřebí vše předem plánovat. Protože je rodina založená na principech samostatnosti a vzájemné důvěry, nepanuje zde tvrdá disciplína. Rodina není soustředěná na dosahování úspěchů. Intelektuální činnosti jsou téměř ve stejném poměru jako aktivní rekreace.

Abychom zjistili percepci rodinného prostředí konkrétního člena rodiny, použijeme na převod individuálního hrubého skóru (HS) na standardní skóre opět Tab. A.³²⁹

OTEC

	<i>S</i>	<i>E</i>	<i>K</i>	<i>N</i>	<i>OÚ</i>	<i>IKO</i>	<i>ARO</i>	<i>M</i>	<i>O</i>	<i>KL</i>
<i>R</i>	5	2	5	8	7	6	3	4	5	6
<i>I</i>	31	19	63	79	63	57	39	33	39	61

Tab. 2 Percepce rodinného prostředí otcem.

MATKA

	<i>S</i>	<i>E</i>	<i>K</i>	<i>N</i>	<i>OÚ</i>	<i>IKO</i>	<i>ARO</i>	<i>M</i>	<i>O</i>	<i>KL</i>
<i>R</i>	9	9	3	8	6	6	5	4	4	1
<i>I</i>	100	100	51	79	51	57	55	33	31	18

Tab. 3 Percepce rodinného prostředí matkou.

DCERA

	<i>S</i>	<i>E</i>	<i>K</i>	<i>N</i>	<i>OÚ</i>	<i>IKO</i>	<i>ARO</i>	<i>M</i>	<i>O</i>	<i>KL</i>
<i>R</i>	8	7	5	6	7	4	6	3	5	4
<i>I</i>	60	55	63	52	63	40	65	25	39	44

Tab. 4 Percepce rodinného prostředí dcerou.

Pokud chceme zjistit míru shody či neshody jednotlivých členů rodiny ve vnímání rodinného prostředí, potom je možné použít základní údaje k získání skóre rodinné

³²⁹ HARGAŠOVÁ, M., KOLLÁRIK, T.: *Škála rodinného prostředí*. Psychodiagnosyika, spol. s. r. o., Bratislava, 1992. s. 22.

inkongruence, získaného z průměru neshod mezi jednotlivými páry členů rodiny, a to opět pro každou subškálu a současně pro každou dimenzi rodinného prostředí.³³⁰

Vypočítáme rozdíly pro každý jednotlivý pár a pro každou jednotlivou subškálu.

<i>Subškály</i>	<i>Otec-matka</i>	<i>Otec-dcera</i>	<i>Matka-dcera</i>
<i>Soudržnost</i>	4	3	1
<i>Expresivnost</i>	7	5	2
<i>konfliktovost</i>	2	0	2
<i>I. Dimenze vztahová</i>	13	8	5
<i>Nezávislost</i>	0	2	2
<i>Orientace na úspěch</i>	1	0	1
<i>Intelektuálně-kulturní orientace</i>	0	2	2
<i>Aktivní rekreační orientace</i>	2	3	1
<i>Morálně-světónázorová orientace</i>	1	1	1
<i>II. Dimenze osobnostního růstu</i>	4	8	7
<i>Organizace</i>	1	0	1
<i>Kontrola</i>	5	2	3
<i>III. Dimenze udržování rodinného systému</i>	6	2	4
<i>SPOLU</i>	22	18	16

Tab. 5 Skór rodinné inkongruence (neshoda ve vnímání rodinného prostředí jednotlivými členy rodiny).

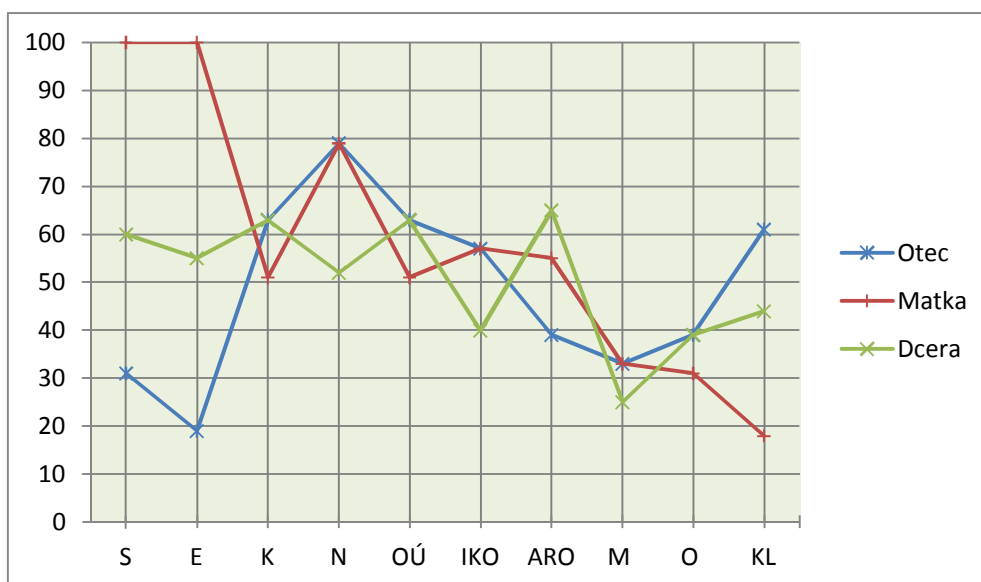
Průměrné HS rodinné inkongruence je vypočítáno součtem všech rozdílů jednotlivých členů (22+18+16), který je vydělen počtem členů rodiny (tedy třemi). Podíl je 18,6,

³³⁰ HARGAŠOVÁ, M., KOLLÁRIK, T.: *Škála rodinného prostředí*. Psychodiagnosyika, spol. s. r. o., Bratislava, 1992. s. 24.

čemuž odpovídá vážený skór rodinné inkongruence 77 bodů – mírná inkongruence (ta se pohybuje v rozmezí 67 – 81 bodů, norma má skór 36 - 64).³³¹

Celkově z tabulky vyplívá, že dcera má ve vnímání sociálního klima rodiny blíže k matce. Ve vztahové dimenzi se liší pouze o 5 bodů (u otce 8 bodů), v dimenzi osobnostního růstu o 7 bodů (u otce 8 bodů) a v dimenzi rodinného systému o 4 body (u otce 2 body), což činí celkový rozdíl v percepci mezi matkou a dcerou 16 bodů a mezi otcem a dcerou 18 bodů. Rozdíly mezi otcem a matkou budou popsány níže.

Na grafu jsou barevně znázorněny odpovědi jednotlivých členů rodiny, které se v některých subškálách značně neshodují. To vypovídá o jejich neshodě v charakteristice sociální atmosféry rodiny.

Graf. 2 Profily porovnání percepcie rodinného prostředí jednotlivými členy rodiny.

Největší rozpory lze sledovat v dimenzi vztahové mezi otcem a matkou, a to hned ve dvou subškálách. Konkrétně v expresivnosti, kde je rozdíl 81 bodů. Otcovo hodnocení je velmi nízké, naopak matčino velmi vysoké. Další výrazný rozpor, 69 bodů, lze vidět v soudržnosti, která je podle matky velmi vysoká, zatímco podle otce je nízká. Poslední výraznější neshodou je kontrola, rozdíl bodů je 43, nacházející se v dimenzi udržování rodinného systému. U matky dosahuje, na rozdíl od otce, nízkých hodnot.

³³¹ HARGAŠOVÁ, M., KOLLÁRIK, T.: *Škála rodinného prostředí*. Psychodiagnosyika, spol. s. r. o., Bratislava, 1992. s. 34.

Rozpor ve vztahové dimenzi existuje i v pohledu dcery³³² a rodičů, taktéž v subškálách expresivnosti i soudržnosti. Expresivnost vidí dcera nižší než matka (rozdíl 45 bodů), ale vyšší než otec (36 bodů). Taktéž soudržnost dcera hodnotí níže než matka (rozdíl 40 bodů), ale výše než otec (rozdíl 29 bodů). V dimenzi udržování rodinného systému se výrazněji liší subškála kontroly mezi matkou a dcerou, kterou hodnotí matka výše než dcera, a to o 38 bodů. V ostatních subškálách není mezi jednotlivými členy výrazný rozdíl.

Z výše uvedeného vyplývá, že rodiče mají velmi rozdílné vnímání ve vztahové dimenzi. Matka vnímá rodinu jako spjatou, navzájem se podporující, kdy se jednotliví členové rodiny umí za sebe postavit. Zároveň má pocit, že se doma může otevřeně a upřímně hovořit na jakékoli téma a svěřovat se s problémy. Otec má výrazně rozdílnou tendenci vnímat vzájemné vztahy v rodině, které vnímá jako nesoudržné. Podle jeho percepce vztahů v rodině si její členové nechávají svoje pocity a zážitky jen pro sebe. Předtím, než se něco sdělí jinému členu rodiny, je třeba, podle názoru otce, pečlivě zvážit obsah sdělení. Není lehké najít doma někoho, komu si lze postěžovat.

Podle odpovědí dcery lze usuzovat, že tento extrémní rozpor v pohledu rodičů, obzvláště v subškále exprese, se týká hlavně jich samotných. Je možné, že matka si vztah s otcem příliš idealizuje (soudržný vztah s možností otevřené a upřímné debaty), nebo je otec příliš pesimistický (nesoudržný vztah bez možnosti bezproblémové komunikace). Nicméně percepce sociálního klima v rodině je matkou a dcerou vnímán téměř totožně v subškále expresivnosti (rozdíl pouhých dvou otázek). Neshodují se v pohledu na otevřený rozhovor o penězích, což je vzhledem k věku dcery logické. Přesto je v tomto bodě percepce dcery shodná s otcovou, který má stejný pohled na diskusi týkající se peněz, a dále ve tvrzení č. 72. Dcera, na rozdíl od matky, pečlivě zvažuje, co doma poví. V tomto bodě se opět shoduje s otcem, který také váží slova. Dcera společně s matkou vnímají totožně možnost častého a otevřeného hovoru o svých pocitech, zážitcích a problémech, v čemž se liší s otcem (vis výše). Je možné, že důvodem neshody je vysoké, časově náročné, pracovní vytížení otce. Matka, která tráví s dětmi převážnou část dne, společně sdílí jejich pozitivní i negativní zážitky.

³³² Výsledky dcery považují za relevantní vzhledem ke společnému vyplňování dotazníku a zpětnému ověřování porozumění jednotlivým tvrzením.

V subškále soudržnosti se dcera shoduje opět s matkou. Rozchází se pouze ve tvrzení č. 71. Matka má pocit, že spolu členové rodiny dobře vycházejí, v čemž se shoduje i s otcem, kdežto dcera vnímá situaci odlišně. (Je zapotřebí brát ohled na věk dítěte. Její odpověď mohla být reakcí na momentální neshodu v rodině).

V dimenzi udržování rodinného systému je rozdílná percepce jednotlivých členů v subškále kontrola. Rozdíl pěti bodů je mezi otcem a matkou, menší rozdílnost pohledu na kontrolu v rodině je mezi dcerou a matkou (3 body) a poměrně stejně vnímá tento bod dcera s otcem (rozdíl 2 body). Matka má tendenci vnímat kontrolu následovně: nezakazovat, nedávat ostatním příkazy, nekontrolovat každou činnost, nedodržovat striktně daná pravidla a nedodržovat přísnou disciplínu. Přestože má každý člen rodiny možnost zasahovat do rodinných rozhodnutí, což si myslí i dcera, nemůže si každý člen rodiny dělat, co se mu zlíbí.

Otec vnímá situaci rozhodování o věcech opačně. O rodinných záležitostech rozhoduje zpravidla jen jeden člen rodiny. Má pocit, že doma probíhá kontrola nad tím, co a jak jednotliví členové rodiny udělali. Podle něho je v rodině kladen velký důraz na dodržování pravidel, nikdo si nemůže dělat, co chce a nikomu jen tak lehce spousta věcí neprojde. Přes všechno v rodině nepanuje, podle percepce rodiny otcem, přísná disciplína. Dcera je s otcem téměř ve shodě. Rozchází se pouze v pohledu na rozhodování o věcech, tvrzení č. 30 a č. 60. (viz výše). S matkou se dcera neshoduje v kontrole nad provedenými věcmi doma, která podle dcery probíhá. Podle dcery je kladen velký důraz nad dodržováním domluvených věcí, které při porušení nejsou lehce prominuty. Otec sdílí stejný názor.

Naprosto shodný pohled mají dcera s otcem ve škálách konfliktovosti, orientaci na úspěch a v organizaci. U rodičů je patrná shoda v nezávislosti, intelektuálně-kulturní orientaci a v morálně-světónázorové orientaci. Ta dosáhla u rodiny nejnižší skóre, proto bude kvalitativně blíže přiblížena.

Všichni členové rodiny se ve všech tvrzeních shodují až na jeden bod č. 18. Dcera uvádí, že rodina z jejího pohledu věří pověrám. Tento bod lze dle mého názoru interpretovat tak, že je vzhledem ke svému věku ovlivněna imaginární realitou, jelikož ráda čte science fiction, která může v některých případech zkreslovat realitu skutečnou. Rodina tedy věnuje minimální pozornost politickým, etickým a světónázorovým problémům a hodnotám. Rodina je více soustředěná na denní starosti.

Neshoda v percepci rodinného klima signalizuje skryté problémy v některých z dimenzí rodinného prostředí nebo zvýšenou citlivost jednotlivých členů rodiny na některé jevy v rodinném životě. Nejedná se o charakteristiku rodinného klima ve smyslu harmonie vs. disharmonie, soulad vs. nesoulad, nýbrž poukazuje na fakt, nakolik se rodina shoduje v tom, že je taková, jaká je, tedy nakolik ji vnímají stejným způsobem. Je zapotřebí mít na paměti, že „*aj disharmonické rodiny môžu preukazovať relatívne nízku úroveň rodinnej inkongruencie, t. j. zhodujú sa v tom, že rodina je taká aká je.*“³³³

6.5 Komparace kvantitativního a kvalitativního výzkumu

(Kresba rodiny, Kresba začarované rodiny a T-T-T s dotazníkem ŠRP)

Struktura rodiny:

Uspořádání členů rodiny do systému, jejich charakteristiky, vzájemné vazby a pozice:

Čtyřčlenná rodina:

Otec (36 let, VŠ vzdělání) je pracovně velmi vytížen. Ve všední dny se vrací domů kolem 19. hodiny. Své pracovní tempo se snaží rodině vynahradiť o víkend. Pro děti představuje otec odrazení, rád se baví, cestuje, plánuje dovolené a organizuje rodinné výlety.

Matka (37 let, VŠ vzdělání) je ústřední postavou v rodině. Tráví s dětmi převážnou část dne. Sdílí s dětmi pozitivní i negativní zážitky. Stará se o chod domácnosti, o přípravu dětí do školy a o organizaci rodiny ve smyslu všech povinností. „Matka má přehled“ o veškerém dění v rodině. Děti vnímají matku pozitivně, je jim blízká. Je „supervizorem“, který má přehled nejen o rodině, ale i o světě. Je chytrá, hodná a je prostředníkem v komunikaci mezi nimi a otcem.

Dcera Anička (10 let, 3. třída ZŠ s rozšířenou výukou jazyků) je velmi citlivá, mírně ostýchavá, zdvořilá dívka, která se snaží každému vyhovět a nikomu neublížit (ani slovně).

³³³ HARGAŠOVÁ, Marta a Teodor KOLLÁRIK. *Škála rodinného prostredia: Príručka*. Bratislava: Psychodiagnostika spol. s.r.o. 1992. s. 25.

Ráda pečuje o zvířata. V různých typech kresebných testů tvořila odlišné koalice členů rodiny. Sebe zařadila postupně do subsystémů s matkou, s bratrem, i s otcem. Otec byl ve všech výtvorech umístěn více stranou od dcery, v *T-T-T* byl dokonce nahrazen bratrem. Vnímá tedy jeho častou nepřítomnost v rodině, ze které ho ale nevyčleňuje definitivně, patří do ní. Nejlepší vztahy má s matkou, se kterou se identifikuje. S bratrem vychází dobře, ale on ji svým chováním občas úmyslně dráždí, „popichuje ji“. Bratrovo chování je pro dceru v hranicích únosnosti. Cítí převahu, kterou nad ním má. Při vyhocených situacích se mu snaží vysvětlit, že by bylo vhodné změnit své chování, nebo ustupuje do pozadí. V rodině vnímá jisté komunikační problémy.

Syn Adam (6 let, 1. třída ZŠ s rozšířenou výukou jazyků) je rád středem pozornosti, ale pouze v domácím prostředí. V cizím sociálním prostředí se hůře adaptuje, je velmi neprůbojný, což byl také důvod, proč rodiče zvažovali odklad školní docházky. Protože je chytrý a má ve škole zázemí v podobě starší sestry, rozhodli se nakonec rodiče nástup neodkládat. Ve škole nemá závažné komunikační problémy, je ale tichý a drží se v pozadí, což si následně kompenzuje doma, hlavně na sestře. Přeje si být silný, rychlý, drsný a nekonformní. Identifikuje se s otcem, kterého obdivuje a napodobuje. Matka je pro něho zdrojem zázemí, „má přehled“ co se v rodině děje. Má k ní blízký vztah, přestože nerad přijímá její občasnou kritiku, týkající se převážně sporů se sestrou. Sestru má rád. Je pro něho „průkopníkem“, který mu razí cestičky v životě. Je tedy dalším zdrojem zázemí v prostředí, kde není přítomna matka (např. v MŠ, ZŠ, u babiček na prázdninách). Svým provokativním chováním k ní si nejen kompenzuje své upozadění v cizím prostředí, ale také zkouší sestřiny hranice, kam až může zajít.

Orientace rodiny:

Rodina se orientuje na **osobnostní růst**, konkrétně na **nezávislost** svých členů. Samostatnost a zodpovědnost jsou pro ni prioritami při výchově dětí. Respektována je svoboda rodinných členů, jejich názory.

Rodinné klima (sociální atmosféra rodiny):

V percepce rodinného klima je mezi jednotlivými členy **neshoda**, upozorňující spíše na zvýšenou citlivost jednotlivých členů na rodinný život. Přestože každý vnímá rodinu jiným způsobem, jedná se o rodinu harmonickou, procházející si náročným životním obdobím, které se negativně odráží zejména ve vztahové dimenzi mezi rodiči samotnými.

Rozdílnost ve vnímání jednotlivých členů:

Matka vnímá rodinu jako spjatou, navzájem se podporující, s otevřenou a upřímnou komunikací. Její komunikace probíhá převážně s dětmi, se kterými nemá žádné problémy. S otcem dochází v poslední době k názorovým střetům, které vychází z momentální situace rodiny.

Otec vnímá rodinné vztahy odlišně, tedy jako nesoudržné, kdy členové rodiny nevyjadřují své zážitky a pocity otevřeně. Doma nemá nikoho, komu by si mohl postěžovat. Než něco řekne, zvažuje obsah sdělení. Otec má zřejmě jinou představu o budoucnosti rodiny, kterou se nedaří plně realizovat vzhledem k vnějším okolnostem. Zdrojem velkého napětí v rodině je například problematické uplatnění matky na trhu práce. Přesto mají oba rodiče shodně pocit, že spolu jednotliví členové rodiny dobře vychází.

Dcera se shoduje s matkou v pohledu na možnost upřímného vyjádření skutečného prožívání. Přesto zvažuje (shodně s otcem), co doma poví. Lze usuzovat, že nechce přidělovat rodičům starosti. Je vnímavá, citlivá a má všechny ráda, jak sama uvádí.

Organizace rodiny:

Svoboda je ohraničena mantinely v podobě předem daných zásadních pravidel, kterých si je každý člen vědom. Ostatní pravidla nejsou striktní, jsou pružně přizpůsobována novým situacím. Každý člen zná svou roli v rodině. Není zapotřebí vyžadovat tvrdou disciplínu, protože každý z členů zná stanovené hranice a nepřekračuje je. **Kontrola** je v rodině vnímána rozdílně otcem, podle kterého je důležitá a matkou, která ji nepřikládá takový důraz.

Podle otce o rodinných záležitostech rozhoduje většinou pouze jeden člen rodiny. Tato skutečnost může být dána jeho častou absencí v rodině, kdy o většině rodinných záležitostí rozhoduje matka. Otec přikládá taktéž důraz na pravidla a jejich dodržování. Pokud je něco předem domluveno, je důsledně požadováno splnění.

Přestože je pro rodinu důležitá **dobrá organizace**, nepřikládá ji tak velký význam. Dokáže se flexibilně přizpůsobit novým situacím.

Komunikace mezi jednotlivými členy rodiny:

V rodině jsou zjevné **komunikační problémy**, ve které je patrna jistá opatrnost. Otec s dcerou zvažují obsah sdělení. Matka vnímá situaci rozdílně. Má pocit, že jsou k sobě všichni upřímní a říkají si bez větších komplikací vše. Sama dodává, že při vyplňování

dotazníku zohledňovala komunikaci s dětmi, se kterými je neustále, z čehož usuzují na rozdílnost v komunikaci s dětmi a s otcem.

Jak bylo zmíněno výše, rodina prochází dlouhodobým stresujícím obdobím. Tato situace se pak negativně odráží v rodinné atmosféře a v komunikaci s otcem. Na matku jsou kladeny velké nároky. Všem poskytuje zázemí na úkor své profílance.

Dalším problémem je fakt, že zatímco otec pracuje, matka tráví převážnou část dne s dětmi. Komunikuje s nimi a sdílí s nimi jejich život. Otec se může cítit odsunutý do pozadí. Nesdílí s rodinou veškeré každodenní zážitky, a z toho může pramenit pocit nekomunikativnosti ostatních členů s ním. Má pocit, že se mu věci tají.

S matkou se rozchází v některých názorech na chod rodiny, jak uvedla matka. Velmi rád plánuje, potřebuje mít vše pod kontrolou. Matka je naprosto opačného názoru. Protože je organizace rodiny převážně na ni, otec se ve většině případů přizpůsobuje. Z toho pramení další komunikační problém. Otec má pocit, že nemůže doma nic říct, a že organizace rodiny je výhradně na matce.

Dcera taktéž zvažuje, co doma řekne. V jejím případě se vzhledem k její citlivosti může jednat o snahu neztěžovat situaci.

Syn nejraději komunikuje s otcem, se kterým sdílí jeho nápady, zkušenosti, zážitky. Přesto mu komunikace s ostatními členy nečiní problémy, s výjimkou občasných provokací sestry.

Ověření hypotéz:

V této kapitole budou **ověřeny teoretické poznatky s empirickou částí** a jejich výkladem a hledáním souvislostí bude odpovězeno na jednotlivé hypotézy. Pro ověření hypotéz byly využity kresebné projektivní techniky společně s dotazníkem ŠRP a rozhovorem s dětmi a matkou (viz výše), které jsou diskutovány ve vztahu k teoretickým poznatkům.

Výzkumná otázka:

Jak ovlivňuje pořadí narození sourozenců vztahy mezi jednotlivými členy v rodině?

Vzájemné vztahy mezi rodiči a dětmi, tak jak je jednotliví členové sami vnímají, jejich funkčnost:

Syn je hůře adaptibilní v cizím sociálním prostředí. Bojí se nových kontaktů. Jeho přáním je působit jako velký a silný, stejně jako otec. Zdrženlivost si kompenzuje doma, kde popichuje sestru, na kterou si troufne. Ta si od bratra nenechá jeho provokace líbit a brání se. Ví, že ji bratr netroufne a svou pozicí si je jista. Vždy mu trpělivě domlouvá, jak se má chovat. Syn je introvert, málo komunikativní, přesto na sebe rád strhává pozornost, ovšem jen doma, mezi nejbližšími.

Zjevná je taktéž jeho snaha o nekonformnost a rebelii. Přeje si být průbojný, rychlý a v jistém slova smyslu agresivní. Jeho vztahy se všemi členy rodiny jsou bezproblémové. Chce se podobat otci, kterého vnímá jako svůj vzor. Velmi rád s ním tráví čas. Matku vnímá jako blízkého člověka, supervizora rodiny.

Dcera

Nejbližší vztah má s matkou, se kterou se shoduje i ve vnímání rodinného prostředí. Chce se matce podobat.

Uvědomuje si častou otcovu absenci v rodině. Zároveň tento fakt přijímá a otec je součástí rodinného života, ze kterého ho nevyřazuje.

Ke svému bratru má blízko, přestože ji rád provokuje. Dcera cítí nad svým bratrem převahu, proto se necítí být ohrožena. Poskytuje mu společně s rodiči zázemí.

Od svých rodičů se snaží symbolicky odpoutat. Taktéž vnímá jisté komunikační problémy v rodině, které se podle ní dotýkají nejen rodičů, ale celé rodiny, jak je zjevné z *Kresby rodiny*, kde mají všichni členové schované ruce za zády.

Vztah otec – matka

Každý z obou rodičů vnímá sociální klima rodiny odlišně. Obzvláště v percepce vzájemných vztahů jsou mezi nimi patrné velké rozdíly, jak je zjevné z dotazníku *ŠRP*. Matka vnímá, na rozdíl od otce, rodinu jako soudržnou, s možností otevřené komunikace a sdílení názorů a postojů. Má pocit, že si rodinní členové vše sdělí, otec nikoli. Matka nepřisuzuje kontrole takový význam, jako otec. Významná je v rodině dimenze konfliktivity. Nesoulad rodičů ve vztahové dimenzi vysvětluje matka aktuální, déletrvajících náročnou rodinnou situací.

H1: Jsou-li v rodině dvě děti, většinou se jedná o prvorozeného a benjamínka – jeden je svědomitý a úspěšný a druhý roztomilý intrikán.

Osobnostní rysy prvorozených a nejmladších, neboli benjamínků, jsou přiblíženy v teoretické části. Tyto poznatky jsou teoretickými východisky pro potvrzení či vyvrácení následující hypotézy, které jsou srovnány s praktickými východisky z rodinné diagnostiky. Interpretací výše uvedených technik lze u dcery sledovat perfekcionismus, vážnost, ctižádostivost, obětavost, touhu potěšit druhé a být vzorem pro mladšího bratra Adama. Všechny rysy, typické pro prvorozené, potvrzují její roli prvorozené dívky v rodině. Sestra Anička si je svou pozicí jista, protože nepocituje ohrožení ze strany mladšího bratra. Prekopová uvádí, že prvorození jsou schopni udržet si svou pozici využitím převahy, kterou zažili jako nejstarší děti v rodině. Sestru lze zařadit k typu prvorozeného, který Leman specifikoval jako vstřícného jedince, snažícího se dělat radost ostatním a vyhovět jim, pečovat a sloužit jim. Toto chování pramení ze silné potřeby být pochválen.

Leman, Sulloway a Adler se shodují v názoru, že nejmarkantnější vlohy k poruše přizpůsobení se konvencím mají benjamínci. Sulloway popisuje benjamínky jako vzdorující jedince, kteří se nebojí vystavit se jistým rizikům. Snaha odlišit se od ostatních je v kresbách bratra nepřehlédnutelná. Důvodem špatného přizpůsobení se v cizím sociálním prostředí jsou synovy adaptační potíže, jeho strach z neznámých lidí a situací, nikoli jeho snaha po rebelii a nekonformnost.

Povahové rysy, typické pro benjamínka, jsou extrovertnost se schopností bavit ostatní. Výrazným rysem je potřeba předvádět se, proto se stávají rodinnými šašky a baviči.

Jsou bezstarostní, nekomplikovaní, toužící po chvále a povzbuzení. Z výše uvedené výsledné interpretace vyplívá Adamova bázlivost a introverze. V cizím prostředí je plachý, nerad na sebe upozorňuje. Situace mu ulehčuje starší sestra, která mu poskytuje podporu a zázemí, a to převážně v neznámém prostředí. Adam na sebe rád upozorňuje provokativním chováním k sestře, ale pouze v domácím prostředí, nebo před známými lidmi. Tento projev chování lze interpretovat spíše jako kompenzaci posunutí jeho pozice mimo rodinu do pozadí, ale také jako trvalý povahový rys. K přesnému určení by bylo nutné doplnit údaje o diagnostiku charakterových vlastností. Z výše uvedeného tedy nelze jednoznačně potvrdit hypotézu.

Z výše uvedených důvodů hypotézu, předpokládající tvrzení, že **jsou-li v rodině dvě děti, většinou se jedná o prvorozeného a benjamínka – jeden je svědomitý a úspěšný a druhý roztomilý intrikán, lze v rámci rodinného prostředí potvrdit (model within family).**

H2: Jsou-li sourozenci chlapec a dívka, je soupeření velmi slabé, nebo žádné.

Ze všech projektivních technik je zjevné velmi slabé soupeření mezi oběma sourozenci. Na všech obrázcích jsou vždy zobrazeni oba sourozenci, kteří jsou většinou blízko sebe a tvoří koalici. V případě *T-T-T* byl Aničkou dokonce nahrazen otcovský strom stromem bratrským, což vypovídá o jejím blízkém vztahu k bratru. Nutno podotknout, že blízkost může být fyzická, nikoli psychická. Důvodem absence otcovského stromu byla jeho pracovní vytíženost, díky které je často mimo rodinu, jak vyplývá z inquiry.

Taktéž Adam nakreslil sestru v *Kresbě začarované rodiny* jako koně, protože je jejím oblíbeným zvířetem. V *Kresbě rodiny* ji nakreslil stejný motiv trika jako otcí, protože se mu povedlo. Chtěl ji tedy vyobrazit pěkně a udělat jí radost.

Přes všechno je nutné zdůraznit jistý nesoulad mezi sourozenci, o kterém vypovídá vyobrazení bratra v *T-T-T* jako jehličnanu se šiškami. V následném inquiry bylo zjištěno, že bratr sestru zlobí svým provokativním chováním, popichuje ji. Snaží se působit tvrdě (šišky) a doráží na sestru. Svým chováním sestru neohrožuje, jak uvádí Anička („nemá na mě“). V *Kresbě začarované rodiny* Anička vyčlenila bratra zobrazením jeho postavy druhově odlišným zvířetem (lev) než ostatní (ptáci). Přesto jsou oba nakresleni vedle sebe. Nutno podotknout, že jsou k sobě otočeni zády. Jakoby si šel každý svým směrem. Přesto jsou oba odděleně od rodičů, což je podtrženo větví, na které sedí vyobrazení rodiče.

Tvoří tedy jistou koalici. Proměnlivost různě tvořených subsystémů poukazuje na dynamiku vztahů mezi jednotlivými členy rodiny.

Ze všech výše uvedených důvodů **lze tuto hypotézu potvrdit. Jsou-li sourozenci chlapec a dívka, je soupeření mezi sourozenci velmi slabé, nebo žádné.**

H3: Pokud je prvorozená dívka, stává se druhorozenému bratru druhou matkou.

Pro ověření následující hypotézy byl využit zejména rozhovor s matkou, která uvádí, že starší dcera Anička „*prošlapává Adamovi cestu životem*“. Tento fakt byl také důvodem, proč rodiče neodložili synův nástup do ZŠ, ačkoli dosáhl věku šesti let těsně před nástupem do první třídy a je velmi ostýchavý. Adam má v sestře zázemí. Nechce bez ní navštěvovat cizí sociální prostředí, ve kterém se bez její přítomnosti bojí. Na sestru se může spolehnout, věří jí. Leman charakterizuje starší sestry jako spolehlivé a svědomité. V našem případě lze s tímto názorem souhlasit. Snaha vyjít bratrovi vstříc může být vedena touhou po uznání, která je dalším charakteristickým rysem prvorozených, jak uvádí Leman.

Taktéž v případě konfliktních situací, vyvolaných bratrem, mu sestra vysvětluje jeho nevhodné chování, stejně jako to dělá matka. Lze tedy usuzovat, že **přebírá roli ochránce a pečovatele, čímž supluje a doplňuje matku.**

Z kresebných výtvorů lze vysledovat znak ochránářství v Adamově *Kresbě rodiny*, kde nakreslil sestru jako druhou největší postavu (největší postavou je on sám) a v Aniččině *Kresbě rodiny*, ve které je bratr umístěn mezi matkou a dcerou (otec stojí opodál).

Na základě této interpretace pokládám hypotézu za **potvrzenou. Pokud je prvorozená dívka, stává se druhorozenému bratru druhou matkou.**

7 DISKUSE

Následující kapitola je věnována shrnutí a zamyšlení nad výsledky, kterých bylo dosaženo v rámci našeho výzkumu, zaměřeného na **hledání souvislostí mezi pořadím narození sourozenců a jejich vlivem na interpersonální vztahy mezi jednotlivými členy rodiny**.

K rodinné diagnostice byla volena testová baterie sestavena z kresebných projektivních testů, konkrétně z testu *Kresba rodiny*, *Kresba začarované rodiny* a *Testu tří stromů (T-T-T)*, na které navazovaly následné inquiry. Kvalitativní výzkum byl doplněn kvantitativním, ve kterém byla použita posuzovací škála s názvem *Škála rodinného prostředí*, vyplněna třemi členy rodiny. Výsledná interpretace kresebných projektivních technik byla diskutována a doplněna rozhovorem s matkou a následně bylo pomocí komparace s dotazníkem *ŠRP* dosaženo výsledného vyhodnocení vzájemných rodinných vztahů, sociální atmosféry v rodině, její organizace a celkové zaměření rodiny.

Výběr jednotlivých testovacích metod byl volen se záměrem hlubokého exkurzu do rodinného prostředí konkrétní rodiny s cílem co nejpřesnějšího poznání vzájemných interpersonálních vztahů všech rodinných členů. Výzkumný design v podobě smíšeného výzkumu poskytuje vzájemně doplní kvalitativní a kvantitativní interpretace, jejichž kombinace dat a dílčích výsledků poskytuje více informací o rodině, a tím vzniká ucelenější obraz rodinných vztahů.

Přestože jsou kresebné projektivní techniky oblíbeným diagnostickým nástrojem při rodinné diagnostice, je důležité mít na paměti kromě jejich výhod také nevýhody, kterými jsou otázky týkající se validity, protože je nutno „...vytrhávat jednotlivé projevy z celkových souvislostí, aby mohly být poměřovány, což je proti samotnému principu projekce“³³⁴ a reliability výsledků, která je ověřována opakovaným zadáváním testu. „U opakované kresby ale vstupuje do hry nekontrolovatelný faktor mechanického opakování naučených detailů, nebo naopak vědomý záměr kreslíře pojmout opakovanou kresbu odlišně.“³³⁵ Problémem je zejména jejich ověřování. Kresbu lze obtížně kvantifikovat a tudíž nelze individuální výsledek srovnávat s normami. Pro menší spolehlivost projektivních technik je důležité přistupovat k výsledné interpretaci jako k předpokladu, tedy jako k hypotéze,

³³⁴ ALTMAN, Zdeněk. *Kresba postavy*. Praha: Hogrefe – Testcentrum, 2011, s. 17.

³³⁵ ALTMAN, Zdeněk.: *Kresba postavy*. Praha: Hogrefe – Testcentrum, 2011, s. 17.

kterou je nutno ověřit následnými inquiry a dalšími technikami.³³⁶ Kvalitativní výzkum byl proto pojímán jako metoda screeningu.

Test tří stromů, jako další diagnostický nástroj v naší volené testové baterii, není v současné době rutinně používán. Nicméně z prováděných dosavadních výzkumů na české populaci, v podobě diplomových prací, prováděných posluchači psychologie na filozofických fakultách v Brně a Olomouci pod vedením profesora Mojžíra Svobody, je zřejmá jeho schopnost poukázat na vztahy uvnitř rodiny. Vzhledem k předešlým výzkumům, zabývajícím se testováním této projektivní techniky, jsme tuto techniku zařadili do testové baterie, s ohledem na zdůrazňující odkaz všech výzkumných prací na důležitost následných inquiry, jako stěžejního bodu při interpretaci *T-T-T*. Při analýze výkresu této metody vycházíme z jednotlivých doposud zveřejněných výzkumných prací. Nutno zdůraznit, že mým cílem nebylo ověření či vyvrácení metody *T-T-T*. Jednalo se pouze o využití dosavadních poznatků a doplnění testové baterie o další kresebnou projektivní metodu, vhodnou pro administraci mladšího školního věku, přičemž je kladen důraz na následné inquiry, které poskytlí autoři kreseb.

Výzkumný vzorek byl tvořen pouze jednou rodinou, které byla administrována výše zmíněná testová baterie. Důvody pro výběr takto omezeného výzkumného vzorku byly dva. **Prvním** jsou kritéria výběru cílové skupiny, souvisejícím s voleným tématem diplomové práce a s ohledem na vytyčený cíl. Těmi jsou **počet sourozenců** v rodině (jeden až tři), **věk dětí** (6 – 12 let) a **úplná rodina**. Mladší školní věk sourozenců je volen záměrně, protože moje zkušenosti s obsahovou analýzou kresebných výtvarných technik jsou minimální a tento věk je bezproblémový. Lze tedy předpokládat snazší interpretaci kreseb. Taktéž pro samotné použití projektivních technik je tento věk nejvhodnějším.³³⁷

Druhým kritériem je volba tzv. **within family designu**, který je používán v souvislosti s výzkumem vlivu pořadí narození, tedy se sourozeneckou konstelací. V tomto designu jsou srovnávány souvislosti mezi pořadím narození sourozenců a jejich ovlivňování

³³⁶ Mezi další potíže, které souvisí s projektivními technikami uvádí Altman problémy se symbolickými výklady, riziko subjektivního zkreslení, dvojprojektivnost metody, vliv situačních faktorů, ambivalentnost významů. – in KRESBA POSTAVY in ALTMAN, Zdeněk.: *Kresba postavy*. Praha: Hogrefe – Testcentrum, 2011.s. 16-17.

³³⁷ REITEROVÁ, E. 2001. *Projektivní test tří stromů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

jednotlivých rodinných členů. Výsledky nejsou tak rozporuplné jako v případě between family designu, tzn. srovnání mezi jednotlivými rodinami.³³⁸

Pomocí **stratifikovaného náhodného výběru** bylo osloveno několik rodin, ze kterých se do výzkumu zapojily tři z nich. Přestože všechny tři rodiny spolupracovaly, výzkum dokončila pouze jedna. Hlavním důvodem předčasného ukončení obou rodin, tak jak je uvedly rodiny, byla citlivost osobních dat, které rodina nechtěla zveřejňovat (ani po ujištění o anonymitě údajů). Dalšími důvody byly: dlouhodobý, náročný výzkum, obsahující pět různých diagnostických metod, návštěva v soukromí, které bylo narušeno (celkem byly 3) a neochota některých členů v různých fázích výzkumu spolupracovat. Najít cílové rodiny, ochotné spolupracovat po celou dobu výzkumu, byla jedna z nejnáročnějších fází výzkumu.

Jsem si vědoma **malé reprezentativnosti vzorku**. Vzhledem k zaměření diplomové práce, která si neklade za **cíl** zobecnění výsledků, ale pouze **hledání souvislostí** mezi sourozeneckými konstelacemi a jejich vlivem na interpersonální rodinné vztahy všech členů rodiny, a zároveň vzhledem ke zvolenému **within family designu**, považuji tento malý výzkumný vzorek za relevantní. Výzkum umožňuje ucelený vhled do života jedné konkrétní rodiny. Všechny výsledky výzkumu jsou uváděny do kontextu s teorií sourozenecké konstelace, opírající se hlavně o teorii Lemana.

V rámci výzkumu jsme se snažili odpovědět na **výzkumnou otázku**, ve které jsme hledali souvislosti mezi tím, jak pořadí narození sourozenců ovlivňuje interpersonální vztahy jednotlivých členů v rodině. Při samotném hledání souvislostí je důležité připomenout fakt, že teorie zdůrazňují pouhou **možnost získat** vlivem sourozenecké pozice **určitý typ zkušenosti**, která ovlivní jeho určité osobnostní vlastnosti. Neznamena to tedy, že je možno „škatulkovat“ jednotlivé pozice narození do daných charakteristik prvorozených, druhorozených atd.

Testováním vztahu mezi sourozeneckou konstelací a jejím vlivem na vztahy mezi rodinnými členy byly stanoveny **tři hypotézy**, které budou shrnuty a okomentovány níže. Vzhledem k zaměřenosti diplomové práce na rodinnou diagnostiku, nikoli diagnostiku

³³⁸ Jefferson T., Herbst J.H., Mc Crae R.R. Associations between birth order and personality traits: Evidence from self-reports and observer ratings. *Journal of Research in Personality* 32(4): 498-509.

osobnosti, nelze jednoznačně určit charakteristiku osobnosti jednotlivých členů rodiny. Nelze tedy s naprostou určitostí říci, zda jsou sourozencům připisovány charakterové rysy prvorozených či jiných sourozeneckých pozicí. Testovou baterii by bylo **vhodné** pro komplexnost **rozšířit** o jinou metodou, zaměřenou na vyhodnocení základních rysů osobnosti, a to k doplnění a upřesnění jednotlivých charakteristik sourozenců. V našem výzkumu se opíráme mj. převážně o rozhovor vedený s matkou. Nutno tedy podotknout, že její pohled může být subjektivní, a tím pádem zkreslený. To samé se týká dětí. Jedná se o jejich **percepci jednotlivých vztahů**, což bychom rádi **zdůraznili**.

V rámci určení interpersonálních vztahů v rodině shledáváme námi zvolenou testovou baterii za dostačující a relevantní. Nyní bude věnována pozornost **vyhodnocení hypotéz**. K následujícím závěrům byla použita komparace výsledků diagnostických metod s teorií sourozeneckých konstelací.

H1: Jsou-li v rodině dvě děti, většinou se jedná o prvorozeného a benjamínka – jeden je svědomitý a úspěšný a druhý roztomilý intrikán.

Pro ověření této hypotézy vycházíme především z **rozhovoru s matkou**, která uvádí charakterové vlastnosti sourozenců. Z námi volených kresebných projektivních technik nelze usuzovat na osobnostní charakteristiku obou dětí s naprostou přesností. Bylo by zapotřebí volit např. test *Kresba postavy* či *Test stromu (Baumtest)*, pokud se týče projektivních metod.

Prvorozená dívka je **obětavá**, nechce nikomu ublížit, a proto **se snaží vyhovět všem**. Z jejího chování k mladšímu bratru je zjevné, že se snaží jít mu **příkladem** a být mu **vzorem**. Je **perfekcionista**. Ve všech kresebných výtvorech je vidět snahu udělat výkresy **bez chyb, perfektně**. Výsledky obsahové analýzy kreseb byly potvrzeny matkou, která jako další příklad perfekcionismu uvedla dceřinu **přípravu do školy**, která musí být **precizní**, aby nedocházelo ke zbytečnému stresu.

Mladší, introvertní syn, není rád středem pozornosti, což je jeden z typických znaků benjamínka. V cizím sociálním prostředí je **ostýchavý**, a to dokonce v takové míře, že mu byl doporučen učitelkou v MŠ odklad školní docházky. Díky své bázlivosti je převážnou část dne, kterou tráví ve škole, **upozaděn**, což si následně **kompensuje** v domácím

prostředí na starší sestře. Nelze ovšem s naprostou jistotou určit, zda se jedná o kompenzaci, nebo trvalý **povahový rys osobnosti** (např. zlomyslnost).

Matka uvádí, že synovi, na rozdíl od jeho sestry, nevdává být ušpiněný, nebo neupravený. Domácí úkoly nemusí mít dokonale vypracované, bez chyb, což **potvrzuje** předpoklad **bezstarostnosti** benjamínků. Nejvyšší postava v *Kresbě rodiny* poukazuje na jeho sebestřednost. Zjevná je i snaha o jistou míru **nekonformnosti**. Tyto povahové rysy jsou přisuzovány **benjamínkům**. V rámci námi voleného **within family designu** lze tedy hypotézu potvrdit. V domácím prostředí syn potvrzuje charakteristiku benjamínků.

První výzkumná hypotéza byla potvrzena.

H2: Jsou-li sourozenci chlapec a dívka, je soupeření velmi slabé, nebo žádné.

Pro ověření tvrzení byla použita převážně **obsahová analýza** kresebných projektivních technik, doplněná následnými **inquiry** s autory kreseb a rozhovorem s matkou. Sourozenci ve většině kreseb tvoří **koalici**, jsou znázorněni ve **vzájemné blízkosti**, která může být pouze fyzická, nikoli psychická. Přesto je nutno uvést, že v některých vyobrazeních je bratr sestrou mírně vyčleněn (např. v *Kresbě začarované rodiny* je zobrazen jako jiný živočišný druh a navíc je otočen k sestře zády). V technice *T-T-T* nahradila dcera otcovský strom bratrským s vysvětlením, že je otec často v práci. Bratra zde zobrazila jako jehličnatý strom se šiškami, což vysvětlila jeho „**popichujícím**“ **chováním** k její osobě a snahou být „tvrdák“.

Syn necítí v sestře **žádné ohrožení** (což je **vzájemné**). Kreslí ji ve své blízkosti, při kresbě si dává záležet, aby sestru vyobrazil **pěknou**, začaroval ji do jejího **oblíbeného zvířete**. Proto usuzuji, že mezi sourozenci panuje **mírná, přirozená rivalita**, kterou se necítí být ohrožen ani jeden ze sourozenců.

Druhá výzkumná hypotéza byla potvrzena.

H3: Pokud je prvorozená dívka, stává se druhorozenému bratru druhou matkou.

Z **rozhovoru** s matkou vyplývá, že dcera se chová k bratru **ochranářsky**, ukazuje mu cestu životem a vytváří mu **zázemí**, a to hlavně v neznámém sociálním prostředí, které je pro syna zdrojem nejistoty, vyvolávajícím v něm stavy úzkosti. **Protektivní chování** dcery lze sledovat v dceřině *Kresby rodiny*, ve které nakreslila bratra mezi sebou a matkou.

Obě mu poskytují **ochranu a bezpečí**. Syn nakreslil sestru jako druhou největší postavu v *Kresbě rodiny*, čímž potvrdil její **významnou roli** v jeho životě. Matka uvádí, že v případě vzájemného konfliktu mezi dcerou a synem, **dcera trpělivě vysvětluje a zdůvodňuje** bratrovi jeho špatné chování. **Stejným způsobem** domlouvá dětem **i matka**, pokud mezi nimi dojde k neshodě.

Třetí výzkumná hypotéza byla potvrzena.

Domnívám se tedy, že výzkumné cíle diplomové práce se nám **podařilo naplnit**. Poukázali jsme na některé souvislosti mezi vlivem pořadí narození a na jejich vliv na intra-familiární vztahy.

ZÁVĚR

Diplomová práce je zaměřena na hledání odpovědi na otázku, jaký vliv má pořadí narození sourozenců, tedy sourozenecké konstelace, na vzájemné vztahy rodinných členů, jejich kvalitu, rodinné klima, vzájemnou komunikaci uvnitř jedné rodiny. Při výzkumu sourozeneckých konstelací jsou používány dva výzkumné designy. Pro naši práci byl s ohledem na zvolený cíl zvolen *within family design*, předpokládající větší efekt pořadí narození projevující se uvnitř jedné rodiny, a to i v dospělosti, který se neprojevuje tak výrazně při komparaci více rodin.

Výzkumný vzorek tvořila jedna čtyřčlenná rodina. Pro realizovaný smíšený výzkum, zaměřený na rodinnou diagnostiku, byla volena testová baterie sestavena z kresebných projektivních technik, konkrétně *Kresbou rodiny*, *Kresbou začarované rodiny* a *Testem tří stromů*, doplněnými následnými inquiry a z dotazníku *Škála rodinného prostředí*, doplněn rozhovorem s matkou. Data byla sbírána od všech členů rodiny, se záměrem získat co nejvíce informací o rodině.

V teoretické části jsou postupně přiblíženy pojmy rodina jako instituce, její funkce a význam a nevlastní rodina. Větší pozornost je zaměřena na velikost a vztahy v rodině a specifickou roli matky a otce, jejich chování k dítěti, kteří jsou pro dítě nenahraditelným zdrojem odlišných podnětů. Matka je významná především od narození do předškolního období, kdežto otec zaujímá klíčové postavení až v mladším školním věku.

Výchova probíhající v každé rodině jiným způsobem. V práci jsou přiblíženy tři základní výchovné styly, které jsou v současnosti nejvíce uplatňované: autoritativní, liberální a demokratický. Leman, z jehož teorie je převážně vycházeno, upozorňuje na významnost reálné disciplíny při výchově dětí. Jedná se o systém, při kterém nejsou děti donucovány nebo ovládány, ale vychovávány, tedy vedeny k poznání skutečného světa. S ohledem na vliv sourozeneckých konstelací na výchovu, jsou v práci popsány rozdílné přístupy rodičů při výchově prvorozených a jedináčků, druhorozených, prostředních a nejmladších dětí.

Praktické části předchází teoretické kapitoly zaměřené na historický exkurz výzkumu sourozeneckých konstelací, charakteristiky jednotlivých proměnných, tedy faktorů ovlivňujících sourozenecké konstelace a samotný vliv pořadí narození. Z výše uvedených teoretických tezí jsme vycházeli při formulování hypotéz určených pro konkrétní rodinu.

Samotný výzkum nám umožnil velmi podrobně nahlédnout do rodinného prostředí jedné rodiny. V rámci kapitoly týkající se komparace kvalitativního a kvantitativního výzkumu jsou velmi detailně popsány jednotlivé vztahy a komunikace mezi všemi členy rodiny, struktura rodiny a její orientace a rodinné sociální klima. Interpretované výsledky jsou porovnány s převážně Lemanovou teorií sourozeneckých konstelací, mezi kterými jsou hledány souvislosti.

Ve výzkumné části jsou stanoveny tři hypotézy, vycházející z výzkumné otázky, hledající potvrzení či vyvrácení souvislostí mezi pořadím narození a jednotlivými intrafamiliárními vztahy. Nutno podotknout, že závěry jsou platné pouze pro zvolenou rodinu. Nejsou tedy zobecnitelné, což nebylo cílem naší práce. Mohou se však stát námětem pro další možnosti výzkumu, zabývající se problematikou sourozeneckých konstelací, s úmyslem statisticky prověřit námi stanovené hypotézy v dalších rodinách, zobecnit, či rozšířit je.

V rámci oddílu diskuse je kriticky shrnut proces výzkumu a jeho výsledky. Jsou zde propojeny údaje teoretické a praktické části. Při výzkumu bylo zjištěno, že jsou-li v rodině dvě děti, může se jednat o prvorozeného a benjamínka. Rivalita mezi sourozenci rozdílného pohlaví bude velmi slabá, nebo žádná. Starší sestra se stane mladšímu bratru pečovatelkou a bude se chovat ochránářsky. Svým přístupem se stává bratrovi druhou matkou. Námi vyhodnocené výsledky jsou platné v rámci naší rodiny.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- ALTMAN, Zdeněk. *Kresba postavy*. Praha: Hogrefe – Testcentrum, 2011, 133 s. ISBN 978-80-86471-40-2.
- ALTMAN, Zdeněk. *Test stromu - příručka*. 2. rozšířené vydání. Praha: Pražská pedagogicko – psychologická poradna s. r. o., 2002.
- ČAPEK, Jan a Markéta ČAPKOVÁ. *Pozitivní výchova sourozenců v rodině*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2010, 115 s. Rádci pro rodiče a vychovatele. ISBN 978-80-7367-779-4.
- DOBSON, James C. *Zdravá rodina*. Brno: Nová naděje, c1984. ISBN 80-901-7260-1.
- DRAPELA, Victor J. *Přehled teorií osobnosti*. 6. vyd. Překlad Karel Balcar. Praha: Portál, 2011, 175 s. ISBN 978-802-6200-406.
- DUNOVSKÝ, Jiří. *Sociální pediatrie: vybrané kapitoly*. Vyd. 1. Praha: Grada Pub., 1999, 279 s. ISBN 80-716-9254-9.
- ERNST, Cécile a Jules ANGST. *Birth order: facts and fiction concerning its influence on personality : a survey of the literature, 1946-1980, followed by a study of a representative young adult population*. New York: Springer-Verlag, 1983c1982, p. cm. ISBN 03-871-1248-0.
- FABER, Adele a Elaine MAZLISH. *Sourozenci bez rivalry*. Vyd. 1. Brno: Computer Press, 2009, 176 s. ISBN 978-80-251-2312-6.
- FOX a kol., 1991 in VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010, s. 376. ISBN 978-80-7368-934-6.
- HARGAŠOVÁ, Marta a Teodor KOLLÁRIK. *Škála rodinného prostredia: Príručka*. Bratislava: Psychodiagnostika spol. s.r.o., 1992.
- HARRIS, Judith Rich. *The nurture assumption: why children turn out the way they do*. New York: Free Press, c1998, xviii, 462 s. ISBN 06-848-4409-5.
- HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2008, 407 s. ISBN 978-80-7367-485-4.

- JEFFERSON T., HERBST J.H., Mc CRAE R.R. Associations between birth order and personality traits: Evidence from self-reports and observer ratings. *Journal of Research in Personality* 32(4): 498-509.
- JUNOVÁ, Pavlína. *Střídavá výchova z pohledu dětí s využitím projektivních technik Kresba rodiny a Test tří stromů*. Brno, 2012. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/216005/ff_m/Diplomova_prace.pdf. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Tatjana Bláhová.
- KOHOUTEK, Rudolf. *Rodinné prostředí*. Brno: PÚMB – kabinet pedagog. a psychologie, 1989. NVMB 37- 1989 313.
- KOHOUTEK, Rudolf. *Základy sociální psychologie*. Brno: CERM, 1998, 181 s. ISBN 80-720-4064-2.
- LACA, Slavomír. *Sociální pedagogika*. 1. vyd. Brno: Institut mezioborových studií, 2011, 211 s. Sociopedie. ISBN 978-80-87182-19-2.
- LANGMEIER, MATĚJČEK. 1974 in VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010, 376 s. ISBN 978-80-7368-934-6.
- LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. Vyd. 1. Překlad Hana Kašparovská. Praha: Portál, 1997, 223 s. Rádci pro život. ISBN 80-717-8152-5.
- MACEK, Petr. *Agrese, identita, osobnost*. Vyd. 1. Brno: Psychologický ústav Akademie věd ČR, 2003, 315 s. ISBN 80-866-2006-9.
- MATĚJČEK a kol. in NOVÁK, T.: *Co dítě sděluje, když nakreslí svou rodinu*. Vyd. 1. Olomouc: Rubico, 2004.
- MATĚJČEK, Zdeněk a Ingrid ŠTROBACHOVÁ. In: KREJČÍŘOVÁ, Dana a Marie VÁGNEROVÁ. *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2009. 792 s. ISBN 9788073675660.
- MATĚJČEK, Zdeněk. *Co, kdy a jak ve výchově dětí*. Vyd. 5. Praha: Portál, 2012, 143 s. ISBN 978-80-262-0202-8.

MATĚJČEK, Zdeněk. *Po dobrém, nebo po zlém?: o výchovných odměnách a trestech*. 4. vyd. Praha: Portál, 1995, 109 s. ISBN 80-852-8200-3.

MATĚJČEK, Zdeněk a Zdeněk DYTRYCH. *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*. 1. vyd. Praha: Grada, 1999, 143 s. ISBN 80-716-9897-0.

MIOVSKÝ, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1362-4.

MÜHLAN, Eberhard. *Proč hned vybuchnout?: [různé temperamenty v rodině]*. Vyd. 1. Praha: Advent-Orion, 1996, 73 s. Život a zdraví. ISBN 80-717-2168-9.

NAKONEČNÝ, Milan. *Lexikon psychologie*. 2., podstatně rozš. vyd. Praha: Vodnář, 2013, 658 s. ISBN 978-80-7439-056-2.

NEVŘALA, 2003, In: VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010, s. 376. ISBN 978-80-7368-934-6.

NOVÁK, Tomáš. *Co dítě sděluje, když nakreslí svou rodinu: příručka pro využití dětské kresby "Naše rodina" a "Začarovaná rodina" k poznání rodinných vztahů dítěte*. 1. vyd. Olomouc: Rubico, 2004. ISBN 978-807-3460-372.

PAPALIAS, OLDS. 1992 in VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010, s. 376. ISBN 978-80-7368-934-6.

PARISH, 1987, In: Macek, Lacinová, 2006, In: VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010, s. 376. ISBN 978-80-7368-934-6.

PERNEROVÁ, Rotraud A. *Tabu v rodinné komunikaci: O čem se v rodinách nemluví, ač by to bylo užitečné*. 1. vyd. Praha: Portál, 2000, 161 s. ISBN 80-717-8363-3.

PETERSONOVÁ, 1908, Coleman a Hendry, 1999, In: Macek, Lacinová, 2006, In: VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010, s. 376. ISBN 978-80-7368-934-6.

- PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: o sourozenecké pozici : role rodičů, příklady z klinické praxe, doporučení pro výchovu*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2002, 125 s. Pro rodiče. ISBN 80-247-9004-1.
- REITEROVÁ, E. 2001. *Projektivní test tří stromů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- ŘÍČAN, P., ŽENATÝ, J.: *K teorii a praxi projektivních technik*. Psychodiagnostické a didaktické testy, n. p., Bratislava, 1988.
- SEIFERT, HOFFNUNG, 1994 in VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010, s. 376. ISBN 978-80-7368-934-6.
- SLAMĚNÍK, Ivan. *Emoce a interpersonální vztahy*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2011, 208 s. Psyché (Grada). ISBN 978-802-4733-111.
- SOBOTKOVÁ, Irena. *Psychologie rodiny*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2001, 173 s. ISBN 80-717-8559-8.
- STAŠOVÁ, I. in KRAUS, Blahoslav a Věra POLÁČKOVÁ. *Člověk - prostředí - výchova: k otázkám sociální pedagogiky*. Brno: Paido - edice pedagogické literatury, 2001, 199 s. ISBN 80-731-5004-2.
- ŠPAŇHELOVÁ, Ilona. *Komunikace mezi rodičem a dítětem: styly a techniky komunikace, komunikace rodiče ve vztahu k dítěti, vývojová období dítěte, komunikace v náročných situacích*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2009, 101 s. Pro rodiče. ISBN 978-802-4726-984.
- SULLOWAY, Frank J. *Born to rebel: birth order, family dynamics, and creative lives*. 1st Vintage Books ed. New York: Vintage Books, 1997, xviii, 653 s. ISBN 06-797-5876-3.
- SVOBODA, Mojmír, Pavel HUMPOLÍČEK a Václav ŠNOREK. *Psychodiagnostika dospělých*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-802-6203-636.
- SVOBODA, Mojmír. KREJČÍŘOVÁ, Dana a Marie VÁGNEROVÁ. *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2009. ISBN 9788073675660.

- TÓTHOVÁ, Jana. *Úvod do transgenerační psychologie rodiny: transgenerační přenos vzorců rodinného traumatu a zdroje jeho uzdravení*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2011, 250 s. ISBN 978-807-3678-562.
- VÁGNEROVÁ in SVOBODA, M., KREJČÍŘOVÁ, D., VÁGNEROVÁ, M.: *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2009. 792 s. ISBN 978-80-7367-566-0.
- VÁGNEROVÁ, Marie. *Kognitivní a sociální psychologie žáka základní školy*. Vyd. 1. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2001, 304 s. ISBN 80-246-0181-8.
- VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese: variabilita a patologie lidské psychiky*. Vyd. 3. Praha: Portál, 2002, 444 s. ISBN 80-717-8678-0.
- VÁGNEROVÁ, Marie. *Školní poradenská psychologie pro pedagogy*. V Praze: Karolinum, 2005, 430 s. ISBN 80-246-1074-4.
- VAŠUTOVÁ, Maria. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, 2010, 374 s. ISBN 978-807-3689-346.
- VRTIŠKOVÁ, Marie. *Teorie a metody sociální práce II*. V Tribunu EU vyd. 2. Brno: Tribuna EU, 2011, 189 s. Knihovnicka.cz. ISBN 978-80-263-0017-5.
- WARSHAK. 1996 in VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010, s. 376. ISBN 978-80-7368-934-6.
- YABLONSKÝ. 1995 in VAŠUTOVÁ, M. a kol. *Základy biodromální psychologie*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2010, s. 376. ISBN 978-80-7368-934-6.

Elektronické zdroje:

- ALEXANDROVÁ, R. (1998). *Test tří stromů – využití u dětí mladšího školního věku*. Diplomová práce, Brno: Psychologický ústav FF MU.
- COUFALOVÁ, Miroslava. *Diagnostika rodinných vztahů u dospívající mládeže*. Brno, 2011. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/167206/ff_r/RIGO_TXT.txt. Rigorózní práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Mojmír Svoboda.
- DUNOVSKÝ, Jiří. Prof. PhDr. Zdeněk Matějček, CSc. – život a dílo. *Katedra psychologie FF UK* [online]. [cit. 2014-03-09]. Dostupné z: <http://psychologie.ff.cuni.cz/veda/dunovsky.pdf>
- ECKSTEIN, Daniel a AYCOCK. *A Review of 200 Birth-Order Studies*: [online]. [cit. 2014-03-15]. Dostupné z: <http://familyservices.us.com/pdf/A%20Review%20of%20200%20Birth-Order%20Studies-Lifestyle%20Characteristics.pdf>
- European Longitudinal Study of Pregnancy and Childhood* [online]. 9. března 2014 [cit. 2014-03-09]. Dostupné z: <http://www.elspac.cz/index.php>
- JANA, Vondrová. Unikátní výzkum: Brněnští vědci sledovali dvacet let tisíce rodin. *Brněnský deník* [online]. 16.12.2013 [cit. 2014-03-15]. Dostupné z: http://brnensky.denik.cz/zpravy_region/unikatni-vyzkum-brnensti-vedci-sledovali-dvacet-let-tisice-rodin-20131216.html
- Kde jsi táto?: Výchova v rodině* [online]. [cit. 2014-03-09]. Dostupné z: <http://www.kdejsitato.cz/rodina/vychova-v-rodine.html>
- Kvantitativní výzkum: výběr vzorku a dotazování. [online]. [cit. 2014-03-15]. Dostupné z: <http://blog.survio.cz/serialy/kvantitativnivyzkum-3-vyber-vzorku-a-typy-dotazovani#.UvKRjvldWSo>
- LEMAN, Kevin. *Couples of Promise Cruise* [online]. [cit. 2014-03-09]. Dostupné z: http://www.drleman.com/store/couples-of-promise-cruise/info_10.html
- MIHALOVIČOVÁ, Jaroslava. *Význam detskej kresby ako projektívnej metódy v diagnostickej činnosti sociálneho pracovníka*. In: Prohuman [online]. [cit. 2014-03-15].

MATALOVÁ, Kateřina. *Styl rodinné výchovy a jeho odraz v Testu tří stromů*. Brno, 2012. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/263717/ff_m/DP_ZAVERECNA_VERZE_86h8t.pdf. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Mojmir Svoboda.

PÁNKOVÁ, Petra. *Test troch stromov a Kresba rodiny v skupine mladších školských detí a adolescentov*. Brno, 2012. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/231525/ff_m/DP_Petra_Pankova_uldufhtn.pdf. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Mojmir Svoboda.

RUBENSTEIN, A.J., J.H. LANGLOIS a L.A. ROGGMAN. *What makes a face attractive and why: The role of averageness in defining facial beauty*. In: [online]. [cit. 2014-03-16]. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/85340/prif_b/Fyzicka_pritazlivost_lidskeho_obliceje.pdf

ROZSYPALOVÁ, Iva. *Test tří stromů jako kritérium některých osobnostních a rodinných charakteristik*. Brno, 2010. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/178869/ff_m/DIPLOMKA.pdf. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Mojmir Svoboda.

SVOBODA, Mojmir. Prof. PhDr. Mojmir Svoboda: Kresebný test tří stromů. In: *Psychologická diagnostika* [online]. [cit. 2014-03-15]. Dostupné z: <http://www.psychodiagnostika.cz/index.php?akce=svoboda>

ŠÍBLOVÁ, Pavlína. *Střídavá výchova z pohledu dětí s využitím projektivních technik Kresba rodiny a Test tří stromů*. Brno, 2012. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/216005/ff_m/Diplomova_prace.pdf. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Tatjana Bláhová.

ŠUKOVÁ, Hana. *Test tří stromů: Možnosti využití v diagnostice interpersonálních vztahů u dospělých osob*. Brno, 2012. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/217758/ff_m/T-T-T_dosp.pdf?lang=en. Dizertační práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Mojmir Svoboda.

ŠULOVÁ, Lenka in *Kde jsi táto?: Výchova v rodině* [online]. [cit. 2014-03-09]. Dostupné z: <http://www.kdejsitato.cz/rodina/vychova-v-rodine.html>

VONDROVÁ, Jana. Unikátní výzkum: Brněnští vědci sledovali dvacet let tisíce rodin. *Brněnský deník* [online]. 16.12.2013 [cit. 2014-03-15]. Dostupné z: http://brnensky.denik.cz/zpravy_region/unikatni-vyzkum-brnensti-vedci-sledovali-dvacet-let-tisice-rodin-20131216.html

SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ A ZKRATEK

T-T-T	Test tří stromů
ŠRP	Škála rodinného prostředí
S	Soudržnost
E	Expresivnost
K	Konfliktovost
N	Nezávislost
OÚ	Orientace na úspěch
IKO	Intelektuálně kulturní orientace
ARO	Aktivně rekreační orientace
M	Morálně světonázorová orientace
O	Organizace
KL	Kontrola
HS	Hrubý skór

SEZNAM OBRÁZKŮ

Graf. 1 Profil rodiny, orientované na osobnostní růst, konkrétně na nezávislost. 96

Graf. 2 Profily porovnání percepce rodinného prostředí jednotlivými členy rodiny. 99

SEZNAM TABULEK

Tab. 1 Charakteristika rodinného prostředí na základě percepce všech členů rodiny.....	95
Tab. 2 Percepce rodinného prostředí otcem.....	97
Tab. 3 Percepce rodinného prostředí matkou.....	97
Tab. 4 Percepce rodinného prostředí dcerou.....	97
Tab. 5 Skór rodinné inkongruence (neshoda ve vnímání rodinného prostředí jednotlivými členy rodiny).....	98

SEZNAM PŘÍLOH

PŘÍLOHA P 1: ANIČKA – KRESBA RODINY	130
PŘÍLOHA P 2: ANIČKA – KRESBA ZAČAROVANÉ RODINY	131
PŘÍLOHA P 3: ANIČKA – TEST TŘÍ STROMŮ	132
PŘÍLOHA P 4: ADAM – KRESBA RODINY	133
PŘÍLOHA P 5: ADAM – KRESBA ZAČAROVANÉ RODINY	134
PŘÍLOHA P 6: ADAM – TEST TŘÍ STROMŮ	135

PŘÍLOHA P 1: ANIČKA – KRESBA RODINY

NAŠE RODINA

PŘÍLOHA P 2: ANIČKA – KRESBA ZAČAROVANÉ RODINY

PŘÍLOHA P 3: ANIČKA – TEST TŘÍ STROMŮ

PŘÍLOHA P 4: ADAM – KRESBA RODINY

PŘÍLOHA P 5: ADAM – KRESBA ZAČAROVANÉ RODINY

PŘÍLOHA P 6: ADAM – TEST TŘÍ STROMŮ

